MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI URAK

PÁLFFY JÁNOS EMLÉKEZÉSEI

ERDÉLYI SZÉPMIVES CÉH
1939

AZ
ERDÉLYI SZÉPMÍVES CÉH
ELŐZŐ KÖNYVE

NYIRŐ JÓZSEF

MADÉFALVI VESZEDELEM

Mária Terézia a balkáni orosz hegemónia-törekvésekkel szemben székely határőrezredek felállítását határozta el, ám ez a törekvése a székely nép rétegeiben heves visszautasításra talált. A székelyek, ősi szabadságjogaikra hivatkozva, vonakodtak fölvenni a fegyvert. — A sorozatos összetűzések végül is a madéfalvi vérengzéshez vezettek el: a sorozó-bizottság 1764 januárjának egyik éjszakáján ágyútűz alá fogta Madéfalva községet, — ahol akkor többezer, a hegyekből visszahúzódott székely férfi, asszony és gyerek pihent védtelenül — s az álmukból fölriadt emberek közül mintegy kétszázat katonáival lekaszaboltatott.

Erdély történetének e feszült, véres ellentétekkel teli korszaka az a keret, amibe Nyirő József az alakok és események gazdag sorát egységes történelmi képpé illeszti össze, képpé, mely a maga tragikus levegőjével és hatalmas távlataival a székely sors legmegrázóbb ábrázolásaként jelenik meg előttünk.

MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI URAK

PÁLFFY JÁNOS EMLÉKEZÉSEI

II.

Sajtó alá rendezte:
SZABÓ T. ATTILA

ERDÉLYI SZÉPMÍVES CÉH 1939

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. Kolozsvár. 1939.
No. 3787.

HÁJNIK PÁL

Képviselő s rendőrségi osztályfőnök a belügyminisztériumban 848-ban, kimenekült 849-ben, kötélre ítéltetett s neve akasztófára szegeztetett 851. szeptember 22-én.

Hájnik eszes, becsületes és tevékeny ember. A rendőrséget mérsékletten kezelte hatodmagával, midőn később Debreczenben Madarász vevén azt át, bureauja több mint hetven sehonnaiból állott, dühös vörös-tollasokból, kiknek legnagyobb részét forradalom után az osztrák rendőrségi hivatalnokok között mind meg lehetett találni. Mikor Lambertet megölték, Haynik a tett után érkezett a hídra, épen mikor a dühöngők lábánál fogva voncolták a véres hullát Pest felé. A Hájnik komoly föllépésének sikerült a hullát elvenni a tömegtől, s Budára vitetni.

A Hájnik Pál testvére, Károly, kit már említettem, gyorsíró volt több magyarországi és erdélyi országgyűlésen. Most a „Vasárnapi Könyvtár" szerkesztője.

HALÁSZ BÓDI

Képviselő 848-ban; amnesztiát kapott 850. júliusban. Halász és Madarász jó rím levén, jó pajtások is voltak. Halász, Madarász József és Kállay Ödön szennyezték be a képviselői nevet különösen a forradalom után. Annyi sok száz ember között, kiket a haditörvényszékek saját tetteik s mások végett is vallattak, egyetlen egy sem találkozott, aki — habár önmagának használt volna is — általa más vádlottat, vagy bárkit is, akinek azáltal árthatandott,

kivéve olyanokat, kikről biztosan tudva volt, hogy már kimenekültek, ha azáltal könnyíthettek sorsukon, egyetlen egy szóval is vádolt volna. E gyalázatos tettet csak a túlnevezett három egyén* követte el, mégpedig vád alatt álló képviselő-társaik ellen. Igy többek között ezen három ember figyelmeztette legelőbb a haditörvényszéket a Debreczenben megjelent „Esti Lapok"-ra, mint oly lapra, mely a békepárt közlönye volt ugyan, de azért époly forradalmi, sőt republikánus, mint bármelyik. De elég ennyi; mert a tentámot is sajnálom tőle, s aztán ő anélkül is elég feketelelkű.

GRÓF HALLER IGNÁC

Küküllő megye főispánja. Az Isten nagyon kevés ésszel áldotta meg, de mint szokott lenni az ilyféle embereknél, annál több makacssággal. Egyébiránt nem rossz ember. A megye a 841-i követi utasításba a főispány elnöklete alatt beletétette: panaszt emelni az országgyűlésen a főispány adminisztrátív tehetetlensége és gyámoltalansága ellen, s kérni a Karokat és Rendeket közbejárni a királynál, hogy székéből elmozdíttassék. A főispány háromnapi ellentállás után enunciálta e határozatban saját ítéletét, s az országgyűlésen nékem jutott részembe, a főispány jelenlétében, utasításom szerint, a megye határozatát eléadni. Érdekesek voltak közgyűlési ebédei is. Nem sok vagyonnal bírt és nőtlen volt. Ő kiadta a szükséges pénzt az ebédekre, de nagyobb része hihetőleg a cselédek zsebébe szivárgott, mert a tekintetes Rendek többnyire étlen maradtak, bort pedig a vendégek egy nagy része magáét vitte a főispányi ebédre, mert az övé ihatatlan volt. Földváry Ferenc főbíró, ki a nagyon jeles bort termő megyében a legjelesebb bort

* A kézirat ellenkező lapján szerepelnek a fennebbi nevek.

termesztette, mindíg fölvitetett néhány üveggel legjobb borából, s aztán jobb embereit maga közelibe ültetve, vígan poharaztak a javából, míg a főispány is saját rossz borát itta, vagy el-elkérette a Földváryét, hogy ő is igyék egy jó poharat.

GRÓF HALLER JÁNOS

Erdélyi gazdag birtokos. Meghalt 844 körül. Tőlem mintegy négy órányira lakott Felső-Fehér megyében, Fehéregyházán, s gyakran voltam házánál, rokonság is levén, noha távoli, a Domokos ágon. Becsületes, szíves vendégszerető, nagyon szép öreg úr volt, s kitűnő jó és rendes mezei gazda. A jóság és rendes háztartásnak mindíg egyik csalhatatlan jele: régi cselédek a háznál, s az öreg grófnál, ki már jóval túl volt a hatvanon, igen érdekes látvány volt, miként szolgált ki az asztalnál három őszhajú, csinos, tisztes inas, kik gyermekkoruk óta szolgálván a grófot, már családtagokká váltak. Családi viszonyai azonban anyagul szolgálhatnának egy családi rejtelmek regényírójának. A gróf első neje gr. Bethlen leány volt, az Ádám testvére, akit én nem ismertem. Ettől volt két fia: János és József, minden tekintetben Erdély legjelesebb ifjai közé tartoztak. A grófnő elhalt, s a gróf nehány év mulva házához vett előbb szobalánynak egy szász leányt, Zsuzsit (vezetéknevét elfelejtettem), ki akkor szobaleány volt a gróf testvére, — Macskási Lajosnőnél. A szobaleányból lassankint gazdaasszony, s a gróftól két fiú és két leánynak anyja lett, az anya pedig korlátlan hatalmú úrnő a háznál. Első nejétőli fiai már 18—20 évesek voltak, nagyon csinos, erős, egészséges ifjak. Ekkor elkezdett az egyik betegeskedni, nem tudott enni, ereje fogyott, szemlátomást sorvadott s egy év alatt elhalt. Nemsokára ennek halála után a másik fiú is, tökéletesen azon kórjelek közt és módon, s egy év alatt, mint testvére, meghalt.

Pár év mulva a két fiú halála után a gróf nőül vette Zsuzsit, törvényesítvén ettőli négy gyermekét: Ferenc, József, Károlina és Klárát. Az emberek suscgtak egymás között biztos, előre kiszámított hatású mérgezésről; s valóban az új grófnő egész élete, jelleme és arca, valamint az események fölkelthették a gyanút, s talán még a Nemezis is. Gyermekeiben sem öröme, sem szerencséje nem lehet. Ferenc egy ideig katonai szolgálatban volt, de durva, vad modora miatt annyi duelluma volt az ezredben, hogy kénytelen lett végre elhagyni a katonaságot. Azután magához vett egy özvegy zsidónőt, s miután ettől több gyermekei lettek, követte atyja példáját. József pedig egy eszes fiú, elvette egy székelykeresztúri korcsmáros leányát. Mindez a gróf halála után. A forradalom alatt Ferenc segesvári térparancsnok volt, József is résztvett a forradalomban; azután elítéltettek, József nem tudom mennyi időre, Ferenc 20 évi fogságra, s minden fekvő birtokuk elvétetett az osztrák kormány által, miután már a románok és szászok minden jószágaikot feldulták, kirabolták, bizonyosan egy pár millióra menő ingatlanságukat, lévén az öreg grófnak tömérdek ékszere, ezüstje, gazdag gazdasági fölszerelése sok jószágaiban, s nagy ménese, melyben csak anyakanca 120-an felül volt. Karolina gr. Vas Miklóshoz ment nőül, kivel pár évig megelégedetlenül élvén, megholt. Klárát a gróf nekem szánta volt, igen szeretvén engem, de nékem sohasem volt szándékom házasodni, s aztán irtóztam is a mamától. Azután férjhez ment Földváry Józsefhez. A forradalom után találkoztam velök Pesten. Úgy látszott, hogy megelégedve élnek.

GRÓF HALLER SÁNDOR

Képviselő, s nemzetőrségi őrnagy 848-ban. Jó fiú. Ebből áll minden. Erdélyben levén, mint nemzet őrnagy, egy kis csapattal megszállott egy pusztán

hagyott román falut, s innen e hőstettről jelentést küldött a kormányhoz, mely így kezdődött: „Hezsdád a magyaré!! Éljen a haza!!"

Ezen cicomás bevezetés után, ítélhetni a jelentés tartalma — s a haditett fontosságáról. Mint menekvő, ő is volt egy ideig velünk Kovács Lajosnál.

BÁRÓ HAYNAU JULIUS,
osztrák táborszernagy.

Az osztrák vérsóvárgó s kielégíthetetlen kegyetlenségének hóhérinasa Magyarországon tíz hónap alatt.

Hóhérinasa csak. — — — — — maga Ferenc József, ki mindenről értesíttette magát s mindent jóváhagyott; Zsófia, a császáranya, e tigrisszívű asszony, a bosszú mozgató lelke; Schwartzenberg miniszterelnök, a magyargyűlölő cseh kalandor, és Bach, a legocsmányabb renegát, a torlaszok minisztere. Haynau ezeknek csak lelketlen gépe volt. Mert lehet-e csak képzelni is, hogy Haynau, vagy lett légyen bárki helyette, tíz hónap alatt folytonosan gyilkoljon és sujtson, ha illető felsőbbségétől oly felhatalmazást is nem veszen, hogy kedve-kénye szerint végeztethessen ki halállal bárkit, vagy bizonyos kategóriákból bizonyos számmal, vagy végre megnevezve egyenkint a halállal büntetendőket?! Ezt föltenni is képtelenség bárminő szervezettel és kormánnyal ellátott államban. De a következés be is bizonyította, hogy Haynau csak eszköz volt, mert azon napon, melyen a miniszterium elleni bosszúból megszűnt egy napra eszköz lenni, azonnal lealázólag félrelöketett. E nevezetes nap volt az, melyen minket huszonnyolcunkat amnesztiált. Ezen eseményt részletesen elbeszélem szintúgy azért, mert csalhatatlan igazolása fennebbi állításomnak, valamint azért, mert történelmi tény.

Haynau 850 nyár elején azon szolgálatáért, hogy

— miként hitte és mondotta — a magyar forradalmat ő győzte le, jutalmul egy álladalmi pusztát kért császárától Bánátusban. A minisztérium megtagadta kérelmét, hanem ahelyett adott néki, Windischgrätz hercegnek és Jellasichnak mindeniknek 400.000 pengő forintot államutalványokban. Haynaut borzasztólag bosszantotta, hogy szolgálatát, mely — saját szavai — a trónt mentette meg, úgy fizetik ki, mint egy kocsisét, s ezen idő óta oppozicióba lépett a kormánnyal, szídva azt nyíltan, tartózkodás nélkül; s végre többek előtt ezt mondotta: „Eddig eszköze voltam a minisztériumnak a kivégeztetésekben, ezután felhasználom teljhatalmamat arra, hogy kegyelmezzek szabad akaratból". — Ezen mondás Bécsbe hatolt s Haynau 850. július 2-án császárának egy sajátkezű levelét vette, melyben azt parancsolja, hogy ezután a haditörvényszék minden ítéletei megerősítés előtt fölterjesztessenek, s míg onnan jóváhagyás nem jő, ki ne hirdettessenek, a már hozott s kész ítéletek pedig azonnal felküldessenek. Haynau megmutatta még az napon Nedelkovich staabsauditornak a levelet, megparancsolva néki, hogy másnap öszveszedve az ítéleteket, 4-én reggel induljon azokkal Bécsbe. Többet nem szólott, sem a császári parancsot másnak nem mutatta. Nedelkovich 4-én reggel Bécsbe utazott. Haynau aznap esti 10 órakor bérkocsiba ült egymaga, s elment, vagyis jött az Újépületbe a másik staabsauditor, Ernszt szállására, de ez Budán mulatván, Haynau utánament s elhozva magával, azt parancsolta néki, hogy rögtön egybegyüjtve az auditorokat, mindazok ítéleteit, kikét Nedelkovich Bécsbe vitte, vetesse újból föl, akik halálra nincsenek ítélve, ítéltesse halálra, s reggeli négy órakor terjessze elébe, délelőtti 10 órára pedig publikációt tartson az Újépületben, mert ő mindnyájoknak meg akar kegyelmezni. Ernszt egybegyüjtötte éjfélkor az auditorokat s eléterjesztette a vett parancsot. Voltak, kik ellenvetéseket tettek, mondván, hogy nékik nincs hatalmuk a már hozott ítéletet megváltoztatni, hogy ki állhat

jót arról, miként Haynau ki nem végezteti még azokat is, kik nem voltak halálra ítélve, s hogy ők ezt annyival kevesebbé merik tenni, miután ők is hallottak a császár handbillétéről, s több efélc.

De Ernszt egyszerűen azt felelte, hogy ez mind igaz és helyes lehet, de Haynau korlátlan hatalommal levén felruházva, engedelmeskedni tartoznak mindcn parancsának. Az ítéletek, a Haynau kívánsága szerint módosítva, elkészültek, reggel korán elébe terjesztettek, s 5-én délelőtt tíz órakor a publikáció megtörténvén, harminckettőnk közül, kik jószágvesztés és kötéláltali halálra ítéltettünk, négyet kivéve, Buda Sándort, Rákóczy Hugot, Madarász Józsefet és Kubinyi Ferencet, a többiek teljesen fölmentettünk a halálos büntetés és jószág-kobzás alól. De ugyanazon éjjel, melyen a mondottak történtek, Bécsbe is elment hihetőleg valamelyik auditor által küldve a történendőkről a tudósítás, s már 6-án estve Grüne tábornok, az osztrák császár segéde Pestre érkezett, meghozva Haynau nyugalmaztatása s mássali felváltása parancsát. Haynau másnap polgári ruhába öltözött, föltett egy Kossuth kalapot, s úgy sétált a Duna partján, és egy rakás gyermek utána. De Bécsben a dolgot komolyan vették, mert Haynau egy pár kivételével, kiknek pörök nem volt bevégezve, s amiért eléggé is haragudott, kijelentvén, hogy ő mindeniket amnesztiálta volna, épen a legkompromittáltabbakat (osztrák műszó!) amnesztiálván egészen, legalább a szigorú elítélés útja elmetszetett. Az osztrák minisztérium komoly és élénk tanácskozás tárgyává tette, hogy megsemmisítse-e a Haynau megkegyelmezését, mint érvénytelent, miután már kezében volt császárának ellenparancsolata. Ítéletünk nem is hirdettetett ki hivatalosan a lapokban tovább két hétnél, míg végre győzött a minisztériumban azon nézet: mit mondand Európa ezen eljáráshoz? Miután akkor nyilvánvaló lesz, hogy minden addigi vérengzés a császártól és kormányától eredett (amit ők Haynaunak akartak tulajdoníttatni) s nem

ettől, kinek első önálló kegyelmezését a császár azonnal megsemmisítette. Így derült ki a való tényállás, így mentettünk föl mi, s így lett a minisztérium kénytelen a még el nem ítéltekkel is szelídebben bánni. De leginkább azért haragudott a minisztérium Haynaura, hogy miért mentett föl bennünket a jószágkobzás alól is, s ez a többi elítélteknél nem is történt, mert a kormány bármi kevés időre ítéltetett el valakit, sőt az olyanokra is, kik később egészen fölmentettek, mindenikre kimondotta a jószágvesztést. A gyilkolás mindig rablással is jár.

Nem Haynau volt tehát a hóhér, hanem csak hóhérinas. De azért neve mégis ott áll bevésve a történet könyvébe, párologva vértől századok mulva is.

Én Haynauval csak egyszer álltam szemközt. Fölmentett társaim, kivülem még Tóth Lőrincet és Simonyi János képviselőket kivéve, elmentek másnap megköszönni Haynaunak fölmentetésüket. Én nem tudtam, hogy Tóth és Simonyi sem mentek el, de én nem akartam oly embernek köszönni valamit, akinek kegyetlenségét és kegyelmezését egyiránt törvénytelennek kell tekintenem. Azonban többen reám estek, hogy mint egyik volt elnöknek meg nem jelenése nagyon feltűnt, s hogy ez káros hatással lehet a még el nem ítéltekre nézve, s hogy mennék el. Én engedtem fogoly barátaim megnyugtatására, de nem voltam meggyőződve, hogy nékik ebben semmi hasznuk legyen. Felszólítottam tehát Simonyit és Tóthot, s egy délelőtt elmentünk Haynauhoz. Az adjutáns már bejelentvén minket, tudta nevünket, s ezen körülmény fölmentett attól, hogy egy szó köszönetet is mondjak, mert én elől menve mindjárt hozzám jött s azt kérdezte (németül adom, mert így szórul, szóra jellemzőbb reá nézve):

— „Sind Sie der gewesene vice-presedint?"

— „Ja."

— „So, so, so. — Sie waren krank, sehr krank, weiss alles, alles. Nun ist aber alles gut, alles wieder

gut. Jetzt können Sie ins Baad gehen, oder wo immerhin."

Ekkor Simonyihoz fordult s azt kérdette tőle:

— „Wie alt sind Sie?"

— „Fünf und sechzig."

— „Fünf und sechzig und doch ein Rebell! Schöne Geschichte!"

S ezzel elfordult tőle. Ekkor Toth Lőrinc azt mondja néki:

— „Ich bedanke mich für meine Begnädigung im Namen meines kleinen Kindes."

Alig mondja el ezt Tóth, hogy Haynau hozzámenyen, két kezét fölteszi a Toth vállára s könnyei egymásra kezdettek hullani irtózatos bajuszára, de egy szót sem szólt. Pár percig bámulva néztem e jelenetet, ekkor intést adva Simonyinak, kimentünk a szobából, anélkül, hogy Haynau reánk figyelt volna. A lépcső alján megvártuk Tothot, s kérdve, hogy mit csináltak azután együtt: „Semmit, felelt ő. Két kezét hosszasan ott tartotta a vállamon, szűntelen könnyezett, de egyet sem szólt, míg végre levéve kezeit, lesütött fővel egy oldalszobába ment, én pedig kijöttem."

Lám, hogy a tigris is tud sírni! Hogy Isten egyedül ártatlan teremtésének, a gyermeknek neve még az ő szivébe is behat, s felkölti a lelkiismeret eltompított szavát.

Haynau majd egy öles nagyon szikár ember volt, kétfelől mellére lecsüggő, bizonyosan egy láb hosszú bajusszal.

Nyugdíjaztatása után nemsokára utazni ment. De útja nem kéjutazás volt, hanem vesszőfutás az európai közvélemény sujtolása alatt — még Berlinben is. Legemberebbül elbántak véle Londonban, főleg a gyármunkások, kik képe után reáismerve, nekiestek, bajuszát kegyetlenül megcibálták, s egy részit ki is tépték. Haynau szaladásnak indult, utána a gyármunkások, az utcagyermekek s a nők, seprő-

vel ütve és űzve, míg egy házba beszaladhatott. Visszajövet Bécsben mondották néki, hogy bizonyosan magyar menekvők is voltak a nép között, sőt hogy ezeknek kellett az egészet előkészíteni. Haynau nagy indignációval tagadta, mondván, hogy a magyar ember a csatában veri meg ellenségét, de nem teszen aljasságot, s aztán őtet a magyarok jobban szeretik, mintsem azt tehették volna. Rögeszméje volt, hogy őt a magyarok szeretik. Nem tudom mi védvet* hozhatott föl mellette. Később gr. Majláth Antaltól jószágot vett Szabolcsban, s odament leányával lakni. A föld népe nem bántotta, hanem nem ment neki dolgozni. A szomszéd uraságokat meg-meglátogatta, s különösen Degenfeld Imréhez gyakran elment, akit egyik fiának nevezett, valamint mindazokat, kiket ő amnesztiált. De Degenfeldnő, e megboldogult lelkes nő, sohasem fogadta, s míg Haynau házánál volt, ki nem ment szobájából. Egyszer meglátogatta Nagy Ignácot, a volt képviselőt is. Nála volt Papp Endre és neje. Haynau a nőktől azt kérdette: Ugyebár szeretik őtet a magyarok? — Pappnő azt felelte, hogy ugyan miért szeretnék?

— „De hát mit tettem, szólt ő, hogy ne szeressenek?"

— „Ha egyebet nem tett volna is, felelt a derék nő, már a Batthyányi kivégeztetése elég volna a gyűlöletre."

Erre nagyon felpattant Haynau, mondván:

„Azt nem én tettem, nem, nem! Azt más tette, ebben ártatlan vagyok!"

— „S hát a tizenhárom tábornok?" — kérdette újból Pappnő.

— „Az már egészen más, azok megérdemelték, mert katonák voltak, kik hűtlenül elhagyták zászlóaljukat."

* Nyelvújításkori szó: *védőérv, bizonyíték.*

Ezen párbeszédet maga Papp Endre közlötte velem.

Halála előtt megint kegyelmébe jutott császárjának, de csak rövid ideig élvezhette. A 853-i milánói fölkelés után, gr. Radeczki tábornagy, kivégeztetvén néhányat a befogottak közöl, a többieknek mind megkegyelmezett saját hatalmából. Az osztrák kormány ezen épúgy megbosszankodott, mint a Haynau amnesztiája miatt, s Radeczkyt is nyugalmazni akarván, Albert főherceget szánta helyére, de e nem vállalván el a küldetést, Haynaut nevezte ki. Haynau örömében, hogy ha nem is hajnala, hanem alkonya földerül még egyszer, a vendéglőben Bécsben, ahol szállva volt, nagy és víg estélyt rendezett, s magát szószerint puncsba fullasztotta, mert azon éjjel megütötte a gutta. Inasa másnap reggel halva találta.

Haynau 848 elején, mint nyugalmazott tábornok Temesvár parancsnoka volt, s felajánlotta szolgálatát a magyar miniszteriumnak, mely azt nem fogadván el, úgy lépett vissza osztrák aktív szolgálatba, mondván, hogy ő érzi, miként néki a magyar forradalomban egy vagy más úton nagy szerep van szánva.

Utolsó volt-e Haynau, ki ily vérvonalt hagyjon maga után Magyar- és Erdélyország történetében? Megelégelte-e a sors a nemzet szenvedését századokon át? Megelégelte-e azon tömérdek véráldozatot, melyet az osztrák zsarnoksága és bosszúdühe véreztetett el három század alatt?

Bízzunk Istenben és saját okulásunkban!

IDŐSB HEGYESSY ELEK

Sógorom, Anna testvéremet tartván nőül. Torda megye főbirája volt hosszas ideig, s vagyonos földbirtokos. Magyar-Régenben lakott. Fiatal korában a magyar testőrségnél szolgált. Eszes ember volt s még később is kitűnőleg szép férfi. Első neje, Szilvási

leány volt, ki férjének sok szép birtokot vitt a házhoz, de korán elhalt. Ennek egyetlen gyermekét, Hegyessy Zsuzsánnát Dénes testvérem tartja nőül. Hegyessy Elek 828-ban halt meg, Anna testvéremnek három gyermeke maradt tőle: Rozália Ugron Jánoshoz ment férjhez, de egy évi boldog családi élet után meghalt aszkorban. E nő egyike volt a legszebb s legjobbaknak, kiket valaha ismertem. Anna Gyujtó Lajos neje. Ezek nem éltek megelégedve, s különmentek. A harmadik:

IFJ. HEGYESSY FERENC

Honvédkapitány a forradalom alatt, azután besoroztatott, s egy év mulva megszabadult. Ő kettőben tüntette ki magát: határtalan könnyelműség- és bátorságban a csatamezőn. Alig érte el törvényes korát s vette át magyar-régeni, 100.000-et érő birtokát, már pár év mulva semmije sem volt, s mi több, e szép vagyont elpazarolta oly nyomorult városkában, mint Szász-Régen, s a fürdőhelyeken, anélkül, hogy iszékony vagy kártyás volna, csupán lovak-, szekerek-, ruházatra s más apróságokra, s oly emberekre, kik életfeladatul tűzik ki maguknak, a jószívű és vagyonos, de könnyelmű fiatalemberek vampirjai lenni. Miután mindenét eltékozlotta, egy ideig köztünk élt testvérekül, azután elvett egy vagyonos özvegy, de nem épen fiatal nőt, akinek vagyonát nem gyarapította. Mikor a magyar minisztcrium az első zászlóaljakat kezdette alakítani, Hegyessy Ferenc odahagyta nem igen forrón szeretett nejét, s kijött Pestre, s beállott a 2-ik zászlóaljba, mint közkatona. Azelőtt szolgált volt már egy német lovasezredben, mint kadét, de odahagyta nemsokára. Én Pesten voltam már, mikor ő feljött, s helyeseltem tettét. Zászlóalja Szent-Tamásnál állott. Mikor Mészáros oly hősies elszántsággal, de sikertelenül ostromolta a római sán-

cokat, Hegyessy Ferenc, mint ordonánc-káplár állott egy pár tiszttel mellette oly ponton, mely az ellenség legsűrűbb tüzének volt kitéve, s melyet úgy látszott, hogy Mészáros halálát keresve, szándékosan választott. Környezete vagy félrevonult, vagy leborult a földre, csak Hegyessy állott talpon. Mészáros hadnagynak tette. Később a 11-ik zászlóaljhoz tétetett át Erdélybe mint főhadnagy. A piski híd ostrománál e vitéz zászlóalj csaknem egészen elhullott. Hegyessy küzdött nehány épen maradt honvéddel, ekkor egy golyó, a hídon állva, átfúrja ágyékát, s ő térdre rogyik, de kardját kezében tartva, biztatja katonáit. E percben érkezik a hídhoz Bem, s lát egy tisztet térden állani.

— „Vasz maken?" — kérdi szokott németségével. Hegyessy hasonló rövidséggel felelte:

— „Fechten."

— „Varum nit aufszthn?"

— „Kügel getroffen."

— „Wie haiszen?"

— „Hegyessy Oberlieutnant."

— „Aufszth, Hauptman."

A golyó ágyékában maradt, s csak nagyon hosszú idő mulva vehették ki, sebe még akkor is nyitva volt, mikor az osztrák besorozta. Most Kolosvártt él, de hogy miből, — előttem talány. És ez a bátor katona még ifjonc korában is oly félénk volt, hogy sötétben semmi áron sem ment volna csak tíz perc távolságra is egymaga. Különben egyike a legszebb barna férfiaknak.

HORNYAI FERENC

Megyekórházi al-orvos itten. Jó orvos és becsületes ember. Mostani mellbetegségemben ő gyógyitt, de úgy látszik, hogy betegségem erősebb nálánál s talán minden orvosi tudománynál. Azért is sietek

annyira ezen jegyzetekkel, hogy a leírtat ritkán olvashatom el, mert szeretném bevégezni, míg erőm tart, mely naponta fogy.

HORVÁTH EDMUND

Képviselő 848-ban, amnesztiáltatott 850. júliusban. Sajátságos ember. Nagyon gazdag, s 851-ben, mikor utójára láttam, legkedvesebb tanulmánya volt Fourier, Louis-Blank, Proudhon s általában a szocializmus. Sőt ő ezeknél is tovább ment, mert határozottan állította, hogy ő kommunista. Én azt gondolom, hogy ezt minden utólérési veszély nélkül tehette. Senki sem foghatja szaván. Később, mint hirlapokból értesülök, saját költségén nagy énekiskolát alapított pesti házában, énekeseket s énekesnőket képezendőt a magyar színház számára. Vannak, kik azt mondják, hogy az egész nem volt egyéb, mint keleti hárem — európai kiadásban. De én nem hiszem. Horváth becsületes ember, ki közcélokra sokat áldoz.

HORVÁTH KÁROLY

Gazdag földbirtokos volt Erdélyben, nagy olvasottság- és tágas ismeretekkel bírt. Neje, Barcsay Rozália, fiatal korában Erdélynek talán legszebb nője lehetett. Nékem mindketten közel rokonaim voltak. Mindketten elhaltak. Fijokkal, Ferenccel együtt tanoltam Kolosvártt; ő is elhalt fiatalon, özvegyül hagyván fiatal nejét, gr. Vas Idát, s árván neveletlen gyermekeit. Egyik leányuk, Karolina, a br. Györfi Samu neje. Ezen család felváltva Széplakon, Küküllő megyében, vagy Sukon, Kolosmegyében lakott nyárban, a telet Kolosvártt töltve. Emlékemben híven élnek most is azon nagyon kellemes napok, melyeket oly sokszor töltöttem körükben.

P. HORVÁTH LÁZÁR

Egy púposhátú, kinőtt mellű törpe. Szellemet és élcet nem lehetett tőle megtagadni, bírt olvasottság- és többféle ismeretekkel, de nem alaposság-, rendszer- és higgadtsággal sem tanulmányai-, sem jellemében. Sokáig szerepelt Erdély és Magyarországban, mint szépirodalmi író, mint dandy, s mint bohóc. Irataiból semmi sem élte túl őtet. Meghalt talán Jeruzsálemben.

Horváth Lázár a Dániel fia volt, ki 837-ben a Ferdinánd főherceg kormányzósága mellett korteskedett. Lázár is nagy pecsovics volt. Van még két élő fivére, János, ki egymaga báróságra emeltetett, a Jósika Samu és Lajos sógora, s osztrák tábornok. Forradalom alatt hazája ellen harcolt. Másik fivére, Dániel. E szegény egész életén át azon mesterkedett, hogy valami hivatalba jusson, de sohasem érte el. Most könnyen célt érhet, ha akar, de több évek óta mitsem tudok róla. Rendetlen, pazar önállás nélküli ember. Néki is kedve kerekedett volt írónak lenni, s írt egy tragödiát, de szomorút, irtózatosan szomorút. Egyszer sehogy sem menekülhettem tőle, s felolvasta nékem. Emlékezem most is annyira, hogy egy atya megöli tulajdon fiát, de e nincs semmi által indokolva; azután megragadja a lelkiismeretfurdalás, s megbánásában az egész dráma személyzetét — megöli, úgyhogy már csak ő él és — a sugó. Ekkor a vér az agyába tódul, megüti a gutta, — a sugóra esik, s ezt is agyonüti. Én csak annyit mondtam Horváthnak, hogy e darabot nem ő írta, mert úgy neki is meg kellett volna halni mihelyt bevégezte.

HORVÁTH MIHÁLY

Csanádi püspök 848-ban, vallás- és közoktatási miniszter 849-ben április 14-ke után. Kimenekült s most Brüsszelben él. 851. szeptember 22-én neve fel-

akasztatott Pesten. Horváth Mihály mint historikus kitűnő szerepet foglal el az irodalomban. Ő forradalmár volt, de én azt hiszem, hogy nem annyira meggyőződésből, mint inkább ingatlanságból. Ő hiú volt és szerette a népszerűséget, s ezután indulva egyszer, tovább ment, mintsem megfordulhatott volna.

HUNFALVI PÁL

Képviselő 848-ban, amnesztiát kapott 850. júliusban. Magyarország első nyelvésze, s általában egyike a legalaposabban kimívelt tudományos férfiaknak. A nemzeti gyűlésben 848-ban a miniszteriális párthoz tartozott, Debreczenben a békepárthoz, s több igen jeles cikket írt az „Esti Lapok"-ban. Nagyon becsületes szepességi ember. Általában a szepességi emberek között csak kivétel a nem becsületes ember, s a rossz hazafi, elannyira, hogy van több szepességi ember ugyan, aki szükség által kényszerítve, szolgálja most az osztrák kormányt, de azért lelkéből gyűlöli.

Mily ellentéte a Szepesség az erdélyi szászságnak! Egy törzs, egy faj. De midőn azok régi időktől fogva, le a mi forradalmunkig minden(!) hű és háládatos fiai voltak azon hazának, mely őket keblébe fogadta, földdel és jogokkal megajándékozta, ezek a szászok, több jog- és kiváltsággal megajándékozva, mint a magyarok és székelyek maguk, kezdettől fogva mindig hálátlanok, s ezek nyílt vagy titkos ellenségei voltak. De lesz még alkalmam róluk bővebben szólani.

BÁRÓ HUSZÁR KÁROLY

Követ több erdélyi országgyűlésen, következetes és szigorú ellenzéki tag volt mindig és becsületes ember. Fiai a forradalom kezdetén mint közkatonák állottak be a Mátyás-huszárok közé.

Általában meg kell adni az erdélyi arisztokráciának, hogy valamint most aránylag több hazafiságot és tevékenységet tanúsít a magyar honinál, úgy forradalom alatt aránytalanul nagyobb szám ölelte föl s tette magáévá a nemzet ügyét, szolgálva azt az idősebbek polgári teren, s a fiatalok a csatamezőn. S pedig én soha annyira elpuhult, elkényeztetett, oly semmittevő fiatalságot nem ismertem, mint voltak az erdélyi fiatal arisztokraták forradalom előtt. De alig harsant meg a harc-tárogató, hogy e sibaritícus fiatalság odahagyva puha indolenciáját, legtöbbnyire mint közkatona soroztatta be magát, s a hazaszeretet varázsereje által egy perc alatt átváltozva, versenyezve a durvább idegzetűekkel tűrt és nélkülözött és harcolt vitézül. Most pedig visszavonulva gazdálkodik jószágán, vagy él Kolosvártt és Pesten, de nem pazarolja pénzét Bécsben. Az ilyen arisztokrácia aztán nem válik idegenné saját hazájában, s nem teszi magát lehetetlenné jövőre is.

IRINYI JÓZSEF

Képviselő 848-ban, kötélre ítéltetett s amnesztiáltatott 850. július 5-én. Ő 849-ben kiszökött, de Grátzban elfogták s az Újépületbe hozták, ahol nyolc hónapig együtt voltunk fogva.

Irinyinek van esze, de egy fantasztikus, önhitt, hiú és szenvedélyes, önző ember. 848-ban gr. Batthyány Lajosnál voltunk sokan egy estvélyen. A teremben három fő tömb alakult. A legnagyobb gr. Szechényi István köröl hallgatta figyelemmel beszédét; a másik kisebbet Irinyi foglalta le; a harmadik mintegy középen állott, s én is ezek között figyelve Széchényire, de nem tévesztve szem elől Irinyit sem. De Szechényi is mindamellett, hogy köréhez folytonosan beszélt, azt is hallani látszott, amit Irinyi mond. Egyszer csak hirtelen félbeszakasztja Szechényi ön-

magát s otthagyva embereit, egyenesen Irinyihez menyen, s minden bevezetés vagy indokolás nélkül azt mondja néki:

„Ah! Irinyi József talpig becsületes ember, de nagyon sokat hiszen önmagáról. Ő azt hiszi, hogy jó író azért, hogy egy silány utazási leírást adott ki; azt hiszi, hogy nagy publicista, hogy híres szónok, mert a Pilvachszban* perorált, pedig mindezekhez semmit sem tud, hanem talpig becsületes egy ember."

És ezen modorban folytatva, borzasztóan lehordta Irinyit. Ennek bámulatában szeme-szája elállott, s talán a harag miatt is, melyet magába fojtott, s vagy ezért nem tudott szóhoz jutni, vagy nem mert vitatkozásba elegyedni Szechényivel. De mi is mindnyájan csodálkozva és némán hallgattuk Szechényit, míg önmaga, talán belefáradva, époly hirtelen megfordult, s előbbeni hallgatóihoz fordulva, folytatta beszédét, ahol elhagyta. Irinyi másnap hozzám jött s kijelentvén, hogy ő Szechényitől elégtételt akar követelni, kért, hogy lennék segéde. Megtagadtam, sőt sikerült meggyőznöm, hogy nincs joga ilyszerű elégtétel követelésre, mert miért nem védette magát szemközt Szechényivel? S aztán Szechényi nem sértette becsületét, hanem megtámadta egy kis közönség előtt publicistai és írói tehetségét, s ezt, bárkinél és bárkinek jogában áll megtámadni hírlap útján is egy nagy közönség előtt, s mégsem jut senkinek eszébe azért párbajra híni a támadót. S végre is csak nevetségessé tenné magát hiúsága által, ha ily ügyért egy Szechényivel akarna verekedni. Meggyőződve, vagy nem, elment tőlem, s az egész annyiban maradt.

Fogsága ideje alatt igen csúnya jelenete volt egy. Vele s még többekkel két egymásba nyíló szobában volt bézárva Rákóczi Hugó is, egy mindig jó kedélyű, élces ember, ki mindnyájunkkal s így Irinyivel

* Híres pesti kávéház, a „márciusi fiatalság" gyülekező és tanácskozási helye.

is gyakran évődött. Mi mindnyájan igen szerettük Rákóczit, s ha valamelyikünket, inkább azért, hogy felvidítson, megtámadott, igyekeztünk hasonló fegyverrel küzdeni ellene. De Irinyi nem. Ő hallgatott, ha Rákóczi vele kötekedett. Egyszer egy ilyen alkalommal anélkül, hogy szót szólana, felugrik, megragad egy nagy kést, s dühösen nekirohanva Rákóczinak, egész erővel döf hozza. Szerencsére Rákóczi elég korán észrevette, hogy félrehúzza magát, s azon percben megragadva Irinyi kezét, s más karjával derékon fogva egy ágyba vágta, s a kést elvette tőle.

Addig sem szerettük Irinyit hetyke modoráért, de ekkor épen megutáltuk. Tett ő az Újépületben ennél csúnyább s valóságos jellemtelen dolgot is, de mivel ebbe egy nő is bele van keverve, elhallgatom.

ISTVÁN FŐHERCEG

Magyarország nádora és helytartója. Béke és nyugalom idején alig lehetett volna Magyarországnak alkalmasabb és népszerűbb nádort óhajtani, mint volt István herceg a forradalom előtt s bizonyosan maradandott is, ha az idők is a régiek maradnak. A magyar, századokon át nem hallott királyától s a királyi hercegektől magyar szót. Hej! mert rég volt az idő, midőn a magyarnak királya is magyar volt! Mióta idegenek fészkelték meg magukat ármány és erőszakkal Szent István székébe, azóta a királyi székből és lépcsőiről idegen élő vagy holt nyelv szavai érintik fájdalmasan a nemzet fülét. István herceg volt első, ki jól beszélte a nemzet nyelvét és szerette is azt beszélni. Természetes, hogy már e magában megnyerte a nemzetet számára. Továbbá a magyar, különösen a forradalom előtti évtizedben szerette a virágos, dagályos, sallangos beszédet, a nagy szavakat és szóhalmazt, szónoklati pátosszal, habár színészi negéllyel vegyítve is.

István herceg e nem dicséretes hajlamot, mely legtöbbnyire benső ürességet csiszolt csak fényesre — külsőleg, fölismerte, betanolta és *természetesen* utánozta minden alkalommal. E meghódította számára a sallangosak tömegét, s ezek voltak a „falu szája". A nemzet szellemi és anyagi haladásnak indult volt. Szechényi fényes, reális szelleme elől világított, s a nemzet jobbjai utat törtek utána. Mozgás, pezsgő élet sarjazott minden nyomon. István herceg népszerűségre vágyott. Benne a nemzet választottjai mindíg pártfogó- és gyámolítóra találtak volna a békés és fokozatos réformok munkájában.

A gondviselés máskép akarta.

Amily népszerű nádora volt István herceg Magyarországnak a forradalom előtti normális időben, mert jelleme becsületes, ép oly népszerűtlenné, sőt káros hatásúvá kellett válnia rendkívüli időben, mert jelleme határozatlan és ingatag is. Sőt épen ezen oknál fogva, alig lehetett volna Magyarországnak olv nehéz és zivataros viszonyok között István hercegnél saját szándoka nélkül több kárt, veszélyt és végpusztulást hozott nádort találni.

Ha István nádor nem határozatlan és ingatag jellem, útját állja Pozsonyban a 48-i törvényeknek, melyek megteremtették a dualizmust, s ebben a bekövetkezett események logikáját. De ugyanekkor, ha István nádor nem határozatlan és ingatag jellem, becsukja a Pilvachszot, s elsöpri a járda-hazafiakat, ezen iskoláját a Madarász-kravalloknak, melyek végre az ő fejin is felül nőttek, de csak azért, mert itt is bebizonyult az, ami mindíg és mindenütt való, hogy az emberek bátorsága diametrális arányban áll ellenfelük félénkségéhez. Ha István nádor nem határozatlan és ingatag jellem, önmaga által kijelölt irányban és úton vezeti ki a nemzetet a kísérlet tömkelegéből. És végre, elmulasztva mindezt, mit atyja, legalább megkísérleni el nem mulasztott volna. Ha István nádor nem határozatlan és ingatag jellem, maga

ragadja meg a fölkelés zászlóját, önfejére teszi Szent István koronáját, mellyel megkínáltatott, megalapítja az új magyar dinasztiát, de megmenti a hazát, egyik vagy másik úton. De István nádor semmit sem mentett meg, még önmagát sem egy prokátor-miniszter általi gyalázatos száműzetéstől, még a nemzet szánalmát sem önmaga iránt, sőt azt sem, hogy még jobb idők beálltával is, a nemzet valaha feléje fordítsa reményét. István nádor, bármelyik utat kövesse határozottan, mindeniken többet nyerhetett, mert kevesebbet veszített volna, mint amennyit veszített: mindkét félnek, a magyar nemzetnek és saját családának becsülését. Nagy veszteség! Nagyobb nem érhet becsületes embert, habár herceg és nádor is.

De lehetséges lett volna-e meggátolni a 48-i törvények születését? Vagy megengedve ezt, megmenteni az adott alkotmányt, ha meg nem is tartva azon részét, mely nem ragasztó, hanem oszlató elemét képezte, — megmenteni üdvös pontjait dinasztiai ármány és forradalmi merény ellen?

Egy szilárd jellemű nádor és helytartó, teljhatalommal felruházva, mint volt István herceg, meggátolhatja a törvények megerősítését, ha *talán* nem is létrejöttét, vagy megmentheti ennek jobb részét, ha egy vagy más okból megengedte születését.

Egy nádornak, értve mindíg határozott jelleműt, nagyon sok eszköz állott hatalmában az országgyűlésekre határozó befolyást gyakorolni. Miért számlálnám elé ezen eszközöket? A régibb időből a történelem, az újabból még élő embereink elésorolhatják azokat; amaz(ok) részrehajlatlanul többnyire, ezek elhallgatva csiklandós részleteit. De a tényt magát tagadni nem lehet. Miért nem követett el István nádor mindent, hogy ezen befolyást a pozsonyi országgyűlés tagjaira megszerezve, feltartóztassa a nemzetet az első, *békés* lépéstől a forradalom útján? Mert az István nádor korlátolt elméje nem fogta fel a 48-i törvények horderejét.

De fölfogni nem bírván ő maga, megértette vele családja. Miért nem gátolta megerősítését, sőt miért vetette nagybátyjának nádori tekintélyét a mérlegbe, hogy a javaslat szentesítést nyerjen?

Mert István nádor félt. És mitől félt? Ő félt Bécsben, ötven mértföldnyire Pesttől az itteni pilvachszsuhancok lármájától, hogy odáig hatva, jerikói trombita hangot váltanak, mely előtt a Habsburgok ős várának falai mint kártya-rakvány dűlnek le. S pedig ha engedi István nádor őket kiabálni? Mi lesz? Neki-nekimennek a puszta országháznak, a helytartósági épületnek, megközelítik a katonai parancsnok lakát is, s miután kidühöngték magukat, aztán szépen lecsendesednek, látva, hogy nincs mit ostromolni, nincs mi ellen torlaszt emelni, nincs mit felforgatni, mert mindaz, ami kézzelfogható volna, mint Párisban például egy néhányszor történt s még történend is, az nincs kezek ügyében, hanem ötven mértföldre tőlük, *általok* sérthetlenül, de, mint a következés mutatta, nem megfélemlíthetetlenül általok is.

És István nádor félt Kossuthtól is. S miért félt *akkor?* Hiszen ha annyira veszélyesnek tartotta, miért nem fogatta el? Miért nem tette árthatatlanná? Rendkívüli bajon rendkívüli szerek segítenek. S akkor megteheti minden veszély nélkül. *Akkor ezért még* nem lesz forradalom. Mert a forradalmat oly mérvben, minőben kifejlett, csak a nyert idő tette lehetségessé, s ezen nyert idő szüleménye: a megerősített alkotmány kihírdetése után független magyar kormány, melynek a nemzet engedelmeskedni tartozott és igen örömest engedelmeskedett; és a nemzeti gyülés, mely maga a nemzet volt. Ezek nélkül próbálhat Kossuth s bárki a világon forradalmat Magyarországon, nem Pesten lakó király ellen, mert bizonyára egy megye határán sem terjed túl, s egy hónapnál sem számíthat hosszabb életre, a legjobb esetben sem. Igen, de ha ő, István nádor, mindezt belátta is (dehogy látta!) s ha meg is volt benne az akarat és tett-

erő (dehogy volt!), mitsem tehetett nagybátyja miatt, mert a jó Ferdinánd írtózott a vértől, s nem engedett erélyes föllépést. A jó Ferdinánd nagybátyja írtózott a vértől, megtiltotta a vérontást akkor is, mikor Jellasich 30.000 csordájával Pestnek indult, s mit tett a híres-neves flankenbewegungos bán? Zsebre tette a király kézi levelét, mint tett volt már azelőtt huszonegyet, s nem engedelmeskedett a jó Ferdinánd királynak. Miért nem tette ezt István nádor is? Mert annyi férfiasság sincs benne, mint a nagy vitéz Jellasichban.

Miután tehát István nádor elmulasztotta megtenni az első lépést, s e mulasztás következménye törvényszerű ténnyé vált, kihírdettetvén a 48-i alkotmány, mely ezen szentesítés után a nemzet jogos tulajdona lett, melyet tőle elvenni az adónak sem volt többé joga; miért nem tette meg István nádor a második lépést, ha *megmaradva nádori székén,* ezáltal személyes érvényt és kezességet vállalt erkölcsileg és a törvény által kötelezetten is a nemzet előtt az ő közbenjárására létrejött alkotmányért? Megtett-e mindent, mi hatalmában állott, megtartani azt a nemzetnek? Megtartani azt, bármi áron, forradalom nélkül? Megvédeni azt szentül, jöjjön a támadás felülvagy alólról, miként leéndett nádori tiszte? Ellenszegült-e komolyan, fenyegetve is, ha kellendett a gyáva, jó király merész, álnok tanácsosainak, a rác-horvát-román-szász bujtogatások, lázítások miatt, melyek előfutói valának az eseményeknek? Féken tartotta-e erős s ha kellendett szigorú nádor-kézzel a pesti utcai rajongókat, kik maguk sem tudták, mit akarnak? Bátor és rendületlen támaszul ajánlkozott-e a miniszterium jobbjainak, közösen kidolgozott terv szernt fő és egyetlen célra: az alkotmány megmentésére az osztrák kormány és Kossuth ellen egyaránt? — Nem, ő mindebből egy árva betűt sem tett! Pedig komolyan mondom, hogy egy eszes és bátor nádor elein egy gránátos zászlóallyal féken tarthatta volna

a fékteleneket, egyetértve és vállvetve Szechényi-, Batthyány- és Deákkal. De erélytelen miniszternek gyáva nádora, gyáva nádornak hülye királya! Ezek ellenében aztán mindent merhetett egy mindent nyerhető, semmit nem veszíthető miniszter, egy pár zsivány-kalandor segítségével.

És Kossuth mert is, nyitva és védetlenül hagyatva a tér előtte; s merészsége egész odáig ment: megkínálni önhatalmából az ország nádorát, saját urát, egy Habsburgot az élő és uralkodó Habsburg-király magyar koronájával! És mit tett e válságos pillanatban az ország nádora szemközt e rebellis miniszterrel? Kihallgatta s bántatlanul hagyta távozni ahelyett, hogy éreztesse vele a törvény szigorát. És mit tett e válságos percben a Habsburg-ivadék szemközt a hatalmas pártfőnökkel? Azt-e, amit a Capet-ivadék, Lajos-Fülöp?* *Ő sírt!!* Sírt, mint hiú gyermek örömében, ha aranyozott papirkoronával kínálják; és sírt, mint gyáva banya tehetetlen vágyaiban, ahelyett, hogy kifejlődni és megerősödni engedve már saját szemei előtt a forradalmat, kiaknázza azt most a nemzet javára, föltéve királyi hercegi fejére az ország koronáját, s azonosítva ekép saját személyével a törvényes fölkelést az ország törvényeit megszegett, s eskűjét hűtlenül megtörött király ellen.

De lett volna-e az országnak haszna e merész tettből? Minden bizonnyal több, mint lett abból, hogy István nádor sem a forradalmat meg nem gátolta, sem ezt fel nem használta. Ha István herceg magát a

* Célzás Lajos Fülöp, azaz XIX. Lajos francia királyra (1830—1848), aki a Bourbonok visszahelyezése után visszatért Párizsba, de itt palotája valóságos találkozóhelye lett a X. Károly (1824—1830) uralmával elégedetlen politikusoknak. Végre az 1830. júliusi forradalomban trónfosztott X. Károly helyett ő lett az uralkodó, de bár kezdetben népszerű „polgárkirály" volt, az 1848. február 24-i forradalom következményekép le kellett mondania a trónról unokája, Lajos Fülöp, párizsi gróf javára. A lemondás hiábavaló volt: a képviselőház ennek ellenére kikiáltotta a köztársaságot.

nemzet képviselői által Magyarország királyává választatja, a forradalom Európa szemében bevégzett tényül áll, s a királyváltoztatás elismertetik mint beavatkozásra jogot nem adható belügy, vagy legrosszabb esetben európai kérdésnek tekintetik, kiegyenlíttetvén a diplomáciája útján.* Mindkét eset nagyon valószínű. Oroszországot a magyar fölkelés ellen az önvédelem, s nem az osztrák barátság hozta fegyverbe. Kossuth befogadta a magyar hadseregbe a lengyel forradalmárokat s nyiltan kimondotta szándokát: győzedelem után felszabadítni Lengyelországot. Oroszország tehát saját kebelében fenyegettetve, nem tűrhetett győzedelemre jutni oly fölkelést, mely bevégeztetvén, győztes fegyverét ellene vala fordítandó, hogy elszakítsa tőle azon részt, melynek elvesztése után megszűnnék *európai* nagy hatalom lenni. Miklós cárnak ezen méltó aggodalma elesik, s el ezzel a beavatkozás indoka, ha az új magyar király első tette leéndett: biztosítani Európát békés szándékairól. S ekkor nem lett volna módja és alkalma Szemere Bertalannak sem mint miniszterelnöknek áprilisi beszédet tartani demokráciáról és szocializmusi tanelvekről, melyek elfogulttá tették a magyar fölkelés célja iránt az ángol és francia kormányt egyiránt.

Ugyanezen nézetek, s egy királyi hercegnek magából az uralkodó családból, a törvényes nemzetgyülés által végrehajtott megkoronáztatása, leéndettek az indokok, hogy azon esetben is, ha a nagy hatalmak az új dinasztiát el nem ismerik, az ügyet az európai diplomácia fóruma elébe vive, becsületes kiegyezkedést hozzanak létre. Ha pedig az új király hadserege legyőzi a trónvesztett király táborát, semmi kétség, hogy a trónváltoztatás mint bevégzett tény állván Európa előtt, az európai kormányok által elismerte-

* Itt a kéziratban kihúzások vannak és azért a szöveg nem hibátlan.

tik törvényesnek. Nékem pedig erős meggvőződésem, hogy a magyar függetlenségi háború VI. István királyi zászlója alatt győzelemmel végződik. Egy fölkelés sem bír elegendő erkölcsi, s következőleg anyagi erővel sem, ha a nemzet előtt nincs határozottan positivus cél kitűzve, ha nem tudja mindenki teljes biztonsággal, hogy miért teszi életét és vagyonát áldozatra. Tudta-e a magyar nemzet a forradalom egész folyama alatt, még detronizáció után is, hogy miért küzd teljes biztonsággal? Ismerte-e tömérdek áldozatának célját? Tudta-e mit akarnak a vezetők? Vagy tudták-e bár ezek maguk, hogy *ők* mit akarnak? Nem, sem egyik, sem másik! Legfennebb Kossuth volt április 14-e után legközelebbi célja felől önmagával tisztában. Elein azt mondották a nemzetnek, hogy V. Ferdinándért foly a harc, kit a kamarilla fogva tart. Senki sem hitte. Azután száműzetik az uralkodó-család, s pronunciáltatik a nemzeti függetlenség. A királyság tehát megszűnt tényleg, de semmi sem állíttatott helyébe, sem új királyság, sem köztársaság. De a hadsereg és az ország 9/10-ed része monarchikus levén, nem ok nélkül aggódtak a köztársaság lehetőségétől egy Madarász-kormánnyal a Kossuth elnöksége alatt. A nemzet nagy többségénél hiányzott tehát az öszveható ösztön, akarat és erő ismert és helyeselt cél felé. Mindez másként áll, ha a nemzet István herceget, mint megválasztott királyát látja maga előtt. A cél ki van tűzve; senki sem kételkedhetik többé, mindenki tudja, hogy miért küzd és harcol. És küzd bizonyosan megfeszített erővel s igazi lelkesedéssel a független királyságért, mert érdemesnek tartja arra, mint meggyőződése kifolyását, hogy életét és vagyonát adja érette. S ki meri állítani, hogy ekkor az arisztokráciának legnagyobb többsége, sőt talán tömegestől nem csatlakozik az új zászlóhoz, s nem gyülekezik felajánlani szolgálatát az új trón körül, megszűnve félelme a jövőtől, mert biztosítva látandja azt a királyi szék oltalma alatt? Pedig, mondjanak bár-

mit némelyek, de való marad, hogy a forradalom egyik legerősebb idege metszetett el az arisztokrácia passzív visszavonulása által. S ki meri állítani, hogy Görgey, hogy Bem, e pronunciált royalisták hűk nem maradnak a királyi lobogóhoz? Hogy Görgeynek módja és akarata leénd híven és vitézül nem szolgálni egy császári családból származott királyt? Görgeynek, a gőgös arisztokratának, kit pályáján valószínűleg ép azon ellenszenv ingatott meg legelőbb, mely felköltötte önmegtagadással nem bíró büszkeségét, szolgálni mint kormányzót, talán mint királyt egy volt prókátort. S végre, minő lelkesedéssel rohant volna a józaneszű monarchikus magyar nép fegyvert ragadni azon fiatal király védelmére, kit nemsokkal azelőtt üdvözlött, mint nádort őszinte öröm- és lelkesedéssel maga között? Azon fiatal királyért, kit az ő képviselői választottak, kit szemtől szembe látott, s őtet édes anyai nyelvén szólította meg? S mit tehetett volna ezek ellenében, hadsereg, arisztokrácia és nép ellenében egy maroknyi demokrata vezérök nélkül, ki maga ajánlván, fel az új királynak az elfogadott koronát, nem tehetett volna mást, mint szolgálni eréllyel saját teremtményét, ha megsemmisíttetni nem akarta önmagát? De István herceg nem volt a gondviselés, nem a providencia embere. Ő csak sírni tudott, de nem cselekedni, midőn e szép, nagy jövendő megnyílt előtte, megkísérelni saját szerencséjét s a nemzet boldogítását, nem levén már idő a visszatérésre, hogy helyre hozza más úton, kezdetben elmulasztott nádori hivatását. A történelem, tekintse bármelyik szempontból őtet s az utat, melyet választania kellett volna, nem mondhat róla sem többet sem kevesebbet, minthogy tehetetlen nádor és gyáva férfi volt. Ő a nádorok nagy nevű és emlékű sorát önmagához méltón, Magyarországhoz és elődeihez méltatlanul zárta be.

Én István herceggel háromszor jöttem személyes érintkezésbe. Először egy diplomatikus ebédjén, melyre mint a képviselőház egyik elnöke én is hivatalos vol-

tam. Ezen semmi följegyzendő nem történt. Másodszor hivatalosan jelentem meg nála. Híre terjedt, mely szerint a nádor Komárom várának parancsnokságát valami kétséges jellemű egyéniségre bízta az osztrákoknak átadandó szándokkal. Ezen egyén nevét elfelejtettem. Többen a képviselők közül hozzám jöttek, felkérve hivatalosan, hogy Pázmándy nem lévén Pesten, vezessem őket a nádorhoz, eléadva azon kérelmet, hogy Majthényi ezredest* nevezze ki komáromi várparancsnoknak, mint olyat, akire leginkább reá lehet bízni e fontos erősséget. Hasztalan mondtam, hogy én csak pletykának tartom a vár felől költött hírt és hogy ha való is, nem az én tisztem interveniálni, hanem a hadügyminiszteré; menjenek tehát Mészároshoz. De ők sehogysem álltak el szándékuktól. Végre engedtem, s mintegy tizenötön felmentünk a nádorhoz. A kamarás által bejelentettem, hogy kihallgatást kérek egy fontos tárgyban. Ő visszaküldte a kamarást s a kihallgatás tárgyát kívánta tudni előbb. Én azt feleltem, hogy azt csak magával Őfenségével közölhetem. Ekkor kijött. Én elmondtam néki az általánosan elterjedt hírt, de csak annyiban, hogy a jelenlegi parancsnokot terheli a gyanú, nem hozva vele kapcsolatba az ő személyét is; hogy e hír aggodalmat gerjesztett a képviselőkben s azért kérjük nevezné ki Majthényit várparancsnoknak. A nádor több ellenvetést tett s makacsul vonakodott a kinevezésbe beleegyezni. Megvallom, hogy védvei nagyon felületesek levén, bennem is gyanú támadt s miután meg is úntam volt már a hosszas vitatkozást, azt mondtam:

„Ha Fenséged nádori s helytartói jogára hivatkozva, megtagadja a képviselők igazságos kérelmét, én is elnöki jogommal fogok élni s még ez órában összehívom a nemzeti gyűlést és a tárgyat a ház elébe terjesztem."

* Br. Majthényi István ezredes.

Ez sehogysem volt ínyére a nádornak, s azt mondta, hogy holnap teljesíti kérelmünket. De most már rajtam volt a sor makacsnak lenni s kértem, hogy a parancsolatot még most tétesse föl előttünk, hogy biztosan nyugtathassam meg a képviselőket. Ő azt válaszolta, hogy ezt Szemere belügyminiszter nélkül nem teheti s hogy abba sok idő telik, míg utána küldve eljő s a parancsot fölteszi. Erre azt feleltem, hogy mi oly fontos ügyben nem sajnáljuk az időt, s szívesen várunk. Igy is lett. Szemere eljött, s a Majthényi kineveztetése még azon nap elküldetett Komáromba. E történt szeptember elején 848-ban.

Ebből az a tanulság, hogy István herceg vagy nem épen alaptalanul gyanúsíttatott e tárgyban, vagy hogy nem született volt nádornak. Atyjával bizonyosan én is más hangon beszéltem volna, — vagy ő velem, mint a fia.

A harmadik találkozási esetem volt azon alkalom, midőn az országgyűlés vegyes gyűléséből küldöttséget nevezett ki a Pázmándy vezetése alatt, felszólítni István herceget, hogy nádori tiszténél fogva vegye át a hadvezérséget s azonnal menjen a táborba. Nékem ezalatt az elnöki széket kellett volna elfoglalnom, de kedvem jött látni a nádort ezen nevezetes órában. Almásynak adva át a helyemet, a küldöttséghez csatlakoztam. Pázmándy röviden és nagyon határozottan adta elé a ház kívánságát, mely mint parancs hangzott. Én Pázmándy mellett állottam s egy lépésnyire előttünk a nádor. Nagyon figyeltem arcára. Ő könnyelmű mosollyal ajkain hallgatta ezen, az országra és reánézve egyiránt válságos üzenetét a háznak. Mikor Pázmándy elvégezte szavait, a nádor valóságos színészi állást véve, ezen emlékezetes szavakat mondotta, némelyek szerint igazi lelkesedéssel, szerintem a helyzettel sehogy öszve nem férő üres dagállyal: „Én kész vagyok a nemzeti gyűlés kívánságának engedni s még ezen éjjel elindulok átvenni a hadsereg vezérségét s kérem a küldöttséget, bizto-

sítsa a képviselők házát afelől, hogy ha a szegény üldözött magyar hazát mindenki megcsalja is, én soha, — de soha!" És e szép szavak után, magát könnyedén meghajtva, megfordult s valóságos tánclépésekben ugrándozva ment a szomszéd szobába. — Én bámulva és indignációval néztem utána, hogy miként lehet ily komoly pillanatban egy nádor — szelíden szólva — ily gyermekes s főleg oly biztosítás után, mint aminőt adott. S alig is ment be az ajtón, ezt mondtam Pázmándynak: „Ez az ember vagy bolond, vagy gazember." — Ő szokása szerint vállat vonított s azt felelte: „Lehet mind a kettő is."

Most azt hiszem, hogy csak gyáva volt. Ő nem mert ellenszegülni a képviselőház akaratának, s elment a táborba, át is vette a vezérséget, de már két nap mulva megszökött, mert már akkor nem lévén az országgyűlés közelében, nem ettől félt, hanem az osztrák kormánytól.

Most Schaumburgban* él száműzetésben, s ha vagy egy magyar meglátogatja, azonnal sírni kezd, szüntelenül ismételve, hogy az ő hazája Magyarország, s hogy a magyart a világon senki sem szereti úgy, mint ő.

A szeretet igen szép dolog. De ennél többet használt volna a nemzetnek több ész és lelkierő István hercegben.

ISZLAI LAJOS

Mint gyermeknek a kolozsvári kollégiumban első nevelőm néhány évig. Jó, becsületes ember, de gyenge volt, kivel nem sokat gondoltam, s következőleg nem is sokat tanoltam tőle. Később ügyvéd volt Küküllő megyében, ahol mint a megye követe többször összejöttem vele.

* Grófság Felső-Ausztriában a Duna mellett.

IVÁNKA ZSIGMOND

Képviselő 848-ban. Kivándorlott, s azután amnesztiát nyert 851 október 7-én. Ivánka nem azért ment ki az országból, mintha kompromittálva lett volna, hanem azért, hogy szép utazást tehessen mások költségén. Ő szenvedélyes és nagyon szerencsés kártyás volt; most nem tudom az-e? Az országgyűlésnek Debreczenbe léte alatt, hol a kaszinóban és Recsky Andrásnál a legnagyobban ment a hazárdjáték, Ivánka ezen idő alatt többet nyert 30.000 pengő forintnál. Külföldön léte alatt is sokat gyüjtött, visszajövén jószágot vett, s egy gazdag leányt nőül. Eszes, jó fiú.

JÓKAI MÓR

Forradalom alatt Debreczenben az „Esti Lapok" szerkesztője volt, mely lap a „Martius 15-ike" leküzdésére alapíttatott a békepárt által, ennek organumul szolgálván. — Jókai mint szerkesztő is úgy tűnt fel, mint nagyon eszes, humorisztikus, tehetségdús fiatal ember. Most legnépszerűbb s legtalentumosabb, s egyszersmind legmunkásabb regényírónk. Irálya kissé pongyola, s némely regényén megtetszik, hogy nagyon sebessen dolgozik.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS

Követ a 834-i országgyűlésen Erdélyben, felsőházi tag 848-ban Pesten, a Honvédelmi bizottmány tagja 849. április 14-ig, s ezután a legfőbb kegyelmezési törvényszék ülnöke. Kivándorlott. Kötélre ítéltetett s neve akasztófára szegeztetett 1851. szeptember 22-én. A 834-i országgyűlésen a legszélső baloldalon

ült s egymaga maradt híve Wesselényi Miklósnak, mikor lassankint az ellenzék elpártolt tőle. Ezután egy idő mulva mint regényíró lépett föl, és sokkal nagyobb sükerrel, mint aminőt tehetsége jogosan igényelhet. De ha művei meg sem felelnek a regényészet szabályainak, szép nyelve, kedélyes előadása, s főleg erkölcsiséget és szemérmet soha nem sértő jellemei és irálya, első nyitották meg a magyar delnők termeit a honi regényirodalomnak. Jósikát mindenesetre úgy lehet tekinteni, mint a magyar regényirodalom alapítóját, s még eddig mint a legtermékenyebbet is, most is egymást érve Brüsszelben írt s Pesten kiadott regényei.

Jósika Miklós a politikában is következetes volt mindig a túlzók között állani. Amily híve volt Wesselényinek 834-ben, époly híve volt Kossuthnak a forradalom alatt; de hihetőleg akkor is, ekkor pedig bizonyosan ösztönszerűleg csak, vagy jelleme hajlamánál fogva inkább, mint alapos dologismeret, észlelés és világos elvfelfogás után. Szóval: ő a politikában költő volt, de nem szakavatott publicista; a kormányban párthív, néha a vakságig menő, de nem államférfi, sőt önálló férfi sem. Ő tárgyat, elvet soha sem vitatott, hanem elfogadta azt egy fatalista hitével, ha Kossuthtól jött. Hanem szigorúan becsületes ember, s egyike azon nagyon meggyérült jellemeknek, kik hitök és meggyőződésökért, legyen az bár egyszerű tévedés, vagy fanatizmus, meghalni, vagy szenvedni és nélkülözni mindig készek, s ezért minden hibái ellenére, tiszteletet érdemel.

Erdélyben az ő mellékneve volt: a „jóféle" Josika. Azért-e csak, mert jó ember volt? Vagy azért is, mert az erdélyiek a többi Josikákot nem tartották jó embereknek? Mindkettőért.

JÓZSEF FŐHERCEG,
Magyarország nádora.

Minő ellentét apa és fiú közötti!

Szív és ész, akarat és erő a fenntartás és haladásban az apánál; a fiúban mindebből semmi. Ha József nádor él, a 48-i törvényjavaslat nem menyen át az országgyűlésen, legalább nem a felső házban s megerősítést bizonyosan nem nyer.

Én József nádort csak egyszer láttam szemközt, 842-ben, mint tagja az erdélyi országgyűlés küldöttségének, mely a gubernátorrá választott gróf Teleky Józsefet ment volt Pestre üdvözölni, azon megbízással, hogy az ország nevében a nádort is üdvözölje. Az öreg nádor saját nevét viselő József-huszár ezredesi ruhában fogadta a küldöttséget, kérdezve mindenikünktől valami érdekest vagy közömböst latinul vagy németül.

KAPY ISTVÁN

Császári főnöke 851—2-ben Zemplén megyének, de azután túladott rajta a bécsi kormány mint általa is használhatatlanon. Meg is lehet adni néki azon igazságot, hogy tökéletes vén bolond. Mikor először találkoztam vele, dícsérni kezdte önmagát, hogy ő mennyi lélektani tapintattal bír megválasztani embereit. Meg akartam próbálni, hogy mennyi impertinenciát bír el egy ilyenfajta bolond, s azt mondtam néki, hogy ezen tulajdon tette csak naggyá Napoleont is. De nemhogy megharagudott volna, sőt olyan kedves embere lettem, hogy azután gyakran meglátogatott, ami nékem annyira alkalmatlan volt, hogy végre kénytelen voltam éreztetni ezt vele. Fia, Eduárd képviselő volt, s most Pest megye főnöke. Apjának méltó fia.

KAROJÁN DEMETER

Együtt szolgáltunk a József-huszároknál mint hadnagyok. Eszes, humorisztikus, jó pajtás, s nekem jó barátom volt. Ezelőtt pár évvel halt meg mint a Vilmos-huszárok ezeredesse. Együtt néztük volt meg Velenczét.

KATONA MIKLÓS

Azt hiszem elég róla annyit mondani, miszerint ő a déé'si hírhedt hadvezér.* Egyébiránt is minden tekintetben léha, tudatlan ember, s hogy ő egy önállólag működő sereg vezényletét elvállalja, ahhoz ép annyi merészség kellett, mint lelketlenség. Ő kívándorlott 849-ben, s neve felakasztatott 852. május 5-én.

KAZINCZY ANDRÁS

A Gábor testvére, vérre, de nem észre. Kazinczy András forradalom előtt s annak kezdetén Zemplén megye első alispánja volt. Ő, kinek észtehetsége korlátolt, s legkisebb tudományos míveltséggel sem bír; ösztöne pedig (mert elvek vitatására, hogy ezek után induljon világos felfogással, képtelen) a konzervatívokhoz vezette, — azon időben fényes hivatalát, mely nemcsak tekintéllyel, hanem nagy hatáskörrel is bírt, oly kitűnőleg intelligens és szabadelvű megyében, mint Zemplén, csupán rokonságának köszönhette. Az ellenzék két vezére, Kazinczy Gábor testvére, Lónyai Gábor sógora.

Kazinczy András picinységek miatt aggódó s általában természeténél fogva sok félelmet állott ki

* 1848. nov. 24-én csatát vesztett Urbán tábornok ellen.

forradalom alatt. De különösen egy esetnél, melyet most is oly keserves megindulással beszél el. Slick osztrák tábornok, mikor Kassáig nyomult volt előre, egy bepecsételt-hivatalos iratot küldött a megyei hatóságokhoz. Boronkai Bertalan, a megye kormánybiztosa, nem levén kedve azt felbontani, elutazott, írásban hagyván meg első alispány, Kazinczy Andrásnak, hogy felbontván, intézkedjék. Kazinczy felbontotta s elolvastatta az ellenséges vezér iratát választmányi gyűlésben, s ad acta tétetett. Ennyiből állott az egész. Szemere Bertalan, Felső-Magyarország kormánybiztosa ezt megtudván, hihetőleg magától Boronkaitól, rendeletet küldött, hogy Kazinczy András, mint hazaáruló, mert az ellenségtől levelet fogadott el, Pestre menjen azonnal magát a kormány előtt igazolni. Kazinczy kimondhatatlan félelmek között indult útnak; s nevelte ezt Miskolczon Szemerének azon dölyfös impertinenciája, hogy Kazinczyt maga elé nem bocsátotta. Ő bizonyosnak tartotta kivégeztetését. De mennyire elbámult, midőn a Honvédelmi bizottmány ülésébe vezettetvén, Kossuth ahelyett, hogy rövid úton a vesztőhelyre küldje, mint régi jó ismerősét megölelte s megcsókolta; Nyáry Pál pedig, kit ő azelőtt legalább forradalmi tigrisnek gondolt, igazat adott néki. Ezen esemény után, melynek eredménye csak a lett, hogy az alispánságról lemondott, nagyon bizalmas négyszem közt, nagy hála- és elismeréssel szól Kossuthról. — Kazinczy András talpig becsületes ember passzíve; ő senkinek sem árt, rendkívül szíves, vendégszerető háziúr, de e jó tulajdona a majom anyai ösztönéhez hasonlít: szeretete megöli gyermekét. Kazinczy András minuciózus, soha egy percig nem szünetelő, pedáns szivességével halálra gyötri vendégét, annyival inkább, mert társalgását véghetetlenül unalmassá teszi bő, üres és gyakran ismételt egy tárgy fölötti beszéde. Ezenkívül emberekről nyilatkozataiban félénken óvatos, cirkumspektus, s következőleg ritkán nyílt és őszinte.

András- és Gábornak van még két fivérök: István és János. Az első csinos, eszes ember, de önző, pedáns; egykor dandy, most Berettyon elzárkózott falusi úrfi, kinek foglalkozása a semmittevés. Ő nem szeret senkit, testvéreit sem, csak önmagát, de János iránt legalább nagyban mutatja, hogy szereti, mert szüksége van reá, henye kényelemben élvén mellette, aki mindamellett, hogy kevés ésszel bír nagyon jó és igyekező mezei gazda, s szíve jó. András, István és János nőtlenek. A két utósó, levén János jó gazda, s mindkettő fösvény, szemlátomást vagyonosodik, de az András gazdasága rossz lábon áll, noha ő ezt nem hiszi, mert a legjobb gazdának tartja magát, pedig ezt ellensége sem foghatja reá.

KAZINCZY EMIL

A Kazinczy Ferenc fia, úgyszintén az Aradon kivégzett Lajos tábornok, Bálint és Antonin, akik élnek, s több nővérei ezeknek. Fiai nem örökölték atyjok eszét, de mind nagyon becsületes emberek. Sok rondaság és cinizmussal és különcséggel, főleg Emil. Ő a világon senkit és semmit sem szeret, önmagát sem: emberekkel s az egész világgal megelégedetlen ember. Ő osztrák szolgálatban állott, forradalom után elhagyta a szolgálatot mint nyugalmazott kapitány s a mult évben megint visszalépett. A Kazinczy Ferenc testvére, József, a mult évben halt meg Regmeczen 84 éves korában. Voltam néhányszor házánál. Ezt nem lehetett tőle megtagadni, s vénsége dacára sem maradt el korától s szeretett olvasni; de önző ember volt s nem tiszta jellem. Testvérét, Ferencet gyűlölte életében, árváinak apai birtokát potom áron magához csempészte s testvére elleni gyűlöletét egész haláláig megtartotta. Kazinczy Ferenc Széphalmon van eltemetve, s a nagy költő és hazafi sírját emlékoszlop jelöli. József ezen

birtokot is magához váltotta s testvére sírját sértésekkel hagyta túratni. Az oszlop vaskapcsait ellopták s maholnap ôszvedűlt volna e szerény emléke a nagy férfinak. Hanem fiai, Bálint és Antonin kiváltván az elzálogosított birtokot, remélni kell, hogy megóvják atyjok emlékét a pusztulástól.

KAZINCZY GÁBOR

Képviselő s a ház egyik jegyzője 848-ban; amnesztiát kapott 850. júliusban.

Minden megyei tekintélyek között, talán az egész országban, senki sem bírt oly osztatlan s nagyobb népszerűséggel, mint Kazinczy Gábor Zemplén megyében a forradalom előtt. Ő, ha lehet e kifejezést használni, a megyei népszerűség költészete volt, — bálvány, melyet a megye maga emelt önhiúságának, hogy körüle gyülekezve a megye közterméből s a magán-körökben, önmagát bámulja és szeresse saját művében, — hogy később imádóinak serege tévedve az idők viharai között százados hitével, zavarba jöve elvei- és meggyőződésével, nem bírván magát delejtűzni az új láthatáron, ôszvezúzza tulajdon bálványát, mert nem hitt benne, nem remélt tőle, nem melegült keble látásán. S nem vette észre, hogy az új ég alatt, saját kebeléből halt volt már ki a hit, remény és szeretet, ezen dajka-teje és napmelege minden igazi népszerűségnek, minden nagyra törekvésnek. Igen, Zemplén megye ôszvezúzta saját bálványát Kazinczy Gáborban, s most semmiben sem hisz, semmit sem tisztel, semmit sem szeret, csak remél, de nem személy-, hanem időtől, anélkül, hogy tudná mit. E rendkívüli fordulata a léleknek az idők rendkívüli változásából foly, s ezen állapot az, melyben az emberek legnagyobb része nem indokol, nem okoskodik, hanem magasztal vagy pálcát tör kedélye hullámzása szerint, vakon.

Igy van most Zemplénmegye is Kazinczy Gábor irányában. Mert ha kérdeznéd: az ige változott-e meg, vagy a test? — nem tudnának felelni. Minden élesen körvonalazott s határozott jellegű időnek megvannak saját elvei, saját hite, iránya és célja. Különbözők egymástól. Az emberek elve, hite, iránya és célja más volt forradalom előtt, mint alatt, s napjainkban különbözők mindkettőtől, — mert mindhárom időszak egymástól egészen eltérő, sőt élesen ellentételezett jellemmel bír. És ebben fekszik az embereknek, s magukon kívül keresett, pedig a megváltozott időből beléjök átszivárgott tévedésök, miszerint fel nem fogva a haladó idő logikáját, — mely szüntelenül épít, hogy ronthasson, s ront, hogy építhessen, ezen eljárásban titokszerű, de végcéljában felfogható művészetet akarják személyhez kötni, s ettől tenni függővé azt, ami megköthetetlen, azt, ami független, mert isteni akarat kijelentése. — Igy vannak azok is, kik most elítélték Kazinczy Gábort: időhöz akarnák személyét kötni, nem köthetvén meg a multat, bárki személyéhez sem. S mert egyik korszakot sem fogták fől helyesen, most haragusznak Kazinczyra, hogy ő mind a hármat megértette. Ők a forradalom előtti időben nem láttak egyebet egy gondtalan élet örökké tartó örömeinél, s pedig már a változandó idő torony-felhői voltak a tiszta égen, napsugaros arany szegéllyel, keblében a dúló viharral, mely csak egy kis nyugatéjszaki szélt várt, hogy kitörjön. Méhökben hordozták ezt a szabadalmak, szabadság, a megyei, kiváltságosan zománcolt jogelőny, a municipiális általános jogélvezet helyett. A forradalom alatt pedig úgy voltak, mint az, aki gyertyát tart sötétben maga előtt, vagy talán más előtt: épen a világosság közelsége miatt nem lát semmit. A nagy világosság vakít. S a gyertyával orruk előtt, eszméletlenül rohantak a sötétben. Most pedig hasonlítanak, kissé legalább, azon hülyéhez, ki merőn néz, de nem lát, mert rögeszméje van, mely csak egy pon-

tot mutat, hogy ez egy körülfonjon multat és jövőt. Reánézve nincs jelen, s haragszik csendesen, vagy dühbe jő, hogy az emberek őtet nem értik, mert hiszen ő érti önmagát. Pedig aki önmagát érti, azt mások is értik. A Kazinczy Gábor szigorú bírái sem értik önmagukat, mert nem értették a multat oly kevéssé, mint a jelent, s most haragusznak vagy dühösek ellene, mert Kazinczy megértette legalább kettőjét a különböző időszakoknak. Nem állítom, hogy a forradalom előtti korban felfogta volna ő sem a jelentkezett nagy változást, bárminő alakban is. S noha a parliamentalis eszmék megpendítése a sajtó útján, s a centrálizáció és megyei rendszer fölötti vitázás már előjelei lehettek, ha nem is annak, aminek történni, de annak, aminek változnia kell előbb-utóbb, mégsem hiszem, hogy volna talán valaki a két magyar hazában, ki a mult egész épületének öszveomlását csak sejtette is volna, s nem sejtve ezt, természetesen azt sem sejthette, hogy a romból mi épülhet. — De Kazinczy Gábor abban különbözik biráitól, hogy ő már akkor megértette az idő szavát, mikor a 48-i alkotmány hasonlólag száraz, rekkenő s napsugaras egén egy véletlenül megzendült dördüléshez, melyet senki sem veszen számba, közelgő vihart jósolt. Ő látta szellemében a jelentkező zivatart, s elrémült lelkében, mint honpolgár és egyénileg egyaránt.

Az emberek nagy hibája mások megítélésében részint abban áll, hogy saját invidualitásukat, szellemi és testi szervöket vetik mint mérvet másokra, részint abban, hogy mindíg külesemények általánosságából ítélnek mindenki fölött egyenlően, mitsem figyelve a lélektanra, hogy szabályai szerint mérlegelve az események különböző hatását, különböző szervezetű egyéniségekre e szerint, s a lélek működésének ebből fejlődött processzusából merítnék a cselekvés világos indokait és védveit, fölismerve magát az organismus logikáját az emberben, melv erőszakolást nem tűr. Ha az orvos, mitsem figyelve testalakat és lélekállapotra bete-

geinél, ugyanazon betegségben mindeniknél épen egyenlő szert és adagot használna, nem azt tanusítná, hogy értelmes orvos; valamint a bíró sem azt, hogy bölcs és igazságos, ha körölményeket és egyéni helyzetet nem tekintve, ugyanazon bűntényt minden vádlottban a szigor egyenlő mértékével sujtaná.

A Kazinczy Gábor ingerlékeny idegzetű s gyönge teste normális idők zajtalanságára van alkotva; lelkének rendeltetése: tanulás, fürkészet a tudomány aknáiban; szelleme, mert fényes, szereti fényt árasztani. Ezért volt ő oly igen maga helyén s elemében a forradalom előtti időben, mely csak hullámzott, de nem viharzott, mely a tudományos észlelésnek helyet adott, mely fényt követelt és kölcsönözött is. — Én tanúja voltam egy utazásunk alatt, hogy dörgés és villámlás mily rendkívüli hatással bírnak idegeire, melyek minden csattanás-, minden villámlásra önkénytelenül megrezzentek. Én ezt nem tartom félénkségnek, hanem a test túlérzékenységének, mely többnyire a nemesebb organizmus tulajdona. Mennyivel megrázóbban kellett hatnia egy forradalom zivatarának testi és lelki életére, mely kiforgatva egyéniségét hozzáforrott szokások-, kör- és működésből, az erőszakos elszakításnak nem lehetett fájdalmasnak nem lenni. S a nemzetet megragadott láznak annyival erősebben kellett hatni erkölcsileg is lelkére, mert világos szelleme felfogta az események horderejét, ő látta a sötét jövőt, ha nem is mélyedéseiben, hanem domboraiban. Nemcsak az ember rettent meg tehát benne a forradalomtól, melyre nem volt születve, nevelve, fogalma-, eszméi-, vágyaiban előkészítve, hanem a honpolgár főleg, ki felfogta a vészt, mely hazáját fenyegeti. Hogy nála ezen forradalmi undor nem félelem szüleménye volt, bebizonyította, mert ő forradalom közepette maga a forradalom ellen lépett sorompóba. S ehhez valóban több erő és bátorság kellett, mint könnyelműleg, számítás nélkül, talán soknál csak számításból, vagy félve a tömegtől, haladni nem látott cél felé gépileg magával

a sodró tömeggel. A már más kérdés, hogy okosság volt-e egyéni szempontbul véve? Mert ár ellen úszott, de bátorság volt, mert ha a forradalom még tovább tart, vagy győz, az ár őtet bizonyosan elsodorja. Ő ezt tudta és nem hátrált. E nem félénkség. De nemcsak azért undorodott a forradalomtól, mert eredményre nem vezetőnek, sőt veszélyesnek látta a nemzetre, hanem mert képtelennek tartotta a vezetőt öncsinálta hivatására, s mert utálattal s rettegve a haza jövőjéért, ha csakugyan győzünk, látott oly embereket a vezető oldala mellett hatalompolcon állani, kikben maga a nemzet homályosodott el, s kik inkább váltak volna díszére a rablók és gyilkosok koszorújának, mintsem hivatva államügyek vezetésére. Bizalom és hit nélkül nem lehet becsületes, eszes embernek forradalmi térre lépni, vagy azon haladni tovább, ha az első lépésre a viszonyok hatalma, vagy becsület-fogalom reá is kényszerítik. Kazinczyban és sokunkban a bizalmat Kossuth iránt, következőleg a helyzetnél fogva a forradalmi eredmény iránt kioltotta maga Kossuth, hitünket pedig megölte környezete, — egynél korábban, másnál később.

De lássuk egyenkint azon vádakat, melyekkel Kazinczy Gábort terhelik azok, akik maguk is vagy tévedtek csak, vagy hibát és bűnt követtek el, vagy épen semmit sem tettek annak idejében. Legtöbben kettős következetlenséggel vádolják. Kossuth iránti és politikai elv-következetlenséggel. — Én megfordítom e vádat s azt mondom, hogy épen Kazinczy volt következetes politikai elveihez, s nem vádlói. Mert a kérdés csak az, hogy minő elvek jöhetnek kérdés alá? Felelet: csak forradalom előtti elvek. Kazinczy épen azért nem volt forradalmi ember, mert azelőtti elveihez ragaszkodott, következőleg nem lehet vádolni következetlenséggel, hanem (ha csakugyan vádolni kell) inkább elv-makacssággal. Ama hibával (ha t. i. van a politikában politikai következetesség), csak akkor lehetne vádolni, ha kezdetben felkarolja a forradal-

mat, s azután elhagyja azt. Noha én még ezt sem tartánám következetlenségnek, hanem okosságnak, becsületnek, mihelyt a helyzet fölismeréséből folyó benső meggyőződésből ered. — De Kazinczy forradalmi téren egy pillanatig sem állott, legalább országgyűlés alatt Pesten bizonyára nem, Debreczenben pedig épen ellene küzdött. A második kérdés volna tehát: Hol kezdődik a forradalom? Az én meggyőződésem szerint a békésnek látszó forradalom, melyet mindnyájan örömittasan üdvözöltünk, még Szechényit sem véve egészen ki, *mert* miniszterséget vállalt, s ezáltal mintegy evictiot a történtekért; a pozsonyi országgyűlésből jött ki. Kazinczy nem levén jelen, nem lehetett részes. Ezután a nemzeti gyülés egybejöveteléig lefolyt idő az öröm és remény s bizalom poézisának volt rövid aranykora két országszerte. Ekkor forradalman még talán Kossuth maga sem törte fejét. Maga a nyilvános forradalom, habár megtartotta is még egy ideig a törvényszerűség átlátszó leplét, a miniszterium lelépésével s azon esti zivataros ülésen kezdődik, melyben Kossuth ellökte maga alól a király-adta miniszteri széket, reáülve arra megint saját hatalmából. Kazinczynak sem barátja, sem ellensége nem mondhatja, hogy osztotta volna a Kossuth ilyetén föllépését s a forradalomnak már nyilvánuló jelenségeit, még kevésbbé magát a forradalmat. Miben áll tehát politikai következetlensége? Azért vádolják-e ingatagsággal, mert megtartotta régi elveit, s nem fogadta el az újakat? Abban keresik-e a hazafiságtalanságot nála, hogy veszélyeztetve látván nemzetét a forradalom útján, attól visszatartóztatni akarta? Becsületét akarják-e gyanúsítani azzal, mert meggyőződése ellen sem önzés, sem félelemből le nem lépett azon útról, melyen a nemzeti gyülésnek megmaradni egyedül üdvösnek tartotta? — Hibások voltak-e a girondiak, hogy Franciaországot megmenteni akarván a rémuralomtól, ellenszegültek a forradalom rombolásának? Azért-e hibások Magyarország legvilágosabb

fejű s legtisztább jellemű férfiai, Szechényi, Batthyányi, Deák, Eötvös, mert világosan láttak? Vagy azért, mert látva, hitök és elvök ellen, nem szegődtek a forradalomhoz? Ők hibások, de azért, mert föl nem használták egész erővel minden tehetségöket megátlására. E tekintetben Kazinczy Gábor gáncstalanabbul áll, mint Deák és Eötvös, mert képviselői állását megtartva, teljesítette kötelességét: küzdeni mindvégig meggyőződése mellett azon célért, melyet üdvösnek hitt és vallott kezdet óta. Ő tehát legkisebb politikai következetlenséget sem követett el. Ami Kossuth iránti következetlenségét illeti, ez azért nem érdemel cáfolást, mert természetes. Nem Kazinczy lett hűtlen Kossuthoz, hanem Kossuth lett hűtlen azon politikához, elvekhez és pályához, melyeket közösen vallottak azelőtt. Valamirevaló ember politikai, sőt semmiféle elveinek sem szabad személytől függni, ahhoz tapadni, avval változni. A személy csak képviselője az elvnek, s az emberek a képviselőben az elvhez s nem a személyhez csatlakoznak. Forradalom előtt mindketten, Kossuth és Kazinczy, a békés reform elveit vallották. Kossuth ezen elveket forradalmiakkal cserélte föl; Kazinczy megmaradt régi hitében, hogy a nemzet csak a megkezdett úton boldogulhat, következőleg nem követhetvén Kossuthot az új téren, mint nem képviselőjét többé addig közös elvöknek, igen természetes, hogy két úton kellett ezután haladniok: Kossuth egy újan, Kazinczy a régin. Ki vált el a másiktól? Ha van itt következetlenség személy iránt, ki lett a másikhoz következetlen? Inkább lehetne mondani, hogy Kossuth, de én egyikről sem tartom, épen azért, mert mindkettő elvet követett s nem személyt.

A harmadik vád Kazinczy Gábor ellen az, hogy a forradalmat ereje kifejlésében gátolta, pártot alakítván a nemzeti gyűlés kebelében, s ezen meghasonlás által gyengítette az ügyet. E vád — bók és dicséret. Bók, amennyiben több tehetséget, erőt és tekin-

télyt tulajdonít Kazinczynak, mint (Deákot és Batthyányit Görgeyvel egyesülten kivéve) néki jogosan tulajdonítni lehet, vagy bárkinek másnak. S dicséret, amennyiben e vád elismeri, hogy Kazinczy legalább megkísérlette hangot és lelket adni a képviselők nagy többsége meggyőződésének és óhajtásának, nem lehetvén már győzni sehogy, a nemzethez illő és hasznos békekötéssel végezni a harcot s nem fegyveres meghódításával a hazának az ellenség által s nem a nemzet föltétlen önmegadásával. Én a hibát nem abban látom, hogy az ú. n. békepárt alakíttatott, bárki által, hanem abban, hogy későn s nem kezdetben alakult, organumával az „Esti Lapok"-kal együtt. Mert mikor ezen párt létrejött, akkor már az ügy gyengítette volt el önmagát. En azt hiszem, minden legkisebb részrehajlás nélkül állíthatom, hogy a felhozott három vád egyike sem bír megállható alappal. Kazinczy Gábor politikai következetlenséget, hazafiságtalanságot nem követett el. Egyébiránt semmiféle vádnál sem annak tartalma a fő dolog, hanem a vádló egyénisége és a körölmények. Ha engem például Deák Ferenc vádolna valamivel, bármily ártatlannak tudnám is magamot, megütődném, s keresném magamban, hogy vajon nincsen-e igaza. De ha Abonyi István vagy Kállay Ödön vádolnának bármi nagy bünnel, aggodalmat nem okozna. A Kazinczy Gábor fővádlói e megyében, mint bírák bárki fölött, politikai tekintetben tökéletes nullák; a politikai ismeretek tárában még egyik sem haladt közölök a B-ig. Ezek között a kolomposok Cselei János, kit már ismerünk, Mezősi László és Szemere Miklós, kikről ezután lesz szó. De tekintetbe veéndők minden politikai vádnál különösen a körölmények, az idő is. Minden szerencsétlenül végződött forradalomnak sok utófájdalmai között legbujábban tenyésző burjánya a rekriminációk, a vádaskodás, a gyanúsítás. Mindenki kárhoztat mást, azon dőre hitben, hogy csak őtet nem lehet kárhoztatni, mindenki más-

ban keresi a hibát, hogy ő ne látszassék hibásnak. Alig van ember, kit napjainkban többen-kevesebben, kisebb-nagyobb hiba- vagy bűnnel ne vádolnának. De ép azért veszti el a vádak legnagyobb része minden erejét, mert mindenkire kiterjed. Menthető egyébiránt annyiban, hogy nem annyira, vagy épen ritkán ered, rosszaságból, mint inkább kifolyása a közveszteség és szenvedés okozta keserűségnek, mely a kedélyeket ingerlékennyé és komorrá teszi, s könnyen igazságtalanságra vezet. De ha vannak, kik a Kazinczy Gábor politikai életét kárhoztatják és gyanúsítják, vannak mások, erkölcsi és értelmi súllyal bírók, kik e tekintetben is teljes méltánylat- és igazsággal ítélik meg.

Kazinczy Gábor a forradalom kezdetén, míg a miniszterium állott, szigorúan és határozottan a miniszteriumot támogatta. Ennek lelépte után, menynyire a helyzet engedte, ellenzékben állott az új kormánnyal, melynek programja az ő elveitől egészen eltért, s ezen álláspontját következetesen meg is tartotta mindvégig. Debreczenben ő és Kovács Lajos alakították a békepártot, melynek célja volt szervezett ellenzéket képezni a Kossuth politikája ellen, s előkészíteni egy becsületes béke útját. Evégre alapították a Jókai Mór szerkesztősége alatt az „Esti Lapok"-at, s evégett rendeztettek mindennapi estvélyek a Kazinczy Gábor szállásán. De a vállalat nagyobb volt a vállalkozók erejénél. A Kossuth tekintélye sokkal külterjesebb s a képviselők háza sokkal dezorganizáltabb, mintsem magában a házban lehetett volna boldogulni ellene. Erről nemsokára meggyőződtek Kazinczy és Kovács is, s ezért nem levén más út és választás, akartak szövetkezni Görgeyvel. A terv jó és biztos volt, de megtörött, miként már mondtam fennebb, a Görgey politikai poltronságán, vagy árulási szándokán.

Kazinczy forradalom után mintegy két évig Pesten lakott s most Borsod megyében Bánfalván a leg-

nagyobb visszavonultságban él, historiai tanulmányainak, aknázva és rendezve az adatokat, bámulatos szorgalom és fáradhatatlan munkássággal. Mint szónokot, Kossuthon kívül, senki sem mulja felül, sőt organuma hangzatosabb s változatosabb amazénál. Beszédei telvék költői képekkel és megragadólag művészi szépségekkel, mint visszasugárzásaival fényes, eleven, gazdag szellemének. Emlékező tehetsége bámulatosan erős. De amily világos és könnyen folyó szónoklata, mint tiszta csermely a rét virányölében, oly túlrakott, szó- és eszme-bőségben túlhalmazott s fárasztó épen szépsége miatt irálya. Ötet az írásban gazdagsága teszi érthetetlenné, néhol szegénnyé. Ő az egészet, amit ír, s ennek utósó ízmát, sőt betűjét is tökéletessé akarja tenni. De ép ezen túllelkiismeretes törekvés nehezíti neki magának eredetit dolgozni, s az olvasónak azt élvezni. Ha Kazinczy Gábor kevesebb szigorral járna el, többet és élvezetesbet teremtene. Ezért mondta róla id. Bethlen János azon elmés, de szigorú ítéletet, hogy Kazinczy Gábor azon fához hasonlít, mely szépen és mindíg virágzik, de gyümölcsöt sohasem hoz. — S pedig nyelvünknek gazdagságát s annak kezelését senki sem bírja oly nagy mértékben, mint ő. Hanem fordításai, ahol szelleme saját erejében túl nem áradhat, mert kötve adott tárgy és eszmék által, remekek. Göthe Tasso-jának fordítása gyönyörű, valóságos művészi. Noha egy jó idegen munkának sikerült hű fordítása mindíg fölér egy jó eredetivel, a Kazinczy Gábor hivatása mégsem a fordítás. Az nagyobb ennél. Az ő hivatása: történelmi buvárkodás, hogy felhalmozva az adatokat, majd később, midőn gazdag szelleme kiforrta magát, mint nemes bor, megtartva erejét, zamatját és illatát, megírja ne csak higgadt elmével, hanem komoly irállyal is azon korszak történetét, melyet tanolmányoz és ez a 17—18. századok historiája, főtekintettel Erdélyre.

Kazinczy Gábor a legkellemesebb s legszellem-

dúsabb társalgó, kit valaha ismertem, s elannyira vonzó, miszerint hiszem, hogy halálos ellenségét is képes volna lebűvölni legalább azon időre, míg szemközt áll vele, ha kedélye derült, de szeszélyes levén, néha legjobb barátját is elidegeníti magától. És a varázst társalgásában egyaránt bírja és tudja használni férfiak és nők, öregek és fiatalok, tudósok és élvencek irányában.

Ő most 36 éves. Magas, szikár termetű, haja, mely már gyérülni és szűrkülni kezdett, fekete, ruganyosan göndör, szabályosan metszett, nagy szeme tele lélekkel, széles homlokán mély értelmiség ül, orra széles és vastag, ajkai érzékiségre mutatnak, termete az asztal melletti sok ülésben meggörbült. Ő 19 éves korában házasodott, s vette nőül Fájy Emmát, mint mondotta tréfálva, csak azért, mert nejének a világon legszebb lába volt. Nemsokáig maradtak együtt, s már régóta külön élnek. Kazinczy Gábort csak aránylag bár, hozza hasonló szellemes és eszes nő bírja lebilincselni s megtartani. Neje, mint mondják, épen nem volt eszes. Van egy fia tőle, Artúr; már 15 éves. Jó, csinos fiú, de talán itt bebizonyul az, amit szegény Vajy Károly mondott a Kazinczy családról, hogy egy nem sok eszű Kazinczynak a fia nagyon eszes, ennek a fia már nem az. Igy változik apa- és fiúnál az észtehetség.

Többször kerestem már föl Kazinczy Gábort Bánfalván, egyszer két hetet mulattam nála, egy kis kirándulást téve együtt Diósgyőr paradicsomi völgyébe s felséges tavához. Ha egészségem engedi, Gábor-napját ez idén is nála akarom tölteni. Tavaly e napra Toldy Ferenc is lejött volt Pestről.

KÁLLAY ÖDÖN

Képviselő 848-ban; kötélre ítéltetett s amnesztiáltatott 850. július 5-én.

Kállay Ödön méltó része azon szemétdombnak, melyet a forradalmi áradat, különválasztva a nemesebb elemektől, felhalmozott, hogy a nemzet ismerni tanolja bitang magzatait is, kiket a hullámok ily vihar nélkül sohasem hoznának ennyire kiismerhetőleg felszínre. — Ő a Madarászok uszályvivője volt s ezen a csatornán megnyerte Komárom várának fölszerelését 30.000 ember számára három évre. A bejelentett felszerelés után a Honvédelmi bizottmány minden élelmiszerből mintát kívánt, s ez be is küldetett általa. Könnyen gondolható, hogy nem a roszszából küldött, s mégis a lisztet például egyikünk sem ismertük meg, hogy a mi, olyan valami volt, mintha hamú-, fűrészpor- és homok-keverék volt volna. Szalonna, zsír, túró, bor haszonvehetetlenek voltak. A kormány egy rendeletében számadásra vonta Kállayt, s a vár újból fölszerelését másnak adta. Kossuth a Honvédelmi bizottmány ülése alatt beleegyezett, s titkon, önhatalmából újból megbízta Kállayt, hogy másodszor is ugyanannyi ember számára és annyi időre szerezze be az élelmiszereket, s ő másodszor is úgy járt el, hogy a várőrségnek 849-ben 2 holnap mulva már requirálni kellett élelmiszerét. El lehet gondolni, hogy e két fölszerelés mennyi pénzébe került az államnak, s hogy Kállaynak milliomokat kellett lopnia. De a kevés észről ismeretes Kállay-családban ez egynek levén esze gonoszságra, most elvonulva él Nyiregyháza környékén egy erdőpusztán, s nem láttatja gazdagságát. De én abban a gyanúban vagyok, hogy Kállay Ödön a Gräfl testvérekkel áll titkon társaságban, kik Kállay Gusztávtól 851-ben bérbe vevén az eszlári pusztát, mintegy 5000 holdat, eztet ők, kik magok szegény emberek, oly nagyszerűleg szerelték föl egy év alatt mindenféle gazdasági épületekkel, nagy úri lakházzal, marhák-, gépek- és gőzmalommal, hogy ezen fölszerelés több százezerbe került. Én azt hiszem, hogy Kállay Ödön pénzén. — De ő nemcsak nyomorult jellem, ki képes

volt a szegény hazát legveszélyesebb helyzetében így meglopni s ezáltal az ellenségnek is kezére dolgozni; hanem gyáva is. Egyszer Debreczenben többek között nagyon dühöngött egy beszédében s minden embert fel akart akasztatni. Midőn elvégezte hozza mentem s csak annyit mondtam néki: „Magadra vigyázz, s meg ne felejtkezz Komáromról!“ — Még aznap elment Debreczenből, sokáig vissza nem jött, s többet nem szónokolt. Kézzelfogható jelét adta gyávaságának más alkalommal. Azon nap, melyen fölmentetett, találkoznak vele Pesten az utcán Szunyogh Rudolf és Kovács Gusztáv, a Lajos testvére. Kállay és Kovács nem ismerték egymást. Megállnak, s Szunyogh azt mondja Kállaynak: „Ezt te sem hitted volna, hogy ily könnyen megszabadulj.“ — Erre Kovács mondja: „Én nagyon örvendek, hogy ma több becsületes ember fölmentetett, de a kár, hogy Haynau azt a gaz, zsivány Kállay Ödönt fel nem akaszttatta; mert hiszen azt már a magyar kormánynak kellett volna főbelövetni.“ — Erre Szunyogh, egész naiv, azt mondja: „Ti talán nem ismerítek egymást? Kovács Gusztáv — Kállay Ödön.“ — És ez a gyáva teremtés ahelyett, hogy elégtételt vegyen, azt mondja: „Bocsássatok meg, de sietős dolgom van.“ — Sietve tovább ment.

GRÓF KÁLNOKY DÉNES

Elein az ellenzékhez tartozott, később, talán számot vetvén elvei s a Josikáék rokonsága között, súlyosabbnak találta a mérlegen ezt, s kormánypárthoz szegődött. Josika Samu illőleg is jutalmazta, mert 847-ben kinevezte Felső-Fehér megye administrátorának. Jelen voltam ifj. Bethlen János- és Horváth Jánossal azon közgyűlésen, melyen elnöki székét el kellett foglalnia. Igyekeztünk azt oly meleggé tenni, mint tőlünk telt. — Most, mint a könyv-

hírdetésekből látom, valami úti leírást adott ki, e sztereotip német az olcsó írói dicsőségnek. De mégsem tudom, melyik volt nagyobb bátorság tőle, adminisztrátorságot vállalni-e, vagy könyvet írni? Egyébiránt nem lehet mondani, hogy együgyű, s becsület dolgában nagyon férfias. Volt egy párbaja Weér Imrével, ki később megőrült. Mindkettő olyan dühbe jött, hogy már több sebből vérzettek, alig tudták tartani a kardot elgyengülés miatt s a segédek mégis csak kardjaikkal birták őket elválasztani.

GRÓF KÁROLYI EDUÁRD

Istvánnak nem méltó fia. Önző, fukar ember. A forradalom alatt alezeredes volt; a kormánytól kicsalt néhány százezer forintot, hogy csapatot állít, melynek Erdélybe kellett volna menni, de semmit sem állított s a pénzről sem számolt soha.

GRÓF KÁROLYI GYÖRGY

Forradalom alatt passzív viselte magát, egészen 849 júniusig, midőn azt vélve, hogy a magyar véglegesen győzött és ő bátran eléléphet, a Kossuth bevonulásakor Pestre a maga négyfogatú kocsiját küldte elébe, s ő pedig mellette lovagolt. Ezért aztán pár hónapot fogva ült, s fizetett az osztráknak 150.000 pengő forint büntetést.

Haynau az ő házába volt beszállásolva s mikor kiköltözött, azt kérdeztette Károlyitól, hogy mit kíván szállásbért? Károlyi azt felelte, hogy miután ő az Újépületben egy szobától 150.000 pengőt fizetett, Haynau is ebben az arányban fizesse meg az ő harminc szobájától a hathónapi szállás-bért. Haynau azt kissé sokalván, könnyebbnek találta semmit sem fizetni.

GRÓF KÁROLYI ISTVÁN

Alapítója és ezeredesse a Károlyi-huszároknak forradalom alatt, azután elítéltetett s pár évig fogva volt. Derék magyar ember, jó hazafi, neve mindenütt legelől áll, ahol valaki szükségén segíteni kell, vagy valamely közhasznú intézet pártolást igényel. Minden hibája talán csak az, hogy túlbuzgó pápista, de benne a hiba is erénnyé válik. Például az idén végezte be azon nagyszerű templomot Folton, melyet azelőtt tíz évvel kezdett, s mint elnöke az olcsó könyveket terjesztő katolikus társulatnak, a nép mívelésére s a nemzetiség érdekében nagy érdemeket szerez magának.

KELEMEN BÉNIÁM

Br. Wesselényi Miklós barátja és jószágigazgatója életében, most árváinak egyik gyámnoka s birtokuk gondnoka. Derék, becsületes ember, kitűnőleg jó mezei gazda, ki az okszerű gazdászatot elméletileg és gyakorlatilag érti tökéletesen. A zsibói uradalom rendezése s virágzása, valamint a ménes nagy híre is, az ő műve és érdeme, Wesselényi legszebb férfi korából 10 évet levén kívül hazáján mint fogoly, mint száműzött s mint beteg Gräfenbergben. — Forradalom után Kelemen is be volt zárva nehány hónapig, még pedig miattam, hogy 849. augusztus 13-án éjjel nála háltam s másnap is ott mulattam Szucságon; s ezt Urbán osztrák tábornok megtudva, hogy egy menekültnek szállást adott, elzáratta.

KELEMEN PÁL

Udvarhelyszéki, etédi szabad székely. Szabad székelység alatt az egyetemesen nemes székely nemzet azon osztálya értetik, melyet Mária Terézia tör-

vény ellenére adó alá vont, holott azelőtt minden székely, lett légyen gróf, vagy járt legyen bocskorban tökéletesen egyenlő volt jogok-, javadalmak- és terhekben. Különböztetésül az adózó nemes székelytől az adó alá nem esett nemes székely primornak neveztetett; egyébiránt a szabad székely a közterhek hordozásán kívül, minden politikai jogot és kiváltságot megtartva, azután is egyenlőleg gyakorolta a primorokkal. Kelemen Pál töredékeny testű, sánta kis ember. Gyermekkorában nem sokkal tanolt többet írás és olvasásnál, de fölserdülvén éles, rabulisztikus esze csakhamar felfogván a helyzet gyakorlati oldalát s a hasznot, melyet ebből húzhat, elkezdett vaktában olvasgatni mindent, s e sok minden között a törvénykönyvet, különös tekintettel a szabad székelyek jogai- és szabadalmaira, s nemsokára nagy befolyást szerzett magának a szabad székelység között, annyival nagyobbat, mert a szabad székely az adónak reáerőszakolása után csak osztályrokonaiban bízott, de ritka primorban. Etéd, Kismödtől, ahol én laktam, ¼ órányira nagy, csinos, vagyonos, s tisztán szabad székelyekből álló helység volt, most mezőváros. Az egész környéknek Etéd adta a tónust, s Etédnek Kelemen Pál, akit megnyerni sokkal könnyebb volt, mint megtartani, levén hiú, cselszövényes és önző ember. S pedig Kelemen Pál oly hatóságban, melyben a szózatolók száma legalább tizenötezer szabad székelyből állott, ezekrei nagy befolyásánál fogva, nevezetes egyéniség volt, és ő nem csak korteskedni tudott kint, hanem a közgyűléseken szónokolt is és jól. De mégis, noha sokszor ki akart törni a hámból, hű maradt hozzám s általam az ellenzék ügyéhez mindvégig. Legnagyobb gyöngéje volt az úrhatás. Ő szegény ember, hanem kérvények, kötlevelek s más okmányok írása, tanácsadásai, s mint hites táblabírónak némely hivatalos kiküldetései jövedelmeztek annyit, hogy főbb vágyait kielégíthette, mint például, kávézni reggel és

délután, ezüst evőszert tartani, selyem paplan alatt hálni, s több efféle.

Egyszer sorsosainak üterére tapintandó levetette a harisnyát s pantallont húzott; de azon percben elvesztette a szabad székelyek bizalmát s kénytelen volt csak félretett harisnyáját elévenni. A harisnya székely szűk nadrág, fehér gyapjúból házilag szőve. — Általában a székely öltözete épen nem festői. Nadrága a mondott harisnya, oldal-varrásai közt kék vagy vörös posztóval zsinórozva, rövid cipő vagy csizma, nyitott mellű ing, s nyakára hosszú, fekete szőrkendő keskenyen tekerve, hátán szokmány, zeke-szabatú ruha, szürke gyapjúból házilag szőve, fején télben bárányból kucsma, nyárban nem nagy karimájú kalap, szokmánya alatt fehér bárányból rövid mellény, irháján kivarrva és felcifrázva; a vagyonosabb télben vagy esőben hosszú fehér abaposztó köpenyt visel, mely nagyon hasonlít a huszár-köpenyhez. S ily vékonyan öltözve, dacol a legcsattogóbb hidegnek(!). De teste edzett is, mert úgy bírni a munkát, mint a székely, még sohasem láttam más nemzetnél.

BÁRÓ KEMÉNY DÉNES

Alsó-Fehér vármegye követe négy országgyűlésen. Képviselő 848-ban; belügyi al-államtitkár s miniszteri jelölt a Batthyányi második miniszteri kombinációjában. Meghalt Pesten 849-ben.

Erdély legnagyobb talentomainak egyike, első publicistája és szónoka. Szilárd jellemű, hajthatatlan akaratú és erőslelkű férfi, munkás szelleme soha nem szünetelt, mindíg és fáradhatatlanul buvárkodott a törvények, a történelem könyveiben, s a tudományok kimeríthetetlen forrásaiban. Legkedvesebb tanolmánya volt: Erdély százados sérelmeinek ismerete, s erről nagy terjedelmű, igen becses munkát dol-

gozolt a 837-i országgyűlés számára. Általában ő az országos sérelmek hatalmas bajnoka volt s a sérelmek klasszikus szónoka. E volt eleme: a mező, melyen tökéletesen otthon volt, ismerve minden legkisebb titkát, s melyen vele egyik pártból sem mérkőzhetett csak megközelítőleg sem senki az egész országban. De a sérelmek azon kegyeletes előszeretete, mellyel e tárgy iránt viseltetett, elfogulttá tette csaknem minden reform iránt. Ő mindig a multba nézett vissza, s azalatt, általa csaknem figyelemre sem méltatva, az idő haladott, többféle jogi javitásokat és újításokat követelőleg. De ő restaurálni akart minden áron s nem szerette a haladást, mert e nem volt öszveférhető a mult század reminiszcenciájának fölelevenítésével egészen más igényű korban és nemzedéknél. S valamint a 834-i országos ellenzék, nem bírván a Wesselényi Miklós makacsságával, tőle Kemény Déneshez pártolt, szintúgy fordult volna el tőle is, ha Erdélynek még több országgyűlései lesznek. Már a 841-ki országgyűlés alatt, mely úrbéri szemelvényeivel első lépett ki a sérelmek kopár mezejéről a haladás terére, nemegyszer talált ellentállásra saját táborában s kénytelen volt engedni. Ő az ellenzék vezére már három országgyűlés alatt, ki szigorú fegyelmet tartott táborában, s ellenmondást, s más véleményt azelőtt sohasem tűrt. Mert kedvenc s csaknem abszorbeáló eszméje a jogvédelem volt, nem akarta megkülönböztetni a jogok természetét, egy fogalomba olvasztva azokat mind, a megtartás fogalmába; s mert közélete minden törekvését az osztrák kormány által lassankint elorzott s elrablott jogok visszaszerzése foglalta el, nem tudott megbarátkozni azon gondolattal, hogy lehessenek oly jogok, melyeket másfelől néki kell másokkal megosztani. E makacsság egyoldalúvá tette s mert a megszokott útból kénytelen volt kilépni, nemegyszer jött ferde helyzetbe a reform és restauráció öszveegyezhetlensége között. A két ország uniója volt azon egy reform-

tárgy, melyet lelkesen felkarolt és sürgetett a 837- és 841-i országgyűléseken, s noha akkor távolról sem sejthette azon módot és alakot, melyben az unió később létrejött, azért következetes maradt s ő volt első, ki a magyarországi új alkotmány kihírdetése után a kolo's- és alsófehérmegyei egyesült küldöttség élén gróf Teleky József kormányzót az erdélyi országgyűlés kihírdetésére kérte. A kormányzó megtagadta a kérelmet s Kemény Dénes felhagyott a további lépésekkel.

Az unió-országgyűlésen, mely csakugyan kihírdettetett később, közmegegyezésből csak ő szónokolt, megtevén indítványát az unió iránt, mely még a szász követek részéről sem talált ellenzékre. Ezután belügyi- al-államtitkárnak neveztetvén ki, s képviselőnek elválasztatván, Pestre ment.

De ha már a 841-i erdélyi országgyűlésen sem találta magát oly otthonosan, mint azelőtt, mennyire idegennek kellett magát éreznie a képviselők házában, mely egészen új emberekből állott, minden addigitól merően különböző eszmék-, szokások-, modor- és szabályokkal! És ő valóban idegennek is érezte magát s nem tudott eligazodni e gyülekezetben, mely kevés szilárd, nemes jellemű férfiakból, több kitűnő kapacitásból és sok haszontalan értetlen emberből volt öszvezavarva. S mily fájdalmasan kellett hatni ezen büszke, nemes öntudattal telt férfira, ki megszokta volt tiszteltetni, mert megérdemelte azt, megszokta volt saját szemével látni szavainak hatását mindenkor, ha megszólalt; ki a nemzet jogainak védelmezésében őszülni kezdett már, midőn első föllépésekor, mint szónok, a képviselők ki nem hallgatták. Mit tudták ezen emberek, kik Erdély historiájának csak kezdőbetűjét sem ismerték, alig egy-kettő kivéve, s a legnagyobb része saját hazája történelmét sem, mit tudták ők, hogy ki az a Kemény Dénes? Ki, ha megszólalhat, akkor rendkívüli szónoki tehetsége s hatalmas szelleme előtt ép oly bámészon némulnak

el, s hallgatják ki azután mindíg, mint bárkit más kedvenc szónokaik közöl. De a Kemény Dénes nemesen büszke önérzetét halálosan sebzette ezen megbántás, melyre nem volt elkészülve, s nem tudván, vagy nem akarván leküzdeni keble indignációját, végkép elnémult. Mikor Batthyány másodszor bízatott meg miniszterium alakításával, Kemény Dénest hívta meg a belügyi tárcára, s ő el is vállolta, de az új miniszterium megerősítése soha sem jött le. A Honvédelmi bizottmány alakulása után mint államtitkár, noha csak kényszerítve, s magát negatív tartva, résztvett a bizottmány tanácskozásaiban. Mikor a nemzeti gyűlés Debreczenbe ment, ő betegen maradt vissza, s 849-ben meghalt. Lelkére reánehezült a haza vesztének előképe, melyet világos szelleme fölmerülni látott a távolból.

Erdély mindíg büszke maradhat ezen derék, nagy tehetségű és erős lelkű fiára, valamint én büszke vagyok barátságára, mellyel mindíg kitüntetett.

BÁRÓ KEMÉNY FARKAS

A Ferenc testvére, honvédezredes, kivándorlott 849-ben. Meghalt Párisban 852.* Egy kissé szerette a bort, de becsületes ember s nagyon bátor katona volt. A piski híd védelménél* néki írta Bem e lakonikus parancsolatot:

„Brücke verloren, Siebenbürgen verloren."

Melyre Kemény Farkas roppant veszteséggel mindkét részről, visszavervén az osztrákokat, hasonló rövid jelentést küldött Bemhez:

„Brücke gewonnen, Siebenbürgen nicht verloren."

* A kéziratban az utolsó szám nincs meg; K. Farkas egyébként nem Párizsban, hanem Londonban halt meg.

* E csata 1849. febr. 8—9-én volt Bem és Puchner osztrák altábornagy csapatai között.

Harmadik testvérök Pál, egyike a legrútabb férfiaknak, de becsületes, s tüzes ellenzéki volt Marosszéken.

BÁRÓ KEMÉNY FERENC

Erdélyi kormányszéki tanácsos és országos elnök 848 előtt. Eszes, ravasz ember. Az országgyűléseken nem csekély elővigyázat és erőmegfeszítésre volt szüksége az ellenzéknek, hogy vele mint elnökkel, ki az egész kormánypártnál több ésszel bírt, megküzdhessen. Egyébiránt magyar érzelmű ember, s ezt bebizonyította a forradalom után, midőn az osztrák kormánynak minden felajánlott hivatalát visszautasította.

GRÓF KEMÉNY SÁMUEL

A 837-ki erdélyi országgyűlésen Aranyosszék egyik követe egy ideig. — Kemény Samu egyike a legbecsületesebb, sok és alapos ismeretekkel bíró, nagyon sajátságos embereknek. Legfőbb sajátságai a minuciósus tisztaság, következőleg undor mindentől, ami bepiszkolhatná és az elkésés. Ő például elmosakodik 3—4 óráig is, újból meg újból bevizezvén kezét és arcát, s a víznek mindannyiszor csak megszikkadni kell, mert sohasem törölközik, félvén, hogy a legtisztább törölköző is bepiszkolhatná. De mosdás közben kezeit dörzsölve olvas is, fennállva. Az ajtó kilincséhez sohasem nyúl csupasz kézzel, hanem többnyire könyökével nyítja fel. Ő nőtlen, s mint a fáma mondja, csupán a *beszennyezési undor miatt* nem házasodott; igen jó asztalt tartott, s aki jött, híva vagy hivatlan, nagyon szivesen látott vendég volt. De az ebéd ideje mindig változott, mert ő mindig elkésett. Igy ha az év első napján délután egy órakor ebédelt, naponkint késve valamit, már

júliusban éjjeli 12 órakor ebédelt, s az év végén megint visszakerült a déli egy órára. E nem mese beszéd, hanem tökéletes való, s magam is ebédeltem nála egyszer 3 s egyszer, hosszabb idő után esti 11 órakor. Mikor Aranyosszék követének választotta, kitette az utasításba, hogy a gyűlésekről el ne késsék; egy ideig pontosan megjelent, de egészsége szenvedvén a szokás-változtatás miatt, lekőszönt.

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND

Képviselő 848-ban, amnesztiát kapott 851. október 7-én. Forradalom előtt és alatt Csengeri Antallal együtt a Pesti Hirlap szerkesztője; 855. júliustól kezdve felelős szerkesztője a Pesti Naplónak az osztrák kormány kegyelméből.

Szándokom Kemény Zsigmondot közelebbről, s úgy, mint amilyen ő valóban, ismertetni meg az utókorral, mert lehet, hogy más adatokból tévfogalmat szerezhetne róla. Vegyük tehát sorra benne a publicistát, az írót és az embert.

Kemény Zsigmond szegény szülőktől született. Apja, vagy nagyapja (erről már megfelejtkeztem, de a dolgot ő maga beszélte nekem), indulatos, dühöngő, iszákony (!) ember volt, s néha mulatságból egy kis rablást is űzött. Anyja Csóka Rózália* szegény s igen közönséges román nemzetségből született. De Keménynek most vénségire, az arisztokratizmus alkonyán, eszébe jutott, mire addig sohasem gondolt, telivér fejedelmi ivadékká tenni magát, s miután testének egyik fele Kemény János fejedelemtől származik — a családfa szerint** — a másikból madárfajoknak, nem tudom toll- vagy vállrokonságoknál

* A keresztnév a kéziratból hiányzik.

** Megjegyzendő, hogy Kemény Zsigmond nem is a Kemény Jánostól lejövő ág egyik leszármazottja, hanem a fejedelem öccsétől, Pétertől lejövőé.

fogva, az anya-Csókából erővel Corvint, ebből Hunyady Mátyást, s következőleg a Csóka-Corvin után, saját énjének másik feléből királyi ágyék-származást akart rögtönözni. — Ezen a normán én egyszerűbben köthetném öszve családomat Pál apostollal, mert világos, hogy az első Pálfinak egy Pál fiának kellett lennie, s miért nem épen a Pál apostol fiának? — Annyi bizonyos, hogy a fejedelmi s állítólagos királyi vér annyi desztilláción ment keresztül, hogy Kemény Zsigmondban semmi sem maradott belőle egyéb, mint apjának indulatossága s anyjának román természete, a „cinye mintye" (tartsd eszedben).

Kemény Zsigmond mint publicista s mint politikus író egyszerre lépett föl 840 körül. Szónoki tehetségét a kolosmegyei közgyűlésen tette próbára, vagy inkább a gyűlés türelmét. Ő nem született s nem is művelhető szónoknak, de makacssága ki akarta erőszakolni azt, amit a természet megtagadott, míg végre hiúsága beláttatta vele, hogy nevetségessé teszi magát. Én többek között egy közgyűlésen Kolosvárt hallottam őtet beszélni. Elein minden jól ment s amit mondott józan eszéről s világos felfogásáról tanúskodott; de mentől tovább haladott beszédében, annál nagyobb indulatba sarkantyúzta önmagát, helyéből megindult, s forgott mint a keringős birka, hangja, szenvedélyességének felcsigázott fokozata szerint visító vagy tompán rekedt lett, eszméinek vezérfonalát elvesztette s végre szemei kidülledve, arca kitüzesedve, sem lábait, melyek gépileg kerengtek, sem beszédét, mely már öntudatlan handa-bandává vált, megállítani nem tudta. Ekkor hozza mentem, karját megfogtam, s fülébe súgtam: „Szakaszd félbe! Az emberek kikacagnak. — Hiúsága azon percben legyőzte indulatát s elhallgatott. Többet sohasem is szólalt meg közhelyen, kivéve 849. április 13-án a titkos gyűlésben, röviden és óvatosan nyilatkozva a detronizáció ellen. — Szerencsétlenül kiütött szónoklati kísérletével körölbelül egy időben

jelent meg első politikai munkája is, a „Korteskedés", de csak első kötete, a második tollában maradt; valamint második politikai munkájának „Forradalom után" hasonlólag a második kötete, melynek elsőjét 850-ben bocsátotta szerencsétlen szárnyaira. Önálló politikai munkát e két csorba művön kívül többet nem is írt, mert a Csengeri által forradalom után kiadott „Szónokok és státusférfiak" könyvében dolgozott két cikkét a két Wesselényiről nem lehet önálló munkának venni. Ezenkívül régebben az Erdélyi Hiradóban, s azután mostanig mint szerkesztő s mint nem szerkesztő sok cikket írt csaknem minden politikai lapban, még az osztrák kormánynak mostani kétfejű sasos hivatalos lapjában, a Budapesti Hírlapban is. — A korteskedésről írt könyvéről nem sokat lehet mondani, mert egy közepén félbehagyott könyv nem lehet birálat tárgya, de iránya dicséretes, mert a korteskedés ellen volt írva, mely mint kárhozatossá vált kinövése az üdvös szabad választásnak elfajultságában magát a szívgyökeret kezdette volt már megmérgezni. — A két Wesselényiről írt cikkei költőileg szépek, de félszegek, mert forradalom után íratván, lehetetlen volt Wesselényi Miklóst mint publicistát és szónokot híven és igazán állítni elé. — „Forradalom után"-ja, mely hasonlólag közepén szakadt meg, nem csak népszerűségét tette tönkre az országban, hanem ezen féltékenyül őrködő vagy gyanúsító korban, szándokát, sőt becsületét is kérdés alá vonta. Azt állítják ugyanis, miszerint ezen minden adatok és bebizonyíthatás nélküli, csupán egyszerű kárhoztatásából a forradalmi személyek és tényeknek álló munkát (oly időben, midőn nékünk magunknak most nyilvánosan nemhogy magát a forradalmat volna szabad kárhoztatni, de sőt egy gaz Madarászt sem, mert kárhoztatva nyiltan ezeket, implicite az osztrák eljárását helyeselnők), nem írhatott Kemény más célból, mint hogy hízelegve az osztráknak, fölmentessék minden kereset alól. Némileg

érvényt kölcsönöz e gyanúnak az ő ismert politikai félénksége, s talán általában nem nagy bátorsága, és azon körölmény, melyszerint később csakugyan minden kereset meg is szüntettetett ellene. Annyi mindeneseire áll, miszerint az ország egyik veterán politikusa, t. i. Kemény Zsigmond, politikátlanabb, s általában haszontalanabb dolgot nem tehetett, mint hogy „Forradalom után"-ját írta. Politikátlan volt, mert az osztrákot legyezte általa s ingerültté tette maga ellen a nemzetet, hogy minden helyes ok nélkül, még vérző sebeket bolygatott, s mi több, sebeket egy szent hullán, melyet tisztelnünk kell; s haszontalan volt, mert merev negáció és kárhoztatás magában soha sem szolgálhat ujjmutatásul jobb útra, ha a puszta negáció is kárhoztatásnál többet mitsem mond, sőt kárhoztatásának adatok sem szolgálnak alapul, hanem egyszerű mea culpát kiált ő is, mintha az osztrák nem a megsüketülésig kiáltaná szakadatlanul füleinkbe a tua culpát. És ezt annyival nagyobb hiba volt tenni mindjárt a forradalom után, midőn a nemzetnek nem önmagunk általi korbácsolás és lehangolásra volt szüksége, természetes következése levén a nagy rázkódásnak és mindent-vesztésnek a nemzeti dermedés és apátia, mely több évekig is tartott, mint inkább bátorítás, vigasz, reménynyújtás és serkentésre. Én nem akarom osztani azon rút gyanút, mintha Kemény azon szerencsétlen fél könyvet csak azért írta volna, hogy hízelegve az osztráknak, kikerüljön talán egy pár évi börtönt. Kemény a forradalom alatt mindig hallgatva, nem kompromittálta magát, sőt április 13-án érdemet szerzett az osztrák előtt, ha tehát büntetéstőli félelmet mutatott, csak szenvelegte azt, politikai martír számba akarván jutni olcsó áron. Én, amint ismerem Keményt (s őtet az országban senki sem ismerheti, ha én nem), azt hiszem, hogy könyvét más ok miatt írta, s ezen ok volt: kenyérkereset. Igaz, hogy e hatalmas egy argumentum; s vannak helyzetek, mikor argumentum ad

hominem. A kérdés csak a, hogy Kemény ezen desperatus helyzetben volt-e akkor? Kemény mindíg annyit költ, mint amennyije van; azaz forradalom előtt és alatt, mint a Pesti Hirlap szerkesztőjének mintegy tíz ezer pengőforint évi jövedelme volt, s ezt utósó fillérig elköltötte, de hogy mire, azt nehéz megmondani, mert tisztességes ruhája sem volt. Igaz, hogy mikor van miből, sokat eszik és iszik. Forradalom után pedig semmit sem tevén félre azelőtt több évi szép jövedelméből, néhány száz forintból élt nélkülözések között, amit cikkírásból kapott, de adósságot nem csinált. Ő tehát mikor „Forradalom után"-ját írta, valóban szorult állapotban volt, de nem olyanba, hogy kénytelen legyen jó hírnevét bocsátani áruba. Mert hiszen nyitva állt előtte a regényirodalom, melyhez azután fordult, s nyitva állott az út Erdélybe, ahol saját kenyerét eheti. De Kemény nem akart Pestről mozdulni, azon pillanatban nem volt talán regény-terve, de pénzre mulhatlan szüksége levén, írt olyan valamit, amit a könyvárus megfizetett. És neki mindegy, bármit kelljen írnia, csak megfizessék, s írói hiúsága ne szenvedjen általa, mert ő semmiféle elfogadott s positivus elvvel nem bír; nem a politikában, még kevésbbé a morálban. Ő csak a divatos civilizáció elvével bír: a látszattal. Nála minden szó, írás, tett erre van fektetve, ebből indul ki, ehhez tér vissza. Én tehát azt, hogy „Forradalom után"-ját írta, nem tulajdonítom egyébnek, mint elvtelen kenyérkeresetnek. S mivel akkor épen azon pár száz forintra volt nagy szüksége, melyet az első kötetéért kapott, azalatt más forrás nyilván meg, nem tartotta szükségesnek folytatni, de nem azért, mert látta, hogy a munka indignációt szült. Forradalom előtti s a márciusi napokban írt vezércikkei, különösen ezek, többnyire nagyon jók, a viszonyok helyes felfogásából, erőteljesen írvák.

Ennyiből áll publicista élete, s ennek gyümölcse: hírlapi cikkek, két fél könyv, s megbukott szónok-

lati kisérletek. Az utókor, nem jutván ezekből hihetőleg semmi hozzáig, nehezen ítélheti meg Kemény Zsigmond bárót, mint publicistát s politikai írót. De fennmaradhat talán valamelyik szépirodalmi műve. Lássuk ezen a pályán is. Első munkája volt egy rapszodisztikus regénye: Gyulai Pál. Elszórt jelenetek és jellemzések, összefűzve egymással lazult bölcseleti elmélkedések, fiziológiai és lélektani vizsgálódások által. A regény művészileg jó lehetett, de még nem találtam senkit, aki végigolvasta volna; még Erdélyi Jánosról sem hiszem, ki a Kemény főszerkesztősége alatti Pesti Napló tárcájában ezen regényt felmagasztalja. Csodálkozom Erdélyin, ki oly sok józan ítészettel bír. Odáig bizonyosan nem sikerül neki sem vinni a dolgot, hogy valaki ezen tökéletesen elfelejtett „Gyulai Pál"-t újból kezébe vegye. Talán maga Kemény is belátta regénye fogadtatása után, hogy nem épen érdekes olvasmány, mert ez után mintegy tíz évig nem lépett föl mint regényíró. Ezutáni nagyobb regénye a „Férj és nő", mely 854-ben jelent meg három kötetben, s ami több, bevégezve, mert neki a bevégzés a regényirodalomban sem mindig szokása. Így például 854-ben hírdetett, megint egy újabb, három kötetes regényt, „Özvegy és leánya"; előfizetési íveket küldött szét, a pénzt beszedte, de maig sem jelent meg több, talán csak az első kötetnél; a harmadik bizonyosan nem. A „Férj és nő"-ben anyja vére forr, a „cinye mintye". E regényt bosszú íratta vele egy nő ellen, kinél udvarlása szerencsétlenül ütött ki; s ugyane viszonyból folyólag, bosszú egy barátja ellen, ki iránt éveken át a legbensőbb barátságot színlelte. S mindkettőt, volt barátnőjét és barátját, oly módon állította világ elébe, hogy noha, kivált barátjánál egy jellemvonás sincs elferditetlen, mégis mindenki azonnal reáismert mindkettőre. S jellemezte barátnőjében a legszélsőbb feslettséget, s barátját odaállítva mint egy valóságos bolondot. Lovagiasság-e ez? Vannak esetek, mikor én

kész vagyok egy férfinak minden gyávaságát megbocsátani, de egyet semmi viszonyok között, semmi helyzetben sem soha, s ez: kompromittálni egy nőt. Ezt tartom a gyávaságok kulminációjának, főleg a jelen esetben, mert az általa kompromittált nő özvegy, s rokona sincs olyan, ki számadásra vonhatná az írót. Ily tettnek még a nő, talán kétséges jelleme sem szolgálhat mentségül. És becsület volt-e Keménytől egy barátját, ki iránt Kemény csaknem hunyászkodó és hízelgő barátságot színlelt, aki őtet valóban és őszintén szerette, nevetség tárgyává akarni tenni? Kit ily indok ösztönöz irodalomra, s nem tisztán tárgyszeretet, lelkesedés s magasabb szempont, írhat szabályszerűleg jól, de belbecs- és értékkel bíró munkát, mely túlélje íróját, nem fog teremteni. Ezen két bevégzett s egy megkezdett regényen kívül írt Kemény több novellát is. Az ő kedvenc foglalkozása az emberi szív analízise. De evvel is úgy van, mint a szónoklatával: tárgyszeretete elragadja, megvakítja s nem veszi észre, hogy hol kell megállapodni, nem veszi észre, hogy a művészet műtételbe menyen által. Ő jellemeit csupaszon fekteti boncasztalra, lemetszve minden húst és inat, szálakra hasogatva minden izmot és ideget, míg ezen aprólékos, túlszigorú, undorító boncolgatás közben a test: maga a jellem egy undok vázzá válik, mely többé részvétre nem indít. Ő nem a természetet festi, hanem leckét ád a szív- és lélek-bonctanból.

Ezenkívül regényein és novelláin nagyon látszik, hogy az író semmi társadalmi míveltséggel nem bír, hogy nem otthonos sem a szalonokban, sem az alsóbb osztályok társalgási modorukban. Ő mindent teremt; az életből, a természetből nem tud mintát venni, mert ezek ismeretlenek előtte, kivéve, ha bosszú vezeti tollát, de akkor is csak azért veszi át élőből, ami bosszúját szolgálhatja, híven vagy eltorzítva. Ő teremt jellemeket, amilyenek nincsenek; ami pedig nincs, a nem is lehet. Ő teremt társalgást, ahogy sehol sem társa-

lognak, s vidéket, melyhez hasonló nem találtatik. Ő csak íróasztala mellett lát és hall, érzés nélkül, az életben idegen. — Általában azt hiszem, hogy regényeiből is az utókor nem sokat fog látni. Egyébiránt sokat nem is képes előállítani.

Szelleme nem termékeny, sem képzelme. Ő erős, megrázó inger nélkül érzékeire semmit sem tud teremteni, mert legyen esze bármily fényes, ez nem elég. Néki lelke kopár, kedélye sivár, szíve márvány. Ezek nem képesek tenyésztő meleget terjeszteni eszére, szellemére Például, ha dolgozni akar, már azelőtt pár nappal előkészíti, azaz fölingerli idegeit. Iszik jóval többet, mint máskor, s mentől erősebb borokat, bujálkodik, s mikor aztán eljött az óra, mindig éjjel, hogy munkához fogjon, legalább egy órát egy kis körben, egy oldalon kereken jár, mialatt, ki e mulatsághoz szokatlan, tízszer elszédülne, s dolgozása közben aztán egy pár óra alatt megiszik egy icce fekete kávét, melynek már előre készen kell állani. Én egy évig laktam az ő szobája melletti szobában 851-ben Pesten, a Vadászkürt vendéglőben, s mindezt és többet is láttam. E mesterséges felcsigázása a lelki tehetségnek, nem genialitás.

Hanem ha a publicistáról és az íróról nem mondhattam hizelgőt, az emberről még kevesebbé tehetem. Jókai Mór több joggal, mert igazabban mondhatta volna Keményről, mint Méreiről, hogy nem egy ember, hanem két ember. Kemény sohasem az, mint aminek látszani akar. Ő szórakozott odáig, hogy nem lát, nem hall, nem eszmél, pedig esze és figyelme épen akkor van leginkább helyén. Ő együgyű, magával jól tehetetlen a hülyeségig, valóságos birka-arcot öltve, pedig épen akkor lesi el ellenének vagy barátjának valamely gyengeségét, melyet később felhasznál. Ő gondatlan, számítni nem tudó rossz gazda, ki alig ismeri a pénznemet, pedig a pénzt nagyon is szereti. Ő akkor sír, mikor akar, vasakaratának annyira hatalmában állnak még testi szervei is, de lelke ilyenkor kacag, mert

aki előtt sír, a már kész áldozat. És ő szórakozottnak mutatja magát, hogy a világ higyje, miszerint fejében mindíg mély gondolatok forrnak, együgyű és gondtalan, hogy genienek látszassék, sír, hogy érzékenynek tartsák. Szóval: Kemény Zsigmond tökéletes színész az élet színpadján, s annyira jól adja szerepét, hogy mindenkit tévedésbe tud tartani lelkülete felül. Abban tartott engem is sok éveken át, míg az együttlakás (a két szoba egymásba nyíló levén), tökéletesen leálcázta.* Egyszer szobámban ülve, ő le s fel járt előttem. Valamit mondtam neki, de már nem emlékszem mit. Ő félreértette mondásomat, s ki addig szemközt velem mindíg birka-jámborságot affektált, hirtelen oly dühbe jött, hogy szeme kidagadt, szája tajtékzott, ökleit öszveszorította, visszalépett nehányat s akkor felém rohant, de székem előtt megállott, megint vissza s megint nekem jött, ismételve ezen előre s hátra rohanást nehányszor, mindíg csak ezt dadogva, alig érthető állati hangon: „Te meg akarsz engem bántani." — Elein azt hittem, hogy megőrült (és ő nagyon hihetőleg így is végzi!), s aggódni kezdettem. De azután kiismerve, hogy intimidáció akar lenni, mulattatott egy darabig. Én egy szót sem szóltam, hanem meg kezdve unni, anélkül, hogy ülő helyemet egy percig is elhagytam volna, igen egykedvűleg ezt mondtam néki: „Elég már ebből a komödiából." — Amily hirtelen jött dühe, époly hirtelen el is tűnt mondásom hideg zuhanya alatt. Nem szólt, hanem bement szobájába. Néhány perc mulva kijött és — sírt.

Noha azon idő óta még szívesebbnek, sőt alázatosnak mutatkozik irányomban, meg vagyok győződve,

* Naplótöredékeiben ezt írja róla Pálffy: „... Br. Kemény Zsigmond! Nevét ismeri Magyarország és Erdély; őt az embert kevesen. Én egy évig laktam vele s tanulmányoztam az írót, a publicistát és embert. Meg tudnám írni életrajzát — más viszonyok közt. Most csak annyit: ő épp ellenkezője annak, aminek látszik, őt igen nehéz megismerni, még nehezebb igaz jellemét adni."

hogy azon percben, melyben lealázva kellett magát éreznie, s melyben előttem sírt, lelkében halálos ellenségem lett, kimondva magában a „cinye mintyé"-t, anyjának fajhagyományát. S noha tavaly is Pestről lejövet fölkeresett itten s egészen meg nem szakadt közöttünk a levelezés, mégis bizonyos vagyok benne, hogy az első alkalmat felhasználandja, hogy árthasson. E tulajdonokhoz járul még az, hogy ha érdeke nem követeli, soha egy szavát sem tartja meg. Ő igér, esküszik, becsületszavát adja, de nem tartja meg. Nem, mert ő semmit sem tart szentnek, csak ami pénzt hoz, vagy hiúságának hízeleg. Néki „haza", „szabadság", „humanitás", mind csak absztrakt fogalmak, s ha határtalan hiúsága nem tartóztatja, jó bérért rég az osztrákhoz szegődött volna nyilvánosan, mert most szerkesztett lapjában annyit sem akar vagy nem mer írni a nemzet érdekében, mint Török János az övében.

Szóval a Kemény Zsigmond jelleme az emberi nem két ős bűnéből, önzés- és hiuságból van csak alkotva, minden nemes tulajdon nélkül. És e nagy kár, mert megtagadva tőle a természet a szív és lélek jobb érzelmeit, felruházta éles, boncoló ésszel, gyors felfogással, elegendő ítélőtehetség- és erős emlékezettel. De eredeti bűnei elforgácsoltatják vele szellemi tehetségeit. Idegeinek örökös ingerlése s túlfeszítése által annyira elgyengítette már testét, miszerint agyvelője is kezd már szenvedni, miként ő maga is mondta utóbbi találkozásunk alatt, de e szellemi dúltság arcán is világosan látható már, s nem lehetetlen, hogy ha erős szenvedélyeit le nem győzi (s pedig ideje volna, mert már 40 éves) s életmódját meg nem változtatja, meg fog őrülni.

GRÓF KENDEFFY ÁDÁM

Erdély ébredésének a politikai és társadalom terén első bajnoka és úttörője Wesselényi Miklóssal együtt 830. körül. Kendeffi nagyon sokat tett a fiatalság

lovagias szellemének felköltésére, s irányt adott annak. Az idegeket erősítő s a lelket bátorrá tevő testgyakorlatokat, minő a merész lovaglás, úszás, vívás, divatba hozta, s ezen utósóval a párbajokat, melyek később gyakran s többször halálosan fordultak elé Erdélyben. Kendeffy szép, magas, erős férfi volt.

*KENDY FERENC**

Udvarhelyszéki, etédi református pap. Nagyon sajátságos, eszes, hóbortos ember. Ő mindenhez tudott. Ő elhíresztelt orvos volt, s az egész vidék betegei hozzá jártak tanács- és gyógyszerért, adván mindkettőt ingyen. Hogyha a beteg meghalt, nem az ő hibája, hanem a betegé volt. A különbség szerinte az ő meghalt betege és az okleveles orvosé között nem is más, mint hogy ezé a tudomány szabályai szerint hal meg, ama pedig természetesen. Kendy órás volt; átvett megint — ingyen minden órát igazítás végett, ha azután is oly roszszul járt, azt szokta mondani, hogy a tanolt órás igazítása és az övé közt csak az a különbség van, hogy amazt meg kell fizetni, az övét pedig nem. De volt egy más művészete is, s e nagyban jövedelmezett. Ő papírpénzt csinált legalább húsz év óta minden neműt és alakút, s noha mindenki tudta, sohasem vesztett rajta. Ő minden országos vásárba elment, feleségével együtt két szekeren, s a két szekeret a vásáros hely ellenkező két végén állította fel készen tartva, míg ő a piacon mulatott nejével, ahol öszvevásárlott mindenféle apróságot, felváltva eszerint pénzéből amennyit lehetett. Egyszer menekülését szekér-felállítási taktikájának köszönhette. Etéd, mintegy tíz percnyire esvén lakásomtól, sokszor meglátogattam. Ő eredeti, mulatságos ember volt.

* A kéziratban levő régies két pontos *y* nyomdatechnikai okokból nem jelezhető.

KIS ERNŐ

Honvédtábornok. Kivégeztetett Aradon 849. október 6-án golyó által.

Nem nagy eszű, de becsületes, lovagias ember és vitéz katona. Ő 849-ben Magyarország hadiparancsnoka volt. Mikor Dembinszky a kápolnai ütközet után elmozdíttatott a vezérségtől s Vetter Antal tábornok vette át egy időre, Kis Ernő, rangban idősebb, sérelemnek tekintvén e mellőztetést, beadta lemondását. Kossuth mindent elkövetett, hogy visszavetesse azt vele s Nyáry Pált bizta meg az alkudozásra. Egyszer épen akkor mentem Nyárihoz, mikor Kis Ernő is (ott)* volt. Ő egy levelet tartott kezében, melyet Kossuth írt néki, nem használva más eszközök. Kis Ernő a levelet megmutatta nékünk. Kossuth ismerte Kis Ernőt, ami nem nagy mesterség volt, levén ő nyitott könyv, melybe csak e két szó állott följegyezve: becsületesség és bizalom. — Kossuth jól felhasználta a Kis Ernő egyszerű becsületességét s ártatlan gyengeségét. Kis Ernő szerette, ha „excellenciás úr"-nak szólították, Kossuth e címmel kezdte levelét, minden második sorban ismételve. Miután e levélben elmondotta, hogy miért tartja szükségesnek a Kis Ernő megmaradását állomásán, s elhalmozta dícséretekkel, ekként végezte azt: „De ha mindezek ellenére is, Excellenciád visszavonhatatlanul megmarad azon elhatározása mellett, visszalépni, s megtagadni kipótolhatatlan szolgálatát az ügytől, nem marad egyéb hátra, mint nékem is visszalépni Excellenciáddal együtt, s sorsára bízva a nemzetet, veszni hagyni a szegény hazát, melyet Excellenciáddal közremunkálva sikerülhet csak megmenteni." — Ennek már nem tudott ellentállani Kis Ernő, gondtalan becsületességében betű szerinti valóságnak véve Kossuth szavait.

Később ezen levél volt szerencsétlensége. Őt, ki

* A kéziratban ez a szó nyilvánvaló tollhibából hiányzik.

forradalom előtt a Hannover-huszárok ezeredese volt, s mint nagyon gazdag ember, nagyon fényesen élt, sok jót tett és sok magasrangú tisztet lekötelezett, régi bajtársai és főnökei mindenkép meg akarták menteni s hihetőleg meg is mentik, ha azon szerencsétlen gondolatra nem jő, az említett levelet bemutatni a haditörvényszéknek, annak bizonyításául, hogy ő ki akart lépni a magyar kormány szolgálatából, de erkölcsileg kényszerítve lett a maradásra. A hadibíróság másként fogta fel, s noha talán maga sem hitte, mint legsúlyosabb vádpontot használta föl abból Kossuth azon nyilatkozatát, hogy ő is kénytelen lesz visszalépni, ha Kis Ernő leköszön, azon furcsa logikát vonva ki ebből, miszerint Kis Ernőn mult, hogy a forradalom már 849. tavaszán meg nem bukott, mert a Kis Ernő lelépése maga után vonva a Kossuthét, vele együtt a forradalom elenyészik. — Minden, amit kinyerhettek barátai a Kis Ernő számára, a főbelövetés volt felakasztás helyett.

KLAPKA GYÖRGY

Honvédtábornok. Mint Komárom várparancsnoka, a kapitulációban kikötvén az amnesztiát a maga és várőrség számára, kivándorolt. Ő eszes, becsületes ember, s emléke tiszteletben áll a nemzet előtt. Haditetteit megírni a história feladata lesz. Közre bocsájtott memoir-ja nem kielégítő.

KLAUZÁL GÁBOR

Kereskedelmi miniszter 848-ban. Róla, mint miniszterről semmit sem lehet mondani. Tartott nehány beszédet a házban, lelépett a többi miniszterekkel együtt s azután elenyészett. Jó, becsületes ember, de miniszternek nem való még rendes időben sem, noha

eszes ember. Benne nincs semmi akarat s fél még a széltől is. S ettől nem ok nélkül, mert forradalom után nyomorékká ütötte volt, de valamennyire magához jövén 50 évei dacára nőül vett egy szép fiatal lányt, a Nagysándor József tábornok hátrahagyott jegyesét.

KOMÁROMY GYÖRGY

Biharmegyei ellenzék régebben, s gazdag földesúr, ki Erdélyből házasodott, gróf Csáky Rózáliát vevén nőül. Komáromy György is egyik újabb áldozata a Kossuth mániájának: izgatásban tartani az országot.

Ezelőtt talán két évvel egy idegen ember jelenti magát Komáromynál ismeretlen névvel, mondván, hogy ilyen és ilyen ember, most szeretne azon vidéken megtelepedni s jószágot venni, vagy bérelni. Komáromy, kinek épen több vendégei voltak, semmit nem gyanítva, mondja, hogy ő tud egy csinos birtokot a szomszédban kibérelhetőt, s majd együtt megnézhetik. Délután el is kocsikáztak, de az idegennek nem tetszett a birtok. Ezután együtt visszamentek Komáromyhoz, s késő levén már az idő, a háziúr éjjelre megmarasztotta vendégét, s vacsora után maga kísérte hálószobájába. A vendégszobába érve, az idegen becsukja az ajtót, s azt mondja Komáromynak, hogy az ő neve nem az, amelyet bejelentett, hanem ez és ez; hogy őtet Kossuth küldi az országba, bizonyítván azt okmányokkal, hogy küldetésének célja, fölkeresni a jó hazafiakat, ezek által jegyzéket készíttetni a vidéken lévő oly emberekből, kikben bízni lehet, a fölkelést rendezni, hivatalnokokat nevezni, Kossuth ásszignátáik átvételére fölkérni, s több ilyen bolondságokat sorolván elé Komáromynak, noha ő valóságos forradalmár, de több esze levén, mintsem a haza jelen helyzetét felfogni ne tudná, egy csepp kedve sem levén a cimboraságra, azt felelte, hogy ő nem elegyedik semmi efféle dologba, sőt neki is azt tanácsolja, hogy aludja ki magát s holnap

korán menjen vissza oda, ahonnan jött, mert sok embernek csinálhat bajt, de hasznot senkinek. Az idegen másnap elment, de később valahol elfogták, s a nála talált irományok következtében nagyon sokakat befogtak s ezek között Komáromyt is, miután azon gazember emisszárius nemcsak azt vallotta be a haditörvényszék előtt, hogy Komáromynál mulatott, hanem azt is, hogy őtet utazása céljáról értesítette. A beszélgetés azon estve négyszemközt folyván közöttük, Komáromynak csak tagadni kellett volna az egészet, s nem lesz baja; de ő indignációjában semmit sem tagadván, annak dacára, hogy a felszólítást visszautasította, négy évi nehéz fogságra ítéltetett vasban. Kettőt ebből mégis elengedtek, s most a más kettőt szenvedi valamelyik várban.

KORONKA JÓZSEF

Székelykereszturi unitárius tanár. Mint hétéves gyermek az ő szárnyai alatt kezdettem meg Keresztúrt a tanolást. Mintegy húszonnégy év múlva a sors öszvehozott bennünket megint, de már ekkor az udvarhelyszéki közgyűlésen nagyon különböző helyzetben. Koronkának ugyanis vénségére eszébe jutott felcsapni publicistának, mire addig soha se gondolt, de a főkirálybíró által unszoltatva, ki nagy szűkében volt kormánypárti szónokoknak, melléje ült a zöld asztalnak, elmondva egy nagy fáradsággal kidolgozott beszédét a szabad választás ellen. Nékem jutott a szerep, az egykor hétéves gyermeknek, ekkor már ötvenéves volt tanárával szembe szállani, s ki egykor engem tanított abc-re, most néki adni egy kis igénytelen leckét. Több bajunk soha sem volt vele.

Furcsa egy dolog is az, hogy legtöbb ember a politikát valóságos közlegelőnek tekinti, melyen kénye-kedve szerint legeltetheti sovány szellemét. Ezeknek a politika nem tudomány, hanem mindenkibe

beleszületett adomány. E balfogalom szüli aztán a kontár politikusok légióját s azon eszeveszett badarságot, milyent csak politikai kérdések fölötti vitatkozásokban lehet hallani.*

KOSSUTH ÁDÁM

Forradalom alatt magyar pénzügyminiszteri hivatalnok, azután osztrák szolgabíró Zemplén szerencsi járásában; tavaly pedig, még ez a kormány is megsokalván galádságait, elcsapta.

Vetter tábornok forradalom után több ideig tartózkodott titkon Legyes-Bényén, egy szegény nemes embernél, Séra Istvánnál, ki őtet nemcsak befogadta magához, saját szabadsága kockáztatásával, hanem mindennel el is látta, anélkül, hogy ezért egy garast elfogadott volna.

Kossuth Ádám valahogy nyomába jött, hogy Vetter az ő járásában tartózkodik L.-Bényén; fölkereste, értésére adván, hogy ő azonnal elfogatja, ha neki bizonyos öszveg aranyat nem fizet. — Mit volt tenni! Vetter megfizette a követelést; de Kossuth e gaz rablást többször ismételvén, Vetter, hogy minden pénzéből ki ne fosztassék, végre is elárultatván, kénytelen volt más menhelyet keresni. — Kossuth Ádám később egy lengyel menekvőt fogott el a Bodrogközön, s átadva a törvényszéknek, ezen szegény ember Oroszországba kísértetett. Egy testvére — mert sokan vannak — Kossuth Ádámnak, Tamás, fényes nappal szekeret állított itten a Lehoczki László pincéje elébe, tolvajkulccsal kinyitotta, néhány hordó bort egy társával kilopott s elvitte, de rajta vesztvén, a bírák előtt csak avval mentette magát, hogy pénzre volt szüksége. Apjok Kossuth Sándor, mint az újhelyi osztrák törvényszék levéltárnoka két évvel ezelőtt,

* Itt az író két és fél sort olvashatatlanul kihúzott.

kilopott a levéltárból egy nevezetes családi oklevelet, eladván egy más családnak, s mikor a dolog világosságra jött, elment a Rongyvához s hol a víz térdig sem ért, beleugrott, őrültnek tetetvén magát, hogy a bűntetést kikerülje. S ki is kerülte. Egyik fia, Gusztáv, bátor honvédtiszt volt. Ezen család, valamint a többi Kossuthok is, eredetileg egy család törzsből származnak Kossuth Lajossal, noha régen elváltak. Kossuth Sándor forradalom után félve saját nevétől, ezt Udvarnokira változtatta, de két fijának, Gusztáv és Sándornak — ki ügyvéd — unszolására megint visszatért forradalmi nevéhez.

KOSSUTH LAJOS

Az egyesült Magyar- és Erdély-ország kormányzója.

Kossuth Lajos, kivel a sors oly nagyszerűleg szeszélyesen játszott, fölemelve a homályból s lesülyesztve megint többször, míg újból fölemelte a legmagasabbra, hogy végkép lelökve, bukásával magával ragadjon az örvénybe két országot, vagy kit a gondviselés talán eszközül használt, letéve benne egy magvát az emberi-nem fejlődésének, általunk beláthatlan úton a végcél felé. Kossuth Lajos, kit a külföld lelkesült elragadtatással fogadott és bámult, kit e hazában nagyon sok intelligens ember kárhoztat, nagyon sok becsületes ember magasztal, kit a józaneszű nép szeretett régebben, imád most mint egyetlen remény-horgonyát, mint várt megváltóját, kit hite szerint eljövendő lészen, megszabadítani nemzetét a rabság bilincseiből. Kossuth Lajos erényei- és hibáival, fény- és árnyoldalaival, életének minden fázisai- és momentumaiban, születése órájától bekövetkezendő haláláig a világhistória sajátja. Ő a világ törvényszéke elé tartozik a világtörténelemben. — Nékünk tehát, kik vele együtt rohantunk, vagy útját állani akartuk a szé-

dítő pályán, kik vele együtt reméltünk, vagy miatta aggódtunk, kik bíztunk és hittünk benne, vagy kétségbeestünk nem szándoka, hanem ereje felől; kik szerettük és szeretjük, vagy gyűlöltük és gyűlöljük, nékünk nem lehet hivatásunk: megírni a Kossuth Lajos életét kimerítőleg, híven és igazán jellemének és tetteinek emelkedése- és mélyedéseiben, egyaránt szigorú pártatlansággal, *mert mi is párt voltunk*, mellette vagy ellene, mert — emberek vagyunk. De valamint a korunk és elfogultságunk körén kívül eső, históriai kritika kötelessége leénd analizálva és kitisztázva az ellentétes adatokat, melyek csak egyenkint elszórva s később fognak fölmerülni, világ elébe állítni a Kossuth Lajos históriai életképét, lehetőleg híven, úgy kötelességünk nekünk most, minden egyes vonást, melyet saját szemünk látott az élő képen, habár hibásan, mert talán elfogultan fogva is fel, följegyezni s hátra hagyni a jövő historikus számára.

E kettős nézetből indulok ki én is Kossuthróli észleléseim-, ítéletem- és adataimban.

Én Kossuth Lajost a jó szónokokban nem szegény Magyarország legjelesebb szónokának, Európa egyik első journalistájának s a világ legnagyobb agitátorának tartom. S nem is lehet másként. Mert ezen három tulajdonságának ily nagy mértékbeni egyesülése tehette csak képessé, ezen kiválólag arisztokratikus nemzetnek egy proletárius fiát, oly nagy, európai eseményt idézni elé, mint a magyar forradalom, s azt az erő azon fokára emelni, melyre a 849-i év tavaszán jutott volt, midőn közel vala ahhoz, hogy nemcsak az európai három legnagyobb birodalmak egyikének sok százados trónusát felforgassa, hanem Európa sorsára is nagyban befolyjon.

Mi több: ezen hatalmas forradalomnak nem szolgált indokul vagy támaszul vallásos fanatizmus, mely megtámasztva keble szent hitében, rajongva viszi áldozatul földi életét a jövő hit-reményéért; nem egy szol-

gaságra süllyesztett jobbágyság végső elkeseredése és gyűlölsége zsarnok urai ellen, mely féket ragadt ős erejében, mint üvegfalat zúzza darabokra a százados szenvedés korlátait; nem egy kiváltságos osztály politikai jogbitorlása, mely kirekesztve a nemzetnek a természet törvényei szerint és saját érettsége által is feljogosított nagy többségét az alkotmány jóvoltából, határozva róla nélküle, felkölti benne az öntudat és jogigény követelő érzelmét, mely nem kér többé, hanem veszen, elgázolva irgalom nélkül minden ellenszegülést, el, nem ritkán, magát a volt kiváltságos osztályt; nem az országos intézmények égrekiáltó igazságtalanságában, mely szerint a nemzet vagyonos kis osztálya, midőn egyfelől kizárja a nagy többségét az állam minden javadalmaiból, reásúlyosbítja a vagyontalan környezedő vállaira az állam és társadalom minden terheit, nem osztozva vele ezek egyikében sem, nem jogban, nem teherben, míg végre, nem bírván viselni nyomort és inséget, ez elnyomott nagy többség, mely maga a nép, lerázva vállairól a terhet, fölkél mint jogos bíró, elítélni és megbüntetni azokat, kik megszegve isteni és emberi törvényeket, elsajátították vala azt, mi nem csak őket, s kivonták vala magokat azon teher alól, mely őket is megillette; nem egy nép állati butaságában, mely öneszmélet nélkül éli ösztönszerűleg csak baromi életét, követve vakon, ismeretlen úton és cél felé az első gonosztevőt, ki állati ösztöneit és szenvedélyeit felkorbácsolva, kezébe adja a kétélű fegyvert, hogy kielégítse undok vágyait, rabolva és gyilkolva, bűnöst és ártatlant; nem végre egy gyűlölt fejedelem véres zsarnoksága, ki törvényt és kíméletet nem ismerve, gázol jogot és emberéletet s kinek elvégre bitor hatalmát megtörni az emberi méltóságnak jogos és szent kötelessége. Nem. Mindezen lehetőségek közül, melyek a lefolyt századok alatt annyi nemzet forradalmának voltak s lesznek forrása és tényezője, ezek közöl a legnagyobb magyar fölkelésnek, az utóbbinak egyetlen egy sem szolgált indokul és támaszul.

Az 1848-i magyar forradalmat Kossuth Lajos csinálta egymaga.

Egymaga, önakaratából és önerejével, nem szolgálván neki indokul, támaszul, még csak ürügyül sem, vallásos üldözés; nem jobbágy és földesúr közötti gyülölség, nyervén a jobbágy ingyen, szabad birtokot földesúrától: nem semmiféle jogbitorlás, mert a nemzet akkori alkotmánya minden honpolgár közös sajátja volt, s az állam terheiben birtok-aránylag osztozott mindenki; nem a magyar nép butaságában és szenvedélyeiben, mert a nép öntudatosan, sőt mondhatni minden osztályok között leghiggadtabban ment bele a harcba s minden kicsapongástól ment rendszeretetét soha sem bizonyította be oly fényesen, mert kevesebb büntett és nagyobb belbátorság soha sem létezett az országban, mint épen forradalom alatt, midőn a forradalmi kormányzat a közigazgatást is abszorbeálva, a nép saját józan eszére és becsületességére volt hagyatva; nem, végre fejedelmi zsarnokság, mert hiszen V. Ferdinand a márciusi chartával csaknem egészen függetlenné tette Magyarországot.

Ismétlem tehát, hogy a 848-i forradalmat Kossuth Lajos egymaga csinálta.

De az itt természetesen fölmerülő kérdés az, hogy miként bírt egy szegény prókátor ily aristocraticomonarchicus nemzetben, minő a magyar, oly nagyszerű s valóban nemzeti forradalmat egymaga felkölteni?

Ennek kettős kulcsát a nemzet jellemében, az idő szelleme-, s az abból kifejlett viszonyokban és a Kossuth Lajos egyénisében kell keresni.

A magyar nemzet három század alatt sem felejtette, s nem is fogja soha felejteni azelőtti függetlenségét, önálló hatalmát és nagyságát; szóval históriai multját, mely után epedve, mindig fiatal vággyal, fájdalom és bosszúval telve tekint azon időbe, melyben e drága kincse elraboltatott, s mert a rabló az osztrák, gyülöli uralmát, hagyván azt örökségül nemzedékről

nemzedékre, valamint a kötelességet is, mint jogos cselekedetet az erőszak ellen, lerázni az idegen igát bármikor nyíljék alkalom reá, nem keresve újabb okot, állván századok óta az eredeti ok. E hagyományos gyűlölség az osztrák uralom ellen, s a vágy, szabadulni tőle, a nemzet vérébe ment által, jellemének kiegészítő részét alkotja.

Kossuth Lajos, gyűlölve az osztrák uralmat mint magyar ember, s egyéni bosszú-okból is, a nemzeti gyűlölség képviselőjévé tette magát. Ő hangot és életet és nyilatkozást adott azon érzületnek, mely millió kebelben szunnyadott, de soha ki nem aludt.

A magyar nemzet vitéz; szereti tehát a bátorságot másban, bárminő téren, s bármiként mutatkozik. A nemzet nem lehetett a Kossuth komornyikja, hogy lássa urát pongyolában. A nemzet, elébe adott tényekből ítélhetett és e tények azt bizonyították már a régibb időben, hogy Kossuth Lajos az osztrák kormány által üldöztetett, azzal bátran szembeszállt, börtönbe záratott, s kiszabadulása után ismét elkezdette izgató szerepét, más úton és modorban, mint azelőtt. S ha a nemzet szerette benne akkor a bátorságot, bámulta ezt később, midőn már a 848-i pozsonyi országgyűlésen odadobta a hatalmas osztrák monarchiának a harckeztyűt, s kivívott csaknem egymaga oly eredményt, minőt a nemzet akkor nem remélhetett. Kossuthnak ezen külső bátorsága — ha lehet-e kifejezést használni — megkezdődvén a forradalom — látszólag — fokozatosan növekedett egészen a merészségig, egészen a polgári vitézségig, s evvel arányban növekedett iránta a nemzet szeretete és bámulata.

A magyar keleti faj. Szereti a fényt és fényest. Kossuth Lajosban egyesülve mindkettőt nagy mértékben találta fel. A fényt eszében és szellemében; a fényest nyegleségében, melyet valóságnak tartva szeretett. A magyar szereti a csillogó látszatot, többnyire jobban, mint a komoly szolidítást; a virágos, dagályos, ékesszólást inkább, mint a tárgyat hideg logikával bon-

coló szónoklatot; a nagy, szép szavakat s mondatot jobban az ész rideg kétszerkettőjénél; a dicséretet, önmagasztalását hibáiban is, gyöngeségének, előítéleteinek legyezését, fényes multjának oly varázstükrét, melyben a jövőt még fényesebbnek láthassa, inkább, mint a szigorú igazságot s hibáinak saját javára való leleplezését.

A nemzet senkiben sem találta fel ezen tulajdonokat oly nagy mérvben, mint Kossuth Lajosban. Ő a nemzet fénylő tulajdonainak s gyöngeségeinek hű kinyomata. Benne a látszat, a külső mindenben több és nagyobb, mint a belérték, de e látszat fényes, vakító. Szónoklata olyan, minőt a magyar szeret: virágos, ha kell, dagályos, merész, büszke, vagy szerény, ha kívántatik, a szívhez szól, érinti legszebb húrjait, felkölti érzelmét, vagy a nemzeti büszkeséghez fordul, felrázza sírjából a nagy halottat, a mult dicsőségét, szembeállítva az elnyomott jelen törpeségével, s hízelegve a nemzeti öntudatnak, erényt von ki hibáiból, erőt gyengeségeiből, elvet előítéleteiből, s büszkeséget és öntudatot tettre bír korbácsolni a magasztalás, hízelgés mérgébe mártott sima szavaival, virághímzett, elbájoló képeivel a jövőnek. S a veszélyes szónoklatnak csábító zenét kölcsönöz dallamos organuma, mely ha szabad magam így kifejezni, bírja az erő lágyságát, s a szelídség erejét, mely emelkedésében kellemesen csengő, elragadó, süllyedésében bánatosan mély.

A magyarban sok a nagylelkűség. Szereti a bízalmat önmaga iránt, s bízalmat ad érette, áldozattal is. Kossuth Lajos látszólag tartalék nélküli bízodalommal vetette magát a nemzet karjai közé, s a nemzeti büszkeség és nagylelkűség határtalan bízodalmával ajándékozta meg érette.

A magyar pezsgő vérrel és élénk képzelemmel bírván, könnyen hevül és lelkesedik nagy és szép tettre szintúgy, mint ábrándokra. A Kossuth zajló vérét felforralni s nyugtalan képzelmének szárnyakat adni egyaránt képes valóság és eszményi kép — mérlegelés

nélkül. Ő itt is öszvetalálkozott a nemzet erényével és hibájával, s felhasználta mindkettőt öntudatlanul vagy előszámítással, könnyelműleg vagy megfontoltan, ábrándos kalandra vagy komoly valóságra.

Szóval Kossuth Lajos a magyar nemzetnek nem reális, hanem csak fénylő és homályos tulajdonságainak önszemélyébeni egyénesítése, mint senki más; és bírta oly nagy mértékben, mint egyetlen magyar sem, egy tökéletes agitátor azon nélkülözhetetlen előnyét: fölvenni könnyen minden alakot, befogadni minden idegen érzületet, elsajátítani s visszatükrözni híven, mint sajátját a nemzet azon erényeit, melyekkel ő nem bírt. Más szóval: ő tökéletesen kiképezett színész, de tisztán magyar színész. — Kossuth Lajos akkor hevült, ha fázott is lelkében; akkor lelkesült, ha mitsem érzett is, akkor könnyezett, amikor akart; akkor volt legbátrabb, mikor legjobban félt, mint — például — közeledvén Jellasich Pest felé, azon nevezetes gyűlésben, midőn Kossuth Lajos kardosan jelenve meg, lépett a szószékbe, kijelentvén azon szándokát, hogy azonnal indul Czeglédre (de nem Fehérvár felé!),* s bejárva a magyar városokat, felkölti a nép millióit, ezeknek élén jövend vissza, szembeszállani a haza ellenségeivel, s megszabadítani szent földjét vagy polgártársaival együtt halni meg.

A képviselők örömittason tapsolták meg áhítatos bámulatban a hős polgárt, s a nemzet föllelkesedve hangoztatta vissza képviselőinek tapsát. Igaz ugyan, hogy Kossuth Lajos a Jellasich flankenbevegungja *után* csak saját békés kardját hozta vissza, s nem többet; igaz ugyan, hogy midőn azt mondta, hogy visszajövend a nép millióival meghalni, ha kell, a hazáért, azon percben épen azt gondolta, hogy szép *élni* a hazáért, mert már akkor zsebében volt azon tizezer pengőforint aranyban, melyet Batthyány Lajos, mint

* Itt, Székesfehérvár tájékán állott a horvát bán 30.000 emberével.

miniszterelnök utalványozott néki útiköltségül azon esetre, ha Jellasichnak sikerülvén Pestet elfoglalva, bennebb haladni, Kossuth Lajos, mint leginkább kompromittált, kimenekülhessen az országból. E tény! De a színészi fogás sikerült, s a hősiesség álcája tökéletesen eltakarta a félénkséget. — És végre, ő beteg tudott lenni jó egészségében, s egészséges betegen, mint akkor, midőn a szószékben kimerülten s ájuláshoz közel hanyatlott le, s többen, ezek között az eszes és jószívü Teleky László is, a ház bánatos részvéte között, karjaikban vitték ki a teremből, s tették kocsijába; én pedig érdekeltetve, de nem híve egészen, ezen látvány által, azonnal utánamentem, s szobájában vígan és erőteljesen le s feljárva találtam nagy lépésekben. — Vagy mint akkor, midőn azon színészileg klasszikus szavakat mondotta a szószékről:

„Én nagyon beteg vagyok, tisztelt ház!" (gyönge, alig hallható alélt hangon). „De — fölemelve az erő magasságáig hangját — *én nem akarok* beteg lenni, mert a hazának szüksége van erőmre!!!"

Ilyen volt Kossuth Lajos, s ilyen, *mert* ismerte nemzetét, s ismerte különösen a képviselőket. Valót, alakosságot, érzést és nyegleséget egyaránt tudott és akart használni körülmények szerint eszközül kitűzött céljára.

De legbiztosabb és leghatályosabb támaszát a nemzet képviselőiben, mint ilyenekben, talált(a), s mert annak megérthetésére, hogy miként sikerülhetett Kossuth Lajosnak, a már mondottak mellett is, belevinni a nemzetet forradalomba, szükségesnek vélem, néhány jellemző szót mondani a képviselők házáról, *mint* testületről különösen. S azt hiszem, hogy ezt tenni sehol sem lenne annyira helyén, mint épen itt.

A 848-i chartának több hiányai között azon nagy hibája is volt, hogy a képviselők számát igen nagyra határozta. Négyszáznegyvenhat képviselő Magyar- és Erdélyországnak még akkor is igen sok, ha egy nemzetiségből, s a míveltségnek általánosabban fejlettebb

fokán állana. De oly országban, melyben az idegen s nemcsak különnemű, hanem részint reminiszcenciák, részint természeti ösztön miatt ellenséges indulatú nemzetiségek képezik a népesség majdnem $^2/_3$-át, nem nagy törvényhozói bölcsességre mutatott, sem államférfiúi előre tekintésre ennyire kiszélesíteni a törvényhozó testet. Mert soha se higyjük, hogy az egyenjogú alkotmány és nyert szabadság áldása annyira bírta volna, s bírná ezután is, ha a dolgok megváltoznának is, paralizálni a horvátok, szerbek s románoknak már azelőtt fölébredt s most meggyökerezett nemzetiségi vágyait és ábrándjait, miszerint önerejök tudatára jutva a mennyiségben, meg nem kísértik, még pedig sükerrel, a nem-magyar választó kerületekből csak saját fajukbelit választani s küldeni a képviselők házába, kik számban talán túlhaladva ott a magyar elemet, annyival veszélyesebbek leéndettek vagy lennének tényileg, vagy passzív ellenszegülésökben, menynyivel politikailag és szellemileg hátra állanak, azaz míveletlenek és értetlenek. — Én a magyar elemet kevesebbé féltem most az osztrák germanizáló mániájától és egyfejű zsarnokságától, mint féltettem akkor, a jövőt szem előtt tartva, a választási jognak oly pazar s előre számítás nélküli kiterjesztése miatt a magyarral egyenlő mérvben, nagyobb számú buta, tudatlan vagy nemzeti fanatizmussal telt idegen ajkú tömegre, melynek százados mívelésre s fokozatos nevelésre és bevezetésre az alkotmányos életbe és jogokba van szüksége, hogy a szabadsággal vissza ne éljen, s a nyert fegyvert jóltevői ellen ne fordítsa; inkább féltettem fajunkat e sokfejű hidrától, mint féltem a Habsburgok kétfejű sasától. S féltettem azért is, mert históriai tény, miszerint a német faj nem bír abszorbeáló clemmel, de igen a román és a szláv. Mert midőn Magyar- és Erdélyországban találunk több megmagyarosodott német helységet, nemhogy magyar helységet, de egyént sem, aki magyarból német lett volna; midőn másfelől nagyon sok magyar ember, sőt helységek vál-

tak tót- s románokká. Azt sem kell soha felejteni, hogy mindkét faj az ország határain kívül is bír rokontámasszal. Meg vagyok győződve, miszerint ezen választási egyenjogúság anomáliája a legnagyobb s folytonos zavaroknak s viszálkodásoknak lett volna kovásza, míg végre nemzetiségi belforradalomba üt ki, amidőn legyőzve talán fegyverrel, visszavenni lettünk volna kénytelenek az éretlen nemzetiségektől oly jogokat, melyeknek gyakorlatára még nem valók. — Nagy hiba volt tehát nézetem szerint a mondott okok miatt a képviselők számát oly sokra szabni.

De hiba volt, mint a következés mutatta, az értelmességre való tekintetből is.

Nem azt akarom ezzel mondani, mintha a két magyar hazában nem lehetne négyszáz intelligens embert találni, kik noha helyesen és lelkiismeretesen felfogva nem épen oly könnyen betölthető, képviselői tisztöknek, mint értelmes és becsületes törvényhozók, megfelelni képesek nem volnának. Ha erről kellene meggyőződve lennem, kétségbeesném a magyar nemzet jövője felől.

Hanem azt teszi, hogy a nagy szám már magában fölébresztvén a bejuthatás vágyát, könnyebben becsempészik magukat oly egyéniségek, mégpedig nem kevés számmal, kik valóban képtelenek minden tekintetben megfelelni elvállalt tisztöknek, s ha aztán épen a képtelenek találnak többségben lenni a képviselők házában, mint voltak 848-ban, az épen akkora szerencsétlenség, mint aminő ennek következtében érte az országot. Mert ennek oka, ha közvetlenül Kossuth Lajosban, de közvetve az István nádor nullitásán s a minisztérium gyengeségén kívül, vagy ezekkel együtt, csak a képviselőházban feltalálható, melynek alkelemei voltak: 20% intelligencia, 10% aljasság és 70% értetlenség és becsületesség vegyesen, vagy más oldalról tekintve 5% bátorság és 95% gyávaság. Ily elemekből álló képviselő-testület nagy többségében csak passzivitásra lehetett kárhoztatva, szolga-eszközül egy

merész vállalkozó kezében, kinek saját tettei igazolására a nemzet szemében, szüksége volt képviselőinek firmájára. És egyébre nem is való volt. Mert minő fogalma lehetne egy ángol parliamenti tagnak a mi 48-i alsóházunkról, ha a viszonyokkal megismerkedve, megtudná, miszerint a magyar parliamentnek egy tagja, egy képviselő, rábizonyult tolvajság miatt a ház által, saját vallomása után is ítélve, bűnösnek találtatott, ennek következtében ki kellett lépnie a képviselők házából, de később vesztegetés és intimidáció által újból megválasztatván magát, ugyanazon képviselőház még érvénytelen választását is verifikálta, s a már egyszer önmaga által zsiványnak bélyegzett Madarász Lászlót, megint keblébe fogadta?* Oly házról, mely Batthyányt, Szechényit, Kovács Lajost, Kazinczyt, Eötvöst csak kegyelemből, vagy bosszankodva, ásítozva, Kemény Dénest, Szász Károlyt épen ki sem hallgatta, midőn az őrültek házának tökéletesen megért Stancsicsot, egy Kállay Ödönt, egy hóbortos Vládot, egy Fekete Lajost, mint kedvenceit hagyta beszélni, a Madarászokat pedig épen áhitattal hallgatta?

De ezen ház félelme Kossuthtól, aki pedig az egész forradalom alatt egy árva lelket sem bántott, határtalanul felülmulta értetlenségét is. Csak két esetet hozok fel. Én úgy voltam meggyőződve december vége felé, midőn hadsergünk folytonosan visszavonulásban volt, hogy a képviselőház, nem levén egyéb haszontalan lomnál vagy cégnél a Kossuth számára, a kormányzásnak inkább terhére, mint támaszul van, a hadi operációk független és szabad mozgását pedig csak gátolja, kénytelen levén a hadvezér ezen lomha testület biztosságáról is gondoskodni. Véleményem tehát a volt, hogy a parliament napolja el magát bizonytalan időre, a kormány pedig, melynek én is tagja

* Az e tényre vonatkozó megjegyzéseket a kötethez csatlakozó jegyzetek között Madarász László alatt kell keresni.

voltam akkor, csatlakozzék a hadsereghez, hogy kormányzás és hadvezetés központosítva levén, rendelet és kivitel megkönnyíttessék és gyorsíttassék; ha pedig a körölmények vagy egyszer elválásukat tennék is szükségessé, a kormány néhány tagból állván csak, könnyen mozoghat egy helyről másra anélkül, hogy a fővezér annak biztosítása miatt kénytelen lenne talán legjobb tervén változtatni. Többekkel közölvén ezen nézetet, egy igen nagy többség helyeselte nézetemet. S a Szilveszter esti titkos ülésben, midőn az országgyűlésnek Debreczenbe való áttétele vala szőnyegre hozandó, kért, hogy tenném meg az indítványt, igérvén szentül, hogy egytől-egyig pártolni fognak. Az országgyűlés áttételéről szóló indítványt, ha jól emlékszem, Nyáry Pál megtévén, én is fölléptem ellenindítványommal, elmondva védveimet. Többek között, mint argumentumot hoztam fel, hogy az országgyűlés elnapolván magát, azon esetben is, ha harcunk szerencsétlenül ütne ki, csak mi néhányan, kik a kormányt képezzük, bűnhődnénk, midőn ellenkező esetben száz meg százan esnének áldozatul. Midőn e szavakat mondottam, bizony nem jutott eszembe, hogy síralmas jóslatot mondok, mely egy év alatt már beteljesedett. Alig végeztem el beszédemet, hogy Madarász Kossuth után küldött, ki még nem jött volt fel az ülésbe. Utánam Hunkár Antal szólott, vegyes levén a gyűlés, s azt mondta többek között, hogy másnap reggeli hét órakor az indóház előtt föl kell olvasni a két ház névsorát, s akik jelen nem lesznek, hogy azonnal induljanak Debreczenbe, egytől-egyig föl kell akasztatni. Kossuth a Hunkár beszéde alatt érkezett meg. Én Hunkárnak csak annyit feleltem, hogy ha a ház elveti indítványomat s az ellenvéleményt fogadja el, én engedni fogok a többségnek, s képviselői állásomat el nem hagyva, elmegyek Debreczenbe, de nem másnap, csak azért, hogy lássam miként fog Hunkár úr felakasztatni. Ekkor Kossuth lépett föl, s ő is akasztófával fenyegette a Debreczenbe menni nem akarókat.

Gondolja talán a szíves olvasó, hogy azon ajánlkozott nagy többségben akadt egyetlen egy ember, ki csak egy hanggal mert pártolni, vagy felszólalni ezen megbecstelenítése ellen a nemzeti képviseletnek? Senki. Pedig árva lelkemre mondom, hogy sem Kossuth, sem más senki egy mókusfiút sem akasztatott volna föl. És ez annyira úgy van, miszerint én azt, amit mondottam, még csak bátorságnak sem tartom legkevésbbé sem, hanem legfennebb egy kis emberismeretnek.

A másik eset volt az április 14-i detronizáció.

A képviselők többsége kezdett már kiábrándulni, s a dolgok állását világosabban megítélni, sőt Kossuth ellen is tekintélyes ellenzék kezdette fejét fölemelni. Ezt maga Kossuth is mondja Viddinben kibocsájtott rõpiratában, melyben a detronizáció okául épen azt hozza fel, miszerint a hidat akarta lerontani azon keletkező ellenzék háta mögött, mely magában a képviselők házában kezdett volt alakulni. S tagadhatatlan, hogy ezen ellenzék, ha Batthyány állhatott volna élire, Kossuthot már április 13-án a titkos ülésben megbuktatja, annyira ellene fordult volt már a közhanguiat; de nem levén elég erélyes, népszerű és tekintélyes vezére, nem mert harcra kelni a Kossuth megszokott s még mindig félt diktátorságával, s noha a 13-i titkos gyűlésben annyira legyőzte passzívitását, hogy mi addig soha sem történt, Kossuthnak önmaga tett indítványát többen és nyíltan és határozottan megtámadták, s ha a kérdés akkor szavazatra bocsáttatik, bizonyosan nagy többséggel meg is bukik, mert a képviselők 8/10-ed része ellene volt. De ép azért, mert ezt belátta Kossuth, megszakasztotta a gyűlést azon kijelentéssel, hogy másnap nyilvános gyűlés elébe terjesztendi indítványát — s azzal kiment a teremből. S ha ekkor az elnök, Almásy, azon hibát nem teszi, hogy a Kossuth távozása után az ülést eloszlatja, a ház kimondja az indítvány elvetését, sőt másnap is megteszi, ha Kossuth az országos ülést át nem változtatja valóságos népgyűléssé. Almásy ezen a nevezetes napon nagy

hibát követett el, de még nagyobbat, mert gyávaságot és tehetetlenséget a képviselők. Reggel ugyanis egybegyűlvén a képviselők az országos teremben (Kossuth nem jelent meg!), alig nyitotta meg az elnök az ülést, hogy Besze János a Kossuth titkos megbizásából azon indítványt tette, hogy az ülés tétessék által a templomba, azon okból, mert a terem karzatán nincs elegendő hely befogadni azon nagy közönséget, mely a vitatásokat meghallgatni akarja. S Almásy ezen haszontalan érvre s könnyen belátható célú indítványra áttette az ülést a templomba, s a képviselők pedig, kik még tegnap határozottan ellene voltak a Kossuth teéndő indítványának, mint jámbor birkanyáj, ellenmondás nélkül mentek utána Almásynak a templomba, mely már annyira tömve volt Madarász által toborzott néppel, miszerint sok képviselő be sem tért s akik béjutottak is, nem együtt, hanem a nép között a padokon, vagy állva elszórtan találtak helyet. Kossuth a szószék alatt készített állványon foglalt volt már helyet, s e sajátságos kinézésü s elemü gyülésnek az elnök általi megnyitása után megtette indítványát, megfosztandót a magyar tróntól, s száműzendőt örök időkre a Habsburg-Lotharingiai dinasztiát a magyar földről. S azok, kik 12 órával ezelőtt bátran ellene nyilatkoztak Kossuthnak most elnémultak s egyetlen egy hang sem emelkedett ellene.

Nincs ember a hazában, sőt a külföldi intelligencia között is kevés, ki az ápril 14-i függetlenségi nyilatkozatot, mint históriai tényt, meg nem bírálta, s nagyon kevesen akadnak, kik azt bármi okból, helyeselnék. Én sem helyeselem, de megvallom, hogy kevesebbé tartom s tartottam azt egyedüli, vagy legalább főindoknak az orosz intervencióra, mint tartom nevetséges s a nemzet méltóságához nem illő sarlatánságnak és gyermekes hetvenkedésnek. Mondtam már miszerint a körölmények odamutatnak, hogy Miklós nem Ausztria, hanem önbiztosítása miatt lépte át a magyar határt, ürügyül használva önzetlen lova-

giassága kitüntetésére Ausztria és Európa érdekét; noha Európához bocsátott nyilatkozmányában világosan kimondja intervenciója okául, hogy a magyar forradalomban lengyel tartományát látja veszélyeztetve. Miklós cár tehát az én meggyőződésem szerint, el volt határozva fegyvert fogni ellenünk, mihelyt ténnyé vált előtte, hogy a lengyelekkel szövetkeztünk, s Kossuth nyilatkozata Lengyelországot illetőleg, következőleg beavatkozik, akár megtörténik, akár elmarad a függetlenségi nyilatkozat. De alkotmányunk megsemmisítésére sem szolgált indokul, még ürügyül sem, mert már akkor megjelent volt a bécsi március 4-i nivelláló charta. Hanem én ezen lépést egyfelől nevetséges packázásnak, s másfelől Kossuthtól bűnnek tartom.

Igen jól mondotta a 13-i esti ülésben Nyáry Pál, „miként nem lehet nevetségesebb egy dolog és eljárás, mint azon gazdáé, ki mielőtt házának csak fundamentomát letette volna, már butorokat rendez a kijelölt szobák puszta terén. Ilyen eljárás a függetlenségi nyilatkozat. Verjük meg előbb az ellenséget, űzzük ki előbb hazánk földjéről az utósó németet, s akkor, mikor bent szabadok, s kívül a határokon erőnk végett becsültetve állunk a világ előtt, akkor lesz ideje rendezni belügyünket, kimondani, ha tetszik, függetlenségünket s az országnak positivus államformát adni." Soha Nyári ennél okosabbat nem mondott, és én, osztozva az ő nézetében, nem is tartom szükségesnek a tárgy ezen részről többet mondani, csupán annyit, hogy oly nyilatkozatot bocsátván világ elébe, melynek erőnk meg nem felelt, kompromittáltuk magát a nemzetet.

De Kossuth e lépés által bűnt követett el a képviselők, a nemzet ellen, s beszennyezte önmagát, mert részint elhallgatott előtte már tudvalevő nagyon fontos dolgot, részint pedig nyiltan hazudott.

A függetlenségi nyilatkozat indokolására két főokot hozott fel. Egyikét, hogy ő, akkor jövén a Görgey

táborából, az összes tábornoki kar fővezetőkkel együtt kinyilatkoztatták, miszerint a hadsereg nemcsak óhajtja a függetlenségi nyilatkozatot, hanem maga fogja kikiáltani, ha azt az országgyűlés ki nem mondaná, s mert ő veszélyesnek tartja, hogy a katonaság ragadja meg a kezdeményezést, szükséges, hogy a képviselőház előzze meg a hadsereget. Ezen állítás minden betűje költemény volt, s Görgey s az összes tisztikar a legnagyobb indignációval értesültek a nékik tulajdonított kijelentés felől, s valóságos lázongó nyilatkozatokban törtek ki az április 14-i határozat miatt. Nékem magamnak is szinte ily értelemben beszélt Görgey Pesten júniusban. — A hazugság csak gyermeknél, s bolondnál menthető. Menthető-e ezen hazugság az ország színe előtt, hivatalosan kimondva, Kossuthnál?

Második főoka, melyet felhozott volt, miszerint biztos diplomáciai adatokból mondhatja, hogy Franciaország és Angolhon azonnal elismerik Magyarország függetlenségét, mihelyt azt maga a magyar nemzeti gyűlés kijelenti, s hogy ezen esetre mindkét ország kormánya hatályosan támogatandja Magyarországot. S ugyanekkor kezében volt már Szalay Lászlónak az ángol, s Teleky Lászlónak a francia kormány nyilatkozatairól szóló hivatalos jelentéseik. Ezek szerint Palmerston odanyilatkozik, hogy miután az ángol kormány Ausztriának fennállását, mint előbástyát Európa keleti részén, mely helyébe, ennek megszűntével, mást állítani nem lehetne, szükségesnek tartja, kijelenti, hogy azon esetre, ha Oroszország bele nem avatkoznék az Ausztria és Magyarország közötti viszályba, Angolhon lenne kénytelen interveniálni. Sőt az angol miniszter annyira ment, hogy Szalayt nemhogy hivatalosan mint Magyarország küldöttjét, de mint magán személyt sem fogadta kihallgatás végett, hanem egy harmadik személy által tudatta vele a kormány ezen határozatát. Csaknem hasonló értelemben nyilatkozott a francia kormány is Teleky Lászlónak. S az ezek

iránti kettős jelentés április 13-án már a Kossuth kezében volt. Menthetőbb-é ez, mint a másik?

Kossuth Lajos ezen sem eszélyes, sem becsületes úton kivívott győzelem által hármas célt ért el. Lerontotta, miként maga mondta, az ellenzék mögött a visszavonulás, vagy más szóval a béke hidját; kiöntötte személyes bosszúját a Habsburg-ház ellen egy históriai okmányban, és — magát Magyarország kormányzójává választatta, letéve ezáltal a lépcsőt a magyar koronához.

Vágyott-e Kossuth a magyar koronára?

Titkon igen. S e titkos vágynak előkészítő organumául neje, Meszlényi Zsuzsánna szolgált. E nő, ki határtalan s pórias büszkesége és ostobasága által szövetkezve elvetemedett, ravasz kalandorokkal, férjét a hinárba s az országot a veszélybe mind bennebbbennebb vitte, nyiltan és tartózkodás nélkül beszélte, hogy az ország legtekintélyesebb emberei (bizonyosan a Madarászok és Mérei Mór!) azon nézetben vannak, hogy férjének el kell vállalni a királyságot s magát megkoronáztatni; de Lajosa oly szerény s a haza szolgálatában annyira elbetegesedett, miszerint vonakodik engedni azon számtalan felhívásnak, melyek mindenfelől hozzá intéztetnek. S noha ő maga, Meszlényi Zsuzsánna sem vágyik a koronára, Isten látja, de ő is azt hiszi, hogy az országnak csak a Lajos megkoronáztatása által lehetne visszaadni a nyugalmat és biztosságot. — Nevetséges része ezen komödiának pedig az, hogy a koronajelvények a Kossuth szállásán levén letéve, neje április 14-e után naponta fejére tette a koronát, nézve és gyönyörködve a tükör előtt Magyar-, Tót-, Horvát- és Erdélyországok jövendőbeli királynőjében. — Ez is tény! Szerettem volna magam is egyszer látni ezt a spektákulumot.

S Kossuth Lajos, ha megtarthatja kezében mindvégig az ügyvezetést, s a forradalom győz, kétségtelenül kikiáltatja magát királynak, ha szükség, államcsiny által is, lehet azonban, hogy háládatosságból

maga a nemzet előzi meg vágyát. De Kossuth mint király sem lett volna áldás a hazának. Ő nagy s olyszerű hibák és gyengeségekkel bír, hogy azokat a királyi méltóság sem tudta volna belőle kiirtani, némelyiket fékezni, sőt elpalástolni sem.

Ő nem bírt társadalmi míveltséggel. Modora-, magatartása-, társalkodásában, haragja és szivélyessége, szóval egész lényében mindig bizonyos feszély uralkodott, mondhatnám: felvergődöttség öntudatlan érzésének feszélye, mely kellemetlenül hatott a míveltebb emberre, s kellemetlenül a gondolkozó észlelőre, mert a feszély mögött, ha okát ki nem találhatta, gyanús tartalékot kellett sejteni. Ennek lehet talán tulajdonítni, hogy ő még akkor sem látszott nyílt és igaznak, mikor valóban őszinte volt. Ő tudott részvétet, bámulatot, lelkesülést gerjeszteni maga iránt még értelmes, eszes embernél is, de benső szívélyes, egyéni barátságot nem, mert örökös feszélye kizárta a rokonvonzalom alapját, a bizalmat, s ő, ki kereste a mások barátságát, egyetlen valamire való ember tartós barátságával sem dicsekedhetik.

Ezen kellemetlen, de önkénytelen feszességet Szent István palástja sem fedte volna el.

Ő gyermekesen hiú, mint fiatal özvegy, vagy mint egy hajdoni jurátus. Ő hiú egy lelapuló inggallérra, egy zeke lobogó ujjára, egy tollas kalapra, a fényesre; de épen ezen hiúság alól kirí a míveletlenség ízlés-nélkülisége, az egykori „divatos prókátor". E gyengeség nevetségessé teszi, s nincs veszedelmesebb, mint ha a király nevetségessé válik.

Ő gyenge, hajlékony, ingatag, s nyitva minden benyomásnak, megtartva csak az utósót, míg ez megint másnak ad helyet. Ez természetes következése nem férfias jellemének és annak, hogy ő nem bír emberismerettel.

Ő bír ugyan azon negativus, s inkább ösztönszerű emberismerettel, mely kitalálja, hogy ki az, aki tőle nem fél s ellene mer szegülni, vagy ki az, aki

tőle fél, s eszközül engedi magát használtatni. Görgeytől, sőt Perczel Mórtól is mindig félt. Az elsőtől féltette hatalmát, a másiktól pofáját. Mert Perczel nem egyszer írt és mondott néki szemébe oly goromba igazságokat, hogy ezen sajátságos igazságok, épen nem estek messze a poftól. Félt Batthyány Lajostól. Midőn másfelől csakhamar tisztába jött az iránt, hogy a képviselőház nagy többségétől nincs mit tartani, s ezt fel is használta elég lelkiismeretlenül. De az emberek megválasztásában bárminő hivatal, vagy küldetésre, legkisebb emberismerettel sem bírt. Ezt eléggé tanúsítja környezete, kedvenc emberei, az általa választott kormánybiztosok nagy része.

A királyi udvar valóban érdekes egyéniségekből lett volna öszveállítva.

Hiányzik benne az észlelés logikája. Élénk képzelme megragadja az épen fölmerült tárgyat s átugordja mérlegelését az akarat- és erőnek, az eszközök- és célnek (!), mint fárasztókat. Ő hevül, de nem fontol, érzeleg, de nem okoskodik. Ezért nem államférfi, nem diplomata, politikus sem. De nyugtalan szelleme s hiúsága soha sem engedik nyugodni. Ő mindig tettet sóvárog, olyant, mellyel tehetsége nem áll diametriális arányban. Nincs benne komolyság, reálitás. Ő a közvélemény, vagyis (ami nem mindig egy) a népszerűség elkényeztetett gyermeke volt egész életén át, Világosig, sőt azután is. Ezen kedvezés, mely csak erős lelkületet nem csábít tévútra (egy Washingtont például!), őtet elszédítette, s tévedésbe hozta tehetségének belértéke felől. — Ő mint király nemcsak uralkodni, hanem kormányozni is akart volna, s a parliament örökös színhelye leéndett az államhatalmak súrlódásai-, sőt komolyabb viszálykodásainak. Ő mint király, a diplomáciát nem bizandotta felelős külügyminiszterére, hanem maga akarván intézkedni, a legkomolyabb bonyodalmakba keverte volna az országot a külhatalmakkal. S mindezt, mert tele önhittséggel, mert a dolgoknak mindég csak köl-

tői színét látja, de velejére hatni nem bír kitartással, nem valódi lélekerővel, sem alapos, szolid ismeretekkel. Ő bír nagy mértékben a szellem hajlékonyságával, az ész könnyűségével, a szív tüzével, de nem a lélek érlelő melegével.

De bír a koronás fők egy rendes tulajdonával: Ő háládatlan. Mint nagy urat, mint minisztert és kormányzót bosszantotta az olyan emberek látása is, kik vele az egykor, s nem oly régen, szegény emberrel jót tettek, s egyről-egyig mindenik iránt nem csak negatív hálátlan, hanem sértő volt.

Ilyennek ismertem én Kossuth Lajost azon négy hónap alatt, Magyarországnak nagyon kritikus napjaiban, midőn mint tagja a honvédelmi bizottmánynak, éjjel és nappal csaknem szünet nélkül vele voltam. S hányszor nem jutott ezen idő alatt eszembe, a nagy korlátnok, Oxenstierna mondata fiához!! De — Oxenstierna kihagyott híres mondatából, hogy „kevés bölcsességgel kormányoztatik a világ", egy rövid szót: jól.*

De a mondottak után méltán lehetne kérdeni: hogy ennyi ferdeség, gyengeség és felületességgel miként vihetett be egy jövénc proletárius, egy arisztokratikus és monarchikus nemzetet, épen nem forradalmi képviselőházzal, olyan fölkelésbe, mely a forradalmak Rubiconját, a függetlenség, s az uralkodó dinasztia trónvesztésének nyilatkozatát átlépte?

Először, mert egy nemzetet nem erényei, hanem hibái és gyengeségei felhasználása által lehet csak tévútra vezetni. Csak később, midőn az eszmélet megjő, s a visszalépés lehetetlen, hívják segítségül az önfenntartás ösztöne s a nemzeti büszkeség a nemzet erényeit és jobb tulajdonait, megadva ezek a kitartás erejét, s az áldozatosságot, habár az ügyet kétségbe

* E mondást latinul szokták idézni: „Quam parva sapientia regitur mundus".

esetlnek látja is, vagy mert a nehezelgés (!) törvénye szerint a rohamot nem lehet többé feltartóztatni, míg rendeltetése végpontját el nem éri. Ez a magyar forradalom történetének is logikája és magyarázata.

Kossuth Lajos a magyar nemzet minden hibái- és gyengeségeinek egyénített, hű jellege, bírván a nemzet erényeinek elsajátításában az alak-fölvevés könnyűségével, kizsákmányolta, forradalom előtt már jóval, hiúság- s népszerűségre vágyódásból minden áron, 48-ban pedig, kedvezvén az alkalom, meg nem érlelt s végeredményében be nem látott terveinek kivitelére, a nemzetnek ő benne letéteményezett gyengeségeit és hibáit, hogy kielégítse önhiúságát, melyet ő a nagy férfiak öntudatos ambiciójának s önmagában s a nemzeti nemes büszkeség visszasugárzásának tartott, s személyes bosszúvágyát a Habsburg-ház ellen, melynek ő a nemzeti gyűlölség s az osztrák uralom alóli jogos szabadulás nemes jellegét kölcsönözte. Másodszor, mert hiúsága, bosszúvágya és terveinek az idő és viszonyok bámulatosan kedveztek s lehetővé tették csaknem a lehetetlent is. Mert ezen idő- és viszony-kedvezés nélkül minden forradalmi kísérlet nevetséges képtelenséggé válik.

Tehát idő és viszonyok.

A magyar forradalom élesztő-kovásza volt az idő. A 848-i év szelleme, mint légtisztító zivatar, vagy mint lég-kórragály futotta be egész Európát, megingatva több országos intézményt és trónt oly könnyedén, mintha sem alap, sem támasszal sem bírtak volna. Magyarország sem kerülte ki hatását. És ezen zivatar, vagy epidémia oly véletlenül, oly rohammal jött, miként nemcsak az ingerlékeny idegzetűek s forróvérűek, hanem igen-igen csekély kivétellel, az erős jelleműek, a higgadt véralkatúak, a komoly megőszült államférfiak is, elszédülve talán a légvonat érintése által, nem tudtak, vagy nem volt idejök eszmélni, észlelni, nem tudták magokat delejtűzni *az első pillanatban*. S ezen első pillanat elhalasztása és föl nem használásában

rejlik a bekövetkezett események logikájának kulcsa. A felkelt vágyak s kitört szenvedélyek, melyek csak cselekesznek, de nem számítnak, melyek néznek, de nem látnak, felhasználva a hatalmon állók percnyi ingadozását, megfútták a jerikói trombitát, s minden védfal, lett légyen bármily erős és sok százados, romba dült hangja alatt. Mert valóban, visszatekintve most azon sajátságos időbe, az első győzelmet itt nálunk különösen nem erő, nem kiszámított működés, hanem képileg szólva, a jerikói trombitának Kossuth Lajos általi megfúvása vívta ki.

A vívmány az 1848-i márciusi alkotmány. Ezen alkotmány mint természetes vitatárgya a kétfelé vált birodalomnak, lett a forradalom kútfeje, melyből Kossuth okot és ürügyet, jogos ellentállást és kalandterveket, eszközt és erőt meríthetett. Ezen, az idő sajátszerűsége és rendkívüliségéből született alkotmány alakította aztán a viszonyokat oly kedvezőkké Kossuthra nézve nemcsak forradalmi tervek és kezdeményezésre, hanem azon bel- és külterjes erőre is, melyre a forradalom eljutott.

Egy alkotmány, mely a nemzetnek csaknem teljes függetlenségét adná vissza, ennek varázsában végbetetlen sok csáb-ingerrel; eltörni azon név-, de nem tényleges, s gyengének látszó kapcsot is, melyet fennhagyott a dinasztia és az ország között,

egy csak a nemzetnek felelős, független minisztérium, önmaga alkotott kormányzati személyzettel, felülről semmi korlátot nem ismerő végrehajtó hatalommal, az ujdonság varázsával, s tagjaiban a népszerűség nimbuszával; egy, egészen a magyar hadügyminiszter alá helyhezett hadsereg, az ország minden váraival és hadifölszereléssel — s maga a hadügyminiszter egy becsületes *gyenge* ember;

egy, a nép által legtágasabb alapon, szabadon választott népképviselet, összegyűlve az első nemzeti gyülésben, minden megszorító utasítás nélkül a választók részéről, önakaratán és belátásán kívül nem is-

merve el semmi megszorítást, levén nagy többsége értetlen és félénk;

a felszabadult nép boldogságérzete, a nemzet lelkesedése, mindkettőnél a szédelgés, melyet a hihetetlen könnyűséggel nyert szerzemény okozott;

az új szabadság vakító fénye, a nemzetnek ingerlékeny természete, könnyen hevülő vére, eleven képzelme, lovagias bátorsága: sokban könnyelműsége, — egy forradalomnak ugyanannyi jogos, vagy elcsábítható elemeivé válhattak, ugyanannyi eszközök és faktorok lehettek, ugyanannyi támaszul szolgálhattak s erőt adhattak, mihelyt ok adatott, vagy ürügy használtatott ügyesen és lelkiismeretlenül — forradalomra.

S mindkettő meglett. A dinasztia adta az okot. Kossuth az ürügyet. Az ok volt a király által szentesített alkotmány megtámadása maga a király által; s ez szolgált aztán *később* ürügyül is Kossuthnak önterveire. S ép azért, mert az ok kívülről jött, nem lehet minden bűnt kezdettől fogva a Kossuth rovására írni. S ha igazságosok akarunk lenni, szigorán ki kell jelölni a 48-i események fejlődésének stádiumait és válvonalait. Mert hiba volna például azt állítani, hogy mindezen esemény 848 márciustól kezdve 849 augusztusig, mindig forradalom volt, s ugyanazon egy természettel bírt, ugyanazon egy oknak volt okozata, mert ekkor hibás felfogásból eredőleg hibásan ítélnénk dolog és személy fölött.

A márciusi mozgalom, mely lényegében inkább alak-játék, mint komoly valóság volt, s melytől a hatalom élén állók csak azért rémültek el, mert eszméletöket vesztették, a márciusi alkotmányt nyerte vívmányul. Ez az első stádium. Ezen esemény neve lehet gyökeres reform a béke olajágával kezében, a visszavonás magvával méhében. Fegyveres béke háború előtt. Ez a Kossuth Lajos műve és az István nádoré. Szándokában jó, eredményében rossz, vagy mindkettőben kárhozatos; érdem és bűn övék ketten. Pozitive a Kossuthé, passive az Istváné.

A dinasztia és az osztrák kormány csakhamar belátták a dualizmusból eredendő veszélyt, melyből ha a magyar alkotmány nehány évig teljesen erejében hagyatik, a birodalomnak talán négy elvált országra oszlása következhetik: magyar, olasz, lengyel-szláv, s cseh-szláv országokra. E négy nemzetiségnek egy időben s önálló mozgalmát nem lehetett ezen lehetőség előjeléül nem venni. A dinasztia tehát önfenntartási ösztönből utat keresett, s eszközöket visszanyerni, ha nem is egészen, legalább részében, amit ügyetlensége miatt elvesztett; de nem levén elég morális bátorsága egy tollvonással törölni ki azt, mit toll írt volt, sem elég fizikai ereje, forrongván az elemek az egész birodalom területén, fegyverrel semmisíteni meg nyílt megtámadásban az alkotmányt, alattomos utat és rejtett eszközöket választot. Felizgatta a horvátokat és szerbeket, szászokat és románokat a magyar kormány ellen. E volt a második stádium. A nem magyar fajok bellázadása.

A dinasztia kész anyagra talált a szlávoknál, mert a kovászt előkészítette volt a forradalom előtti nyelvkérdés országgyülésen és a sajtó útján. A szászt megnyerte fajrokonsága által s ez elcsábította a — — románt — — — — — — — — — —

Ezen lázadásnak s mindazon véres borzadalmaknak, melyek ebből eredtek, Isten előtt sem menthető bűne a dinasztiát terheli, s különösen a Ferenc Károly és Zsófia lelköket, ha volna lelkök. Kossuth itt csak régebben a nyelvkérdés köről követett el hibát, de a mozgalom előidézésében semmi része sem lehet, sőt mint a kormány egyike, teljes erejével igyekezett azt legyőzni.

Sajátságos ellentétek, s egymásba ütköző, események kezdettek fejlődni. Csalfaság és naiv nyíltság, árulás és kötelességteljesítés egymást felváltva és kiegészítve küzdöttek egymás ellen.

A dinasztia felbújtogatta s nyílt lázadásra ösztönözte a rácokat a magyar kormány ellen.

A dinasztia kötelességévé tette a magyar kormánynak elnyomni a lázadást.

Hivatalosan hazaárulóknak nyilvánította azokat, kik fegyvert fogtak a király által szentesített törvények s a közrend ellen.

Titkon pénz- és fegyverrel látta el, s nemsokára katonai erő segélyével bíztatta.

A magyarországi katonaságnak megparancsolta, s a lázadás színhelyére küldötte fegyverrel nyomni el azt.

S a tábornokoknak titkos utasítást adott verekedni látszólag, de meg nem verni, le nem győzni a lázadást.

Ezen álnokság kettős eredménye a lett, hogy a magyar kormány sem bírta legyőzni a szlávokat, de a dinasztia sem ért célt: bellázadás által semmisíteni meg az alkotmányt.

S mért nem tudta a magyar kormány kezdetben, mikor az oly könnyű lett volna, elnyomni a rác lázadást?

Mert még akkor sem akart hinni árulásban a dinasztia és a tábornokok részéről, mikor abban kételkedni nem lehetett többé. S mikor Perczel Mór a házban nyíltan árulással vádolta az aldunai sereg vezérlőit, a miniszteri párt reákiáltotta, hogy bolond! Pedig a következés bebizonyította, hogy Perczel soha sem volt olyan okos, mint akkor.

De a dinasztia sem érvén el célját a rácokkal, megbízta titkon kedves bánját, Jellasichot, felkölteni saját hatalmából vitéz horvátjait s beütni Magyarországba. A horvátországi vitéz bán kész volt engedelmeskedni. Megindult mintegy 30.000 emberrel s átlépte a magyar határt. S noha a király elein szemfényvesztésből Jellasichot is hazaárulónak bélyögözte, később az alkotmány felfüggesztésével teljhatalmú királyi biztosának nevezte ki Magyar- és Erdélyországra.

Ez a harmadik stádium.

A nemzet jogos fölkelése védelmi harcra az alkotmány mellett, melyet a dinasztia nyíltan s fegyverrel támadott meg.

Kossuth Lajos itt sem hibás közvetve; de közvetlenül őtet terheli csaknem kizárólag a bűn. Mert a dolgok ide nem jutnak, ha a miniszterium az osztrák kormánynak, már említett ajánlatát az államadósság egy részének Magyarország általi elvállalása, s a pénzés hadügytárcák nem lényeges módosítása iránt országgyűlés elébe terjeszti, s a képviselőház, az olasz forradalom legyőzésére kért segéderőt meg nem tagadja. Az elsőt Kossuth gátolta meg, a másikot, habár nyíltan mellette szólott, kéz alatt ő buktatta meg.

Ezen harmadik stádium azon pont, melynél a nemzet öntudatlanul, Kossuth tudva, de ki nem jelentve, egymástól elváltak. A nemzet megmaradt az alkotmányért kezdett védelmi harc terén, Kossuth a forradalom ösvényire lépett. S ezen első lépése volt, midőn az élő s le nem köszönt király koronáját előbb István hercegnek, s azután Batthyánynak ajánlotta. A második lépése volt a minisztérium leköszönése után, a Batthyány második miniszterelnöksége alatt, egy forradalmi kormány alakítása. Ez igen positivus adat, mert az ebbeli kísérletek mindíg előttem folytak, s egy erdélyi emberre is szükség levén, én is föl veendő valék általa a tervezett kormányba. Előbb triumvirátusokat kísérlett meg: Kossuth, Batthyány, Pálffy; — Kossuth, Nyáry, Pálffy; — Kossuth, Pázmándy vagy Perényi s megint Pálffy; azután ötös kormányt akart: Kossuth, Nyáry, Pázmándy, Perényi, Pálffy. De mindezek egymásután megbuktak. Batthyányi mitsem akart hallani róla. Pázmándy elnök akart maradni, Nyáry meg akarta kötni a Kossuth kezét; én pedig határozottan kijelentettem, hogy egyik kombinációban sem fogok részt venni. — Ekkor született meg agyában a Honvédelmi bizottmány eszméje, s ezen kormányformát oly ügyesen csempészte át más alakban és kezdetben más hivatással a képviselők házán

a nemzet élére, hogy nemcsak a ház nem láthatta be a Kossuth és Madarász között szőtt tervet, hanem nekem magamnak, ki béválasztattam ezen bizottmányba, mikor jelen sem voltam a gyűlésben, sem volt csak sejtelmem sem titkos rendeltetéséről. — Ezen bizottmány eredeti neve volt interpellationalis választmány, s feladata: felelni az interpellációkra Batthyány helyett, értekezve előbb vele a napi kérdések fölött, mikor egymaga levén a miniszterium, elfoglaltatása miatt meg nem jelenhet a házban. A dolog nagyon ártatlannak, kíméletesnek Batthyány iránt, és szükségesnek is látszott, mert csakhogy bosszanthassák a Madarászok Batthyányt, vagy volt jelen, vagy nem, örökös interpellációt intéztek hozzá. De Kossuth igen jól előre látta, hogy Batthyány második miniszteriuma nem fog megerősíttetni, hogy az ország oly nehéz körölmények között egy napig sem lehet el rendes kormányzás nélkül, s hogy azon esetben nem lesz nehéz a már megválasztott bizottmányt, melynek ő is tagja, kormánnyá alakítani át. Így is lett. Mikor Batthyány szeptember 26-án Fehérvárra ment a Jellasich táborába s onnan Bécsbe, *az ő visszajövetéléig,* a ház megbízta az interpellationalis választmányt a kormányügyek vitelével, s ez egy ideig minden rendeletének homlokára odatűzte: „A miniszterelnök távollétében." De Batthyány nem jövén vissza, s az elnökségről lekösönvén, a választmányra reáruháztatott a kormányzás Honvédelmi bizottmány névvel. Kétséget nem szenved, hogy ha a ház előre tudja ezen bizottmány későbbi rendeltetését, nem mindenik tagját választja meg, legalább Madarászt bizonyosan nem, — és én sem vállalom el, ha meg is választanak.

Ezen bizottmány noha december 2-ig a király nevében kormányzott papirosan, már valóságos forradalmi kormány volt. Eredetileg a képviselők közöl választott hat tagból állt: Kossuth Lajos, Madarász László, Nyáry Pál, Patay József, Zsembery Imre, Pálffy János. Azután a felsőház is választott kebelé-

ből négyet: Br. Perényi Zsigmondot, id. Pázmándy Dénest, gr. Eszterházy Mihályt, br. Josika Miklóst. Később a képviselőház tagokul rendelte még ifj. Pázmándy Dénest, Mészáros Lázárt és Szemere Bertalant, de ezeknek más elfoglaltatásuk levén, ritkán jelentek meg a bizottmány gyűléseiben, valamint a két Pázmándy is.

Ismerve a tagokat, akik rendesen megjelentek, nem volt nehéz meggyőződnöm arról, hogy ezen bizottmány mint testület, nem való kormányzásra, s hogy Kossuth egymaga fog mindent tenni. Ezért igen ritkán vettem részt tanácskozásaiban, passive tartva csak magamat, noha üléseiben többnyire megjelentem. Soha ezen bizottmánynál amicabilisabb egy kormánytestület nem létezett. Elein a Redoute épületében tartotta üléseit (legtöbbnyire a Nyáry elnöklete alatt, miután Kossuth nem mindíg jelent meg), azután a Kossuth nádor-utcai szállásán, két szobában. A belsőben, melynek ajtaja mindíg nyitva volt, Kossuth csaknem leszegezve örökre, ült íróasztala mellett, s írt, és mindíg csak írt. Valóban megfoghatatlan, hogy mit tudott mindíg csak írni? S Nyáry szokott erős kifejezéseivel nem egyszer kiáltott fel:

„De mit a fenét tud annyit írni az a prókátor?!"

Ezalatt a tagok, rendesen Nyáry, Eszterházy, Josika és én konverzáltunk, szivaroztunk. Végre aztán kijött Kossuth, eléterjesztett valamely tárgyat, Josika à priori helyeselte, Eszterházy beleszólott, s ha ki nem akartuk hallgatni, ezen szavakkal egyszer, mint máskor: „De kérem szépen én elmondom az én becsületes véleményemet!" Azt el is mondta, ha senki sem is hallgatott. Ha Madarász jelen volt (noha ő csak utcai kravallok szervezésével foglalkozott mint rendőrfőnök!), soha sem mondott egyebet, mint hogy nem is lehet másként, mint ahogy Lajos mondja. Nyáry pedig egy pár ellenvetést téve, ha Kossuth bement a más szobába, mindíg ezen sztereotip szitkot küldte utána: „Ebatta komédiássa!"

Én hallgattam és szántam a szegény nemzetet.

Ennyiből állott többnyire minden tanácskozás, minden kormányzás, mely az ügy politikai részével soha sem bajlódott, hanem csak hadi, katonai és fölszerelési kérdésekkel. Egyébiránt a bizottmány határozhatott testületileg bármit, Kossuth sohasem szegült ellene, de később önhatalmából a bizottmány nevében egész ellenrendeleteket bocsátott ki.

Ilyen volt azon kormány, mely Magyarország és Erdély sorsát hét hónapig vezetve, eldöntötte; mely korlátlan hatalommal uralkodott, igazgatott, kormányzott, s melynél soha kormány önkéntesebb, pontosabb engedelmességre nem talált.

De egy érdemet nem lehet megtagadni: fáradhatatlan munkásságát, erélyét és ügyességét azon tekintélyes hadierő felállításában, mellyel az ország 849 tavaszán már rendelkezhetett. A fölszerelés érdeme csaknem egészen Nyáryt illeti.

Ezen kormány élén mint annak diktátor-elnöke, vitte be Kossuth Lajos a nemzetet tudtán kívül, lépésről-lépésre a forradalomba egész április 14-ig, midőn eldobva az álcát, száműzte az uralkodó-családot, kimondotta a nemzet képviselőinek nevében az ország függetlenségét, magát (kijelölt államforma és alaptörvények nélkül, tehát korlátlan hatalommal!) az ország kormányzójának neveztette, s miniszteriumot nevezett ki.

Ez a negyedik stádium.

A nemzet okmányos forradalma Kossuthtal élén, s vele egyesülten, de nem lelkesülve többé a harcért, mely reá lőn erőszakolva.

Ezek a 848/49-i események főbb körvonalai és válpontjai.

És most összevonva a mondottakat Kossuthra vonatkozólag, világos, hogy a 48-i törvényeket, a bekövetkezett események logikai magvát, ő erőszakolta ki, hogy az országgyűlés megnyílásakor ő akadályozta meg a dinasztia és az ország közötti békés kiegyenlí-

tést s ő kényszerítette ezáltal a dinasztiát, hogy fenntarthassa magát, kétségbeesett élet-halál harcra; hogy nyilt ellenzékbe tette magát miniszter-társaival s megingatva ezáltal a legtehetségesebb tagok tekintélyét a képviselőházban, magát nélkülözhetlenné tette, s megfosztotta a nemzetet azon szolidabb támaszoktól, kik higgadt és becsületes tanácsaikkal képesek leéndettek fenntartani azt a vész napjaiban; hogy ő alakított alattomos úton forradalmi kormányt, melynek élén mgát diktátorrá tette; hogy visszaélt a képviselőház becsületessége- és képtelenségével, felhasználva azt vészes határozatok hozatalára s törvényes firmául törvénytelen cselekedeteire; hogy ő vágta el útját egy becsületes békének, melynek kezdeményező pártolói magában a házban, tehát a nemzet törvényes képviselői között voltak, mégpedig többségben; hogy megcsalva a nemzet képviselőit, népgyűlés által erőszakolta ki a függetlenségi nyilatkozatot, a dinasztia száműzetését, mondatta el a miniszterelnökével,* kormányának democratico-republicanus, socialisticus programmját, s zúdította fel ezen kettős politikátlansággal az európai kormányokat Magyarország és ügye ellen, beleülve végre a nagy Hunyady János gubernátori székébe.

Szóval: kétséget nem szenved, hogy a 848-i forradalmat Kossuth Lajos egymaga csinálta.

De ő okozta, a haza szerencsétlenségét is. Már magában azáltal, hogy forradalmat csinált, s megcsinálva, sem békére, sem győzelemre vezetni nem tudta. Nem, mert nem bír egy országlárnak legkisebb politikai tapintatával sem.

Ezt bizonyítja azon megfoghatatlan könnyelműség, mely csaknem bárgyúsággal határos, a lengyelek és Lengyelország iránti eljárása, tudván már a Mayendorf kijelentését; midőn épen ellenkezőleg,

* Célzás Szemere Bertalannak alighanem az 1849. jul. 21-én a képviselőházban mondott beszédére; ebben ő mint akkori miniszterelnök a kormány politikáját körvonalozta.

bármi úton kellett volna Miklós cárt biztosítani afelől, hogy Magyarország semmi esetben sem fog szövetkezni a lengyelekkel, sem közreműködni felszabadításukra; szóval mindent elkövetni, bárminő külavatkozás megakadályozása végett. Ki kellett volna elégíteni maga idejében, még 848 szeptemberben a rácokat és románokat, s a kibékítő törvényt nem az utósó órában alkotni Szegeden; szóval elkövetni mindent a nem magyar fajok megnyerésére.

A Madarász fölvétele a kormányba, megbélyegezte nemcsak a kormányt, hanem az ügyet is s elidegenített attól sok becsületes, intelligens embert, el főleg az arisztokráciát.

Ő mindíg csekélységek- és részletekkel, s tervekkel a messze jövőre foglalkozott, a jelen és a főcél helyett. Ő megcsinálta a forradalmat, de nem volt elég lelki ereje a forradalom színvonalára emelkedni. Ő nem tudott forradalmi jellem lenni, mely a kitűzött célt el akarja érni bármi áron, bármi úton, bárminő eszközökkel s a megkezdett munkát bevégezni quand même! Bevégzi, ha másként nem lehet, forradalommal a forradalomban, vissza nem rettenve, ha szükséges, polgárvértől sem. Forradalmakat nem lehet célhoz vezetni glacé keztyűben, hanem inkább Vatermörderrel. Forradalmi vezető vagy bölcs legyen, ha mérsékelt akar lenni, mint Washington, vagy rémuralmat gyakoroljon, mint Robespierre. Szóval: vagy meg kellett volna nyerni tudni az ügytől idegenkedőket, bizalmat adva saját egyéniségében, tehetsége- és erejében, vagy meggörbítni az ellenszegülést, a félelem vasvesszeje alatt. S e vasvesszőt, ha másként nem lehetett, a nyaktilót kellett volna használnia különösen Görgey ellen. De Kossuth, valamint nem ismerte az embereket, úgy bánni sem tudott velök. Például Görgeynek hízelgett szemébe s háta mögött bosszantotta, gyalázta, fenyegette és — rettegett tőle; parancsolt néki, de parancsait nem tudta vele végrehajtatni, elvette tőle a fővezérséget, július első nap-

jaiban kinevezte helyébe Mészárost és Dembinszkyt, s mert Görgey nem engedelmeskedett, — visszaadta azt. Sőt már július közepe táján ezt írja Görgeynek: „A két öreg urat, Mészárost és Dembinszkyt illetőleg nagyon igazad van. Az egyik mindent felejtett — Dembinszky —, a másik — Mészáros — csak amannak szemeivel lát." Görgey a legnagyobb katonai bűnt követi el, kettős fegyelmetlenséget, midőn a kormány által kinevezett fővezért, Dembinszkyt Kápolnánál saját szakállára elfogatja, s a forradalmi kormányfőnök, ahelyett, hogy főbelövetné e merényért, — kinevezi fővezérnek. — Ő nem volt sem okos, számító politikus, sem szigorú forradami jellem. S aki ezek közöl egyik sem, annak istentelenség forradalmat kezdeni, mert azt csak megbuktatni képes, de célhoz juttatni nem.

A Kossuth Lajos eredeti bűne: az önhittség, mely a népszerűség kényeztető üvegházában idomtalan nagyságra növekedett. Ő mindenre képesnek, születettnek hiszi magát. Többek között azon rögeszméje is volt, s mint hallom, még most sem gyógyult ki belőle, hogy ő jó hadvezér, s nem egyszer beszélt komolyan arról, hogy a hadsereg élére áll. Én még soha sem hallottam jó hadvezért, bármily jó taktikus volt is, személyes bátorság nélkül, már pedig a bátorság nem volt eredeti erénye. Az ő hibája tehát az, hogy kis erővel nagy dologba mer fogni. Mert azért nem lehet hibáztatni, hogy nem európai értelemben vett politikus, nem diplomata, sem státus férfi. Az illuziók buja növényét kábító illatú szép virágától megfosztotta a 48-ik évi vihar, s gyökerét megfagylalta a reá következett dermesztő hideg. Aki most sem ábrándult ki, az el van veszve örökre a józan észnek s higgadt felfogásnak. Valljuk be tehát, hogy Magyarországnak, mióta megszűnt históriai állam lenni, s épen ezért nem lévén többé európai politikája, sem diplomáciája, államférfiai sem lehettek, hanem volt nehány országgyűlési s tömérdek

megyei notabilitása. De boldog Isten! Elfogulatlanul nézve most vissza a multba, saját életembe, úgy mint a másokéba, mily parányi volt azon tér, melyen egy megyei, s mily nem nagy az, melyen egy országgyűlési notabilitás *valóban* mozgott, melyen megyei és országgyűlési, de nem európai, politikáját és diplomáciáját kifejthette! Amott korteskedés, civódás a fő- és alispánnyal, később az adminisztrátorral, a helytartótanáccsal, a klérussal, egy döcögős kő-útvonalnak egyik alispány lakása felé vezetése vagy kikerülése; itt örökös súrlódás a bécsi kormánnyal a gravamenek fölött, s némely belügyi törvényjavaslat, melyet őfelsége a magyar-osztrák király-császár méltóztatott két-három évi bölcs tanácskozás után a tekintetes Karok és Rendeknek szentesíteni, ha épen — aranyérben nem szenvedett. És ez így volt s ennél több semmi. S kérdem, miként fejlődhetett volna valaki oly országban, melynek külügyei nincsenek, mely az európai politikából és diplomáciából ki van zárva, idegen, nem honi, nem önálló kormánytóli függés alatt, miként fejlődhetett volna itt valaki státusférfivá, ki képes leendett az országot kormányozni politika és diplomácia színvonalán? Ezt csak Kossuth hitte magáról s mert *ő* hitte, *mi* adtuk meg az árát. Elmondhatni, hogy mióta Magyarország megszűnt független állam lenni s minden államélete csak belügyeinek is felülről korlátolt intézéseire redukáltatott, az egy Szechényi István az, akit *genije*, de nem a honi közélet, kivétellé magasít, akit státusférfinak lehet mondani, nem illuzórius, nem bitorolt, hanem valódi értelemben. De nagy elméje elhomályosodott, reáborulván a bánat s már 48-ban ő sem állott lelke azelőtti magasságán. Én azt hiszem, hogy az utóbbi nyolc évből merített tapasztalás, ezen kegyetlen lecke, s az után-gondolkozás, több embert tett, ha nem is státusférfivá, de bizonyosan jobb politikussá, mint képes volt ezt eszközölni a minden erőt, tehetséget, ambiciót, hiúságot kielégítő megyei élet abszorbeáló,

szédítő, öneszmélethez jutni nem engedő örökös zajgása. De hogy 48-ban, mikor a nemzeti létnek tágasabb látköre nyílt, mikor a régi bölcseséggel, tanokkal, fogalmakkal és fogásokkal nem lehetett többé beérni, akkor sajnosan tűnt ki, hogy megyei politikából európai politikussá, külügy nélkül diplomatává, államélet nélkül államférfivá, csak amúgy Isten kegyelméből senki sem nőheti ki magát,* — csak Kossuth.

Jaj nékünk az ő *geniálitása* miatt! Nékünk, kikre reánk nehezült erőnk megtöréséig az ő bűne, mert élnünk kell rab hazában, kik még szabad hazában születtünk, s élnünk itt, mert bűnnek tartjuk elhagyni a honi földet, mert kötelességünknek szeretni a véréig, a csont velőjéig sújtott hazát boldogtalan napjaiban is, ha szerettük boldogságában, kik készebbek valánk elébe menni a kikerülhetetlennek vélt vérpadnak, inkább, mint hátat fordítni gyáván őseink hazájának, hogy legyen az hazája a jövő ivadéknak is. — És *ő*, Kossuth Lajos, akar minket agitációban tartani, hogy el ne aludjunk! Minket, kiket percig nem szűnő, kínos lelki izgatottságban tart a gendarmerie, az osztrák, cseh, morva, sziléziai, lengyel, bukovinai pléhgalléros beamter-sereg, az örökös befogatások, a konfiniálás, a vasgyámság minden kigondolható bosszantása, az adónak minden kigondolható nyomasztó neme, melyet fizetnünk kell, nem mimagunknak, hanem idegen, sőt önmagunk elleni célokra; a véráldozatoknak szemünk előtt tátongó sírjai, a birodalom minden börtöneiben senyvedő barátaink, rokonaink szenvedése — s oh! mennyi leírhatatlan, csak keservesen érezhető lelki kín, melyről 48 előtt csak sejtelmünk lehetett, olvasva más nemzetek hasonló sorsáról, de fogalmunk nem. És mégis ő, Kossuth Lajos akar minket izgatottságba hozni, ő, ki megszökve a többé ki nem aknázható

* A kéziratban nyilvánvaló tollhibából *magán* áll.

hazából, biztosan, kényelemben és fénnyel él egy szabad országban, minden fogalma nélkül annak, amit itt szenvednünk kell! Menjen inkább zárdába, öltse magára a lelki megtörődés mezét, kössön ciliciumot derekára, böjtöljön, és élete fogytáig kérje Istentől bűneinek bocsánatát, — de hagyjon neküink békét — örökre!

És most elmondva még egy pár jellemző vonást és adatot Kossuth Lajosról, bevégezem a vele való foglalkozást, mely csak a kebel vérző sebeit szaggatja új- meg újból föl.

Mielőtt V. Ferdinánd Bécsből Prágába és Innsbruckba menekült, ő és a dinasztia afölött tanakodtak, hogy nem jobb lenne-e Magyarországba jönni, ahol akkor még teljes csend és rend uralkodott, sőt a király adott chártájáért, igen nagy népszerűségben állott, de nem bízva Kossuthban, biztosítani akarták előbb magukat, személyes bátorságuk iránt. Pestre küldöttek tehát egy alkalmas rendőrségi egyént Vernier név alatt, ellátva őtet tökéletesen rendben lévő francia útlevéllel, mint egyenesen Párisból jövőt, avégre, hogy a tekintélyesebb emberek véleményét a dinasztia iránt kipuhatolja. Ebben semmi kárhoztatni való sincs, ezt az önbiztosság parancsolta. Az ál-Vernier lejött Pestre, s legelőbb Deák Ferenchez ment, közölve vele, bizalmasan, hogy őtet Cavagnac küldi avégre, hogy összeköttetésbe tévé magát a magyarországi főbb emberekkel, jöjjön tisztába afelől, nem lenne-e Magyarország hajlandó elszakadni Ausztriától, s mint megint független ország, védbástyául szolgálni Európának keleten, mint egykor a török, úgy most az orosz hatalom ellen? Mert ő fel van hatalmazva kormányától kijelenteni, miszerint Magyarország ezen esetben Franciaországnak nemcsak erkölcsi, hanem katonai segélyére is számíthat. — Deák Ferenc azt felelte, hogy Magyarországnak most legkevesebb oka van elszakadni Ausztriától, egyébiránt szeretné látni felhatalmazását. Vernier avval

mentette magát, hogy parancsolata van felhatalmazását csak úgy mutatni elő, ha előterjesztése kedvezőleg fogadtatik, s ezen esetben Pesten is marad, mint a francia kormány követe. — Deák Ferenc ezután elutasította magától ezen embert. Vernier ekkor némely másod- s harmad-rangú embereket is fölkeresett s itt azt a tanácsot kapta, hogy ne vesztegesse idejét Deák- s a hozzá hasonló „táblabírákkal", hanem menjen egyenesen Kossuthoz, mert ő most mindenható Magyarországon, s minden csak tőle függ. Vernier megfogadta a jó tanácsot, amit másként is tett volna, s Kossuth tökéletesen belément a kelepcébe, biztosítva Magyarország elszakadásáról Ausztriától Vernier urat, anélkül, hogy csak felhatalmazását előbb látta volna. Kossuthnak ezen határozott szavakban tett nyilatkozata után, Vernier sem tartotta tanácsosnak tovább Pesten időzni, hanem szép csendesen visszautazott Bécsbe; s megtéve jelentését, természetes, hogy a dinasztia és kormánynak minden kedve elment oly országba vinni a királyt, melynek legnépszerűbb s legveszedelmesebb embere oly hajlandónak nyilatkozik elszakasztani a birodalmot, annak jobb felét. S így menekült Prágába,* s pedig ha V. Ferdinánd akkor Magyarországba jő lakni, ha csak az osztrák zavarok lecsillapodásáig is, a 48-i törvények ma is állanak, mert akkor a rác lázadás azonnal megszűnik, a Jellasich beütése elmarad, s következőleg a forradalom s annak következménye is.

Ez is a Kossuth Lajos műve — s egy adat arra, mely szerint a józan politikának csak távoli fogalmával sem bír.

Egy másik adat bátorságáról.

A 848-i Szilveszter-napján valaki azt a tréfát csinálta magának, mely szerint névtelen levelet írt Ma-

* A kéziratban valószínűleg Erdélyi János ceruzával kihúzta e városnevet és a lap szélére ezt írta: *Insprukba.*

darász Lászlónak mint rendőrfőnöknek, melyben tudatja vele, hogy a pestiek azon éjjel megrohanják a Kossuth szállását s a Windischgrätz táborába viszik, hogy megválthassák magukot az ő kiadása által a hadisarctól. — Ki a viszonyokkal legkevésbbé ismeretes volt, be kellett látnia az első pillanatra, hogy ezen levél tartalma semmi sem lehet egyéb, mint tréfa és gúny, mert a pestieknél jobb szellemű nem volt Magyarországon s ilyen gazság egy árva léleknek sem jutott eszébe. De kivihetetlen is lett volna, mert a Görgey hadserege, Windischgrätz és Pest között állott, valamint azért, mert ily merényt nem lehet oly zajtalanul végrehajtani, mint egy zsebkendőlopást. S aztán, ezen figyelmeztetés után, mi sem leéndett könnyebb a rendőrfőnöknek, mint a Kossuth tudtán kívül megerősíteni szállásán azon őrséget, mely őtet előszobájában, a tornácon s a lépcsőkön mindig éjjel, s nappal is gyakran őrizte. Hogy ki ellen? Bizonyosan hiszem, hogy ő maga sem tudta. De Madarász, önmagáért is megrettenve, mindezekre nem gondolt, hanem ijedtében Kossuthoz szaladt a levéllel, vagyis Kossuthnőhöz, s megmutatta azt ennek, aki is illőnek találta rögtön elájulni. Madarász fölzaklatta a cselédséget, hogy a nagyságos asszony elájult, odább állott. A nagy zajra Kossuth neje szobájába sietett s ott látva az eszmélni kezdő hű felesége mellett a földön egy nyitott levelet, elolvasta, s az ijedség az ő eszét is annyira megzavarja, hogy estvére azonnal vegyes gyűlést hirdetett, mely Debreczenbe menetelét az országgyűlésnek másnap reggel elhatározó legyen. — E volt oka azon rögtönzött vegyes gyűlésnek s a képviselőház és kormány még rögtönzöttebb megszökésöknek. Kossuthnak ugyanis sikerült a honvédelmi bizottmány több tagjait is reábeszélni, hogy egy hajnalban induló trénnel ők is hagyják el Pestet, csak nekem nem szólott semmit, miután én kijelentettem volt az ülésben, hogy nem fogok másnap távozni Pestről. De a Kossuth poltron-

sága oly nagy volt, hogy az esti gyűlésből nem mert többé szállására visszatérni, hanem egyenesen az indóházhoz ment, az éjjet nejével egy vaggonban töltötte s reggel indult el Szolnokra. Én meg sem álmodtam, hogy a kormány ily gyalázatosan megszökjék s csak másnap tudtam meg. Kossuth annyi időt sem vett magának, hogy legalább irományait magával vigye, hanem mindent hátrahagyva, Windischgrätz pár nap mulva lefoglaltatta s ennek következtében többnek kellett bűnhödni.

És Kossuth Lajos hadvezér akart lenni!!

Végül egy adatot hálátlanságáról. Az egész elnöki személyzet között, melyet Kossuth maga körébe gyüjtött, el lehet mondani, hogy csak egy becsületes ember volt: titkára, Stuller Ferenc, ki évek hosszú során át híven kitartott mellette, mint hírlapszerkesztő, mint miniszter, mint honvédelmi bizottmány elnöke, s mint gubernátor mellett is, minden haszon nélkül, csekély fizetésért, alárendelt állomáson, kompromittálva magát érette odáig, hogy bizton várhatta kivégeztetését, ha az osztrák kezébe esik. Mikor tehát Kossuth Aradon futásnak készült, Stuller kérte, hogy adjon vagy utalványozzon néki egy kevés pénzt, amivel ő is kimenekülhessen, mert néki hosszas szolgálatából személye mellett semmije sincs. *Kossuth Lajos megtagadta.* Stuller kénytelen volt hátramaradni, befogatott s csak egy csoda által menekült meg az akasztófától.

S ha hiányzott is Kossuthban minden nemesb tulajdon, nem bírt-e legalább *egy* királyi erénnyel?

És ő ezen utóbbi idők alatt, egy higgadt, komoly, józan eszű nép között, minő az ángol, sem változott semmit. Izgatói jellemét, melynek azóta is oly sokan estek már áldozatául, nem tagadta meg, sőt kapcsolatba hozta egy sajátságos nyerészkedéssel. Valamely amerikai tőzsérrel társaságba lépve, saját nevére 10, 50, 100 dolláros asszignátákat bocsát ki, melyeknek a föld hátán egy fillér értékük sincs sehol.

Ezeket aztán emisszáriusok által becsempészteti Magyar- és Erdélyországba s reáerőszakoltatván a jó hazafiakra, azaz: az együgyűekre, a pénzt fölszedeti ezen a holdban megfizetendő Kossuth asszignátákért az emisszárius által, evégre megbízott egyének által, kik azt aztán valami úton a Kossuth kezébe juttatják. Ezen koldulás címe: forradalmi célokra gyüjtött segély. — S mik azok a forradalmi célok és mik azok az eszközök, melyekre a pénz gyüjtetik? Istennek hála kevés oly bolond ember van már a magyar földön, aki be nem látja, hogy most forradalomról álmodozni is veszett őrültség; aki ne tudná, miként forradalmat felkölteni s azt tekintélyessé tenni Magyarországon csak Anglia vagy Franciaország tehetné, kiszállítva amaz egy hadsereget Fiuméban, vagy ez, Olaszország meghódítása után Bécsnek vezetve százezreit. De kérdem: Mi szüksége Angol- vagy Franciaországnak a Kossuth nehány ezer fegyverére s nehány mázsa lőporára, melyeket ő, miként mondja, a begyűlendő pénzen vásárolni akar? Nevetséges és bűnös! Sokkal helyesebb és becsületesebb volna, ha mondaná, miszerint néki azon sok pénzre szüksége van, hogy Londonban palotát tarthasson bérben, kocsit és lovakot, s páholyt két színházban, miként teszi, s hogy azért, mert Magyarország gubernátorának rangjához illőleg kell a britt fővárosban élni, a begyűlt pénzből az éhséggel küzdő szegény magyar menekvőnek egy shillinget sem adhat. — S mennyit lopnak el ezen gyüjtött pénzből a kezelők itt bent, miután ilyen szerepre csak haszontalan, sehonnai kalandorok vállalkoznak többnyire, kik e nyaktörő megbízást elvállalják biztos spekulációból, miután minden ellenőrködés lehetetlen levén, jelenben és jövőre biztosítva van a lopás.

Mindezek dacára is sokan vannak az országban, még eszes emberek is, kik Kossuthban még most is bíznak s reménlnek, s főleg azon nézetből indulva ki, hogy ha Ausztria valamelyik külhatalommal hábo-

rúba keverednék, Kossuth azonnal az országba jőne, s kész volna a fölkelés, mert neve mint zászló, egy pár százezer emberrel érne föl, kik azonnal fölkelnének mellette. Én is meg vagyok győződve, miként százezerek kelnének föl, de nem Kossuth mellett, hanem a hazáért, akár jőne ő, akár nem, mihelyt francia vagy angol, *elég erős* hadsereg lépné át a magyar határt mint Ausztria ellensége, *azon kijelentett positivus határozattal, hogy Magyarország emancipáltassék!* De annyira már okultunk, miszerint elég erős idegen hadsereg nélkül a Kossuth neve nem elég varázs-hatalom a mostani viszonyok között, sok embert csábítani kalandos vállalatra, ha pedig tekintélyes idegen hadsereg van már bent az országban, akkor nincs szükség Kossuthra, mert a nemzet mint egy ember kelne föl, saját, de nem többé a Kossuth érdekében. Sőt én azt mondom, hogy nékünk soha és semmi viszonyok között sincs szükségünk reá; sőt ha Magyarország visszanyerné függetlenségét, *épen akkor* lenne az ország nyugalmának fenntartása végett mulhatatlanul szükséges örökös száműzetése, mert néki vérében van az izgatás s ő izgatna minden kigondolható államforma és kormány ellen. És Kossuth Lajos nagyon veszedelmes ember, mert ő mindazon tulajdonokkal bír, melyek egy hatalmas agitátorban megkívántatnak, hogy egy országot veszedelembe döntsön — a jó hazafi lelkiismerete nélkül.

De midőn Kossuth Lajos, a história lapjain örökre fennmaradó hibákot és bűnt követett el, szerzett másfelől halhatatlan érdemet is Magyar- és Erdélyország népének felszabadítása által, mely egyedül csak az ő érdeme, ő levén a 48-i törvények teremtője, melynek 8—9. törvénycikkelyeiben tette le talán a gondviselés, eszközül választva Kossuth Lajost, a magyar nemzet jövő nagyságát. E két törvénycikkely (a köztehervíselés s az úrbéri szolgálatok megszüntetése) kiirtva az úr és paraszt közötti viszálkodás és gyűlölség okának magvát, megvetette alapját az

osztályok ezutáni érdekegységében azon egyetemes nemzeti erőnek, s a szabad birtok varázsában azon nemzeti jólétnek, szellemi és anyagi fejlődésünknek, melyek jövőnk legbiztosabb kezességévé válnak. S azért halhatatlan ebbeli érdeme Kossuthnak, mert a közteherviselést és szabad birtokot az osztrák kormány irtó kezе sem mervén érinteni, túlélték a Kossuth forradalmi zivatarát és az osztrák pusztító rombolását. A szabad birtok gyümölcsei már is szedhetők: a föld becse országszerte emelkedett, némely helyt két, három, sőt négyszerte drágább, mint volt forradalom előtt, a magyar nép szemlátomást gyarapodik vagyonában, a föld okszerű és szorgalmas mívelése hozzáig is elhatolt, mert a föld, melyet most jobban igyekszik mívelni, sajátja, hagyhatván azt sajátul gyermekeire is. És én ezen eredményeket, tekintettel a jövőre főleg, oly nagyon becsülöm, hogy kész vagyok ezért Kossuthnak minden bűnét megbocsátani a multban, csak közénkbe ne jöjjön többé soha, mert lenne megint új bűnöket elkövetendő. Ezért imádja a nép is őtet, s mert fölmentette egyszer nyomasztó terheitől, várja eljövetelét, hívén, hogy ő leénd megváltója a rabság bilincseiből.

Kossuth Lajos a pesti haditörvényszék által kötélre ítéltetett s neve 1851. szeptember 22-én akasztófára szegeztetett Pesten.

KOVÁCS ISTVÁN

Erdély történelmének legalaposabb ismerője, históriai adatainak s régiségeinek legfáradhatatlanabb gyüjtője, s bizonyára egyike a legkitűnőbb magyar szaktudósoknak amellett, hogy egyike a legszerényebb s legbecsületesebb embereknek. Gyermekkoromban egy ideig tanítóm volt, s azóta mindig változatlan tisztelettel viseltetem iránta.

KOVÁCS LAJOS

Képviselő s közmunka- és közlekedésügyi osztályfőnök 1848/9-ben. Amnesztiáltatott 850. júliusban.

Kovács Lajos Szatmár megyében kezdette meg politikai pályáját, az erdélyi 841/3-i országgyűlésen pedig Kolos vármegye egyik követe volt s már ekkor kitűnő állást foglalt el a tanácskozásokban s irányt-adólag mozdította elé a törvényhozás átmenetelét a sérelmek parlagáról a haladás terére. Később mint a Szechényi István legtalentomosabb tanítványa, osztályfőnök lett tárcájánál, s a nagy hazafinak nem csak mély tisztelője, hanem elvei- és nézeteinek is hű és értelmes követője.

A képviselőházban a miniszteri párthoz tartozott, s mit a miniszterek elmulasztottak, ő megkísérlette: konszolidálni ezen pártot, de nem érhetett célt, mert a miniszterek saját tekintélyök és közrehatásuk által nem adtak ezen, az Uhlman-házban tartott gyűléseknek irányt, erőt és egységet. A Szechényi betegsége után szeptemberben, miután az al-államtitkár, gr. Zichy Ferenc már kezdetben megszökött, egymaga vezette a közlekedési miniszterium ügyeit, szintúgy Csányi Lászlónak ezen tárca elvállalásáig. Április 14-én, valamint azután is csaknem a fegyverletétel napjáig. Debreczenben a békepárt egyik alapítója s legerélyesebb vezetője volt, de célját, odavinni a képviselők többségét, hogy benső meggyőződésöknek kijelentést is adva, annak a házban érvényt szerezzenek, nem bírta kivinni, mert minden fényes észtehetsége, tágas, alapos ismeretei s nagy szónoki tehetsége mellett sem bírt népszerűséggel, nem tudta megszerezni magának a közbizalmat, mely csak egyedül képes megadni a vezetői tekintélyt. És — örökös szégyen és gyalázat a képviselők többségének! — ő nem tudott népszerűség- és bizalomra jutni, *mert* a Szechényi István tanítványa!! Ezen

balga intelligencia, melyet a nemzet kiválasztott ezrek közöl, hogy képviselje érdekit, politikai renegátnak nevezte Kovács Lajost, *mert* felfogta (talán ő egyedül helyesen!) az egyetlen magyar státusférfinak, a legnagyobb magyarnak, a legeszélyesebb reformátornak, Szechényinek messzeható terveit, elveit, modorát, eszközeit és célját, követte a nagy mestert híven és benső meggyőződésében, apostoli hivatásában. Szánandó és siralmas tévedése az emberi észnek, mely lehunyja szemét s bedugja az isteni nyilatkozat világossága és szózata előtt, hogy vakon kövesse önámitásában a fényesre mázolt üresség kecsegtető hangját!

Szechényit és Kovács Lajost sárral dobálták, hogy felmagasztalva Kossuthot és Madarászt, föléb-redjenek — az örvény fenekén!

Kovács Lajos, ki a magyar képviselők házában nem tudott magának elismerést szerezni, ha ángolnak születik, talentoma ottan a legnagyobb tisztelet és kitüntetés tárgya lett volna. S mint magyar embernek, becsületes szándoka s higgadt, alapos észtehetsége egyetlen jutalma volt: forradalom alatt bizalmatlanság és soha nem formulázott alaktalan gyanúsítás, s most egy meddő élet, melybe lelki erejét, mint nyitott sírba, elevenen kell eltemetnie.

Kovács Lajost ravasz, álnok embernek is tartották sokan azok közöl, kik a politikát Pilvaksz tekeasztalán, vagy agarászva, lóháton tanolták. Én 849-ben, mint menekvő negyedfél hónapot töltöttem vele egy fedél alatt, az ő házánál, s volt alkalmam és akaratom is megismerni benne az embert is, miután a publicistát már ismertem és tiszteltem. És én ezen idő alatt szeretni és becsülni tanoltam benne az embert is, a jó férjet, szerető apát, szíves háziurat, a vendégszerető magyart, a humánus gazdát, az őszinte barátot, a nyílt, egyenes férfit. És én ép azért hibáztattam őtet azalatt, míg házánál voltam, hogy azon kritikus időben igen nyíltan és minden óvatosság nél-

kül nyilatkozott minden ember irányában, aki házához jött. Szinte így a politikában is inkább szeretnék nála több zárkózottságot. Sohasem a legjobb politika az, mert ritkán eredményező, melyet tenyerünkön hordozunk eszesek és esztelenek, becsületesek és gazok számára egyaránt. A nyílt politika csak olyan emberekkel szemközt van helyén, kik azt fel tudják fogni és szembe vele nem állítanak ravaszságot, nem játszanak nyitott játékunk ellen fedett kártyával.

Kovács Lajos forradalom után kimerítő nyilatkozatot adott be a haditörvényszékhez, melyben alaposan tárgyalva és kitisztálva a forradalom okait és folyamát, legtöbbet tett arra (felvilágosítván alkotmányos szempontbul is az auditorokat), hogy a keresetek határvonala csak 849. elején kezdődött, s nem miként elein akarta a haditörvényszék, márciusra visszamenve, vagy legalább november 2-ra,* az országgyülést eloszlató napra.

Kovács Lajos most visszavonulva él szatmári jószágán családának, gyermekei nevelésének, a mezei gazdászat- és bányászatnak. De az ő hivatása más volna. A Szechényi polgári halála után egész Magyarországon ő azon egyetlen ember, ki a Tisza-szabályozás nagy munkáját vezetni képes volna nagy mestere elvei szerint és erélyével.

KOZMA DÉNES

Követ három erdélyi országgyülésen Zaránd megyéből, az oppozició soraiban egész 846-ig, midőn átkacsintott a kormányhoz, s Josika Samu zarándi administrátornak neveztette. Forradalom után őt is

* Pálffynak ezt a téves hónap-jelzését más kéz, valószínüleg az Erdélyi Jánosé áthúzta és helyesen ceruzával *október 3-ra* javította. V. Ferdinánd ugyanis 1848. október 3-án oszlatta fel a magyar országgyülést.

felhívta az osztrák kormány Bécsbe bizalmi férfinak Erdély részéről. 851-ben Pesten létem alatt fölkeresett, s kérdeztem tőle, hogy mit csinálnak ők „bizalmi férfiak"-ul ott Bécsben? Ő azt felelte, hogy egy éve már, mióta ott vannak s még sem tanácsot nem kértek tőlük, sem semmi dolgot nem adtak, hanem 8 pengőforint napi díjukot pontosan fizetik. E már igazi sine cura!

KUBINYI FERENC

Képviselő 848-ban. Kötélre ítéltetett 850. július 5-én; Haynau az ítéletet három évi várfogságra változtatta, de az osztrák császár két hét mulva egészen fölmentette. Kubinyi elein, a „törpe minoritás"-hoz tartozott, de azután elvált tőle, s Debreczenben mint elnöke azon választmánynak, mely a képviselőház kebeléből küldetett ki, megvizsgálni a Madarász László eljárását a Zichy-hagyományt* illetőleg s véleményt adni, elég részrehajlatlanul járt el, kiderítni a Madarász tolvajságát. Kubinyi eszes ember, de ingatag.

KUTHY LAJOS

Forradalom előtt novellairó; a márciusi napokban torlasz-apostol, a miniszterium után miniszterelnöki titkár, forradalom után osztrák megyei biztos Bihar megyében.

Ennél az embernél nincs Magyarországnak undokabb politikai renegátja. Míg a forradalom tartott, irgalmatlan hosszú vörös tollat viselt, s Batthyányin kezdve, ki a cudarnak meg nem érdemlett kenyeret adott, hazaárulónak szídott minden becsületes em-

* L. a jegyzetek között Madarász László neve alatt!

bert, hogy miért nem nyelik el a dinasztiát minden pereputtyával együtt, de már 850-ben Várkonyi Ádám képviselő, egy haszontalan kártyás és kéjenc, kéz alatt körőztetvén egy ívet, hihetőleg kormányi megbízásból, melyre a hivatalt vállalni akaró ellenzékiek magokat följegyeznék, a Kuthi Lajos neve volt az egyetlen, mely e listán felírva állott általa.

Nemsokára ezután, a Császárfürdőbe mentem át, Kuthi is a hajón volt. Amint meglátott, hozzám jött, s noha egész életemben talán tíz szót sem beszéltem vele, kezdett keservesen panaszolni, hogy minő gyalázatos rágalmat költöttek ellene, miszerint ő hivatalt keres, s pedig ő készebb volt étlen meghalni, mintsem nevét beszennyezze azáltal, hogy ezen gaz kormánytól bármi fényes hivatalt elfogadni. Én ván tudtam, hogy neve ott áll a Várkonyi listáján, s csak annyit mondva néki, miszerint nekem tökéletesen közönyös, hogy mit mondanak felőle s hogy a hír való-e vagy nem, s azzal ott hagytam. Csakugyan nemsokára ki is nevezte az osztrák, s ő ennek méltó szolgájává tette magát, mit a következő eset is bizonyít.

Mikor az osztrák kormány a nemzetre vetette az önkéntes kölcsönt, mely hogy mennyire volt önkéntes, a következő adatból kitűnik, s az egész országban ily modorban jártak el, Biharmegyében az illető szolgabíró kiment Kis-Petri helységbe s öszvegyüjtve a falusiakat, eléadta, hogy a császárnak pénzre levén szüksége, Kis-Petri írjon alá 30.000 pengőforintot, magyarázván hosszasan, mennyire előnyös dolog ez a helységre nézve. A kispetriek azt felelték, hogy ők sehogy sem hihetik azt, hogy a császár szegény paraszt emberektől *kölcsön* kérne pénzt, hanem azt hallották, hogy a pénzre szüksége van, s azért ajándékba készek adni 1000 pengőt, de kölcsön nem adnak semmit. A szolgabíró hasztalan követett el mindent, más véleményre bírni a helységet, mert ezek megmaradtak amellett, amit egyszer kimondottak. A szolgabíró jelen-

tést tett a megyei főnöknek. Kuthi épen jelen levén, kérte a főnököt, küldené ki őtet, majd elbánik ő a kispetriekkel. A főnök engedett, s Kuthi kiment. De miután hasztalan merített ki rábeszélést, szitkot, fenyegetést, kijelentve, hogy majd fog ő módot találni, megtörni a helység makacsságát, visszament. De már két nap mulva a Kuthi Lajos aláírásával hirdetmény volt olvasható Nagy-Károlyban, a megyeház kapuján, tudtul adván, miszerint Kis-Petri helységnek közlegelője 15 nap alatt árverés útján a többet igérőnek eladatik. A helység meghallva ezt, nagyon bámult, hogy ki akarja eladni az ők közlegelőjüket, s bementek a szolgabíróhoz megtudni a dolgot. Ez Kuthihoz utasította őket. Kuthi szóhoz sem hagyta a szegény embereket jutni, szidván őket akasztófáravaló, gaz rebelliseknek, s mondván, hogy már nincs szüksége aláírásukra, mert ő eladatja a közlegelőt s abból több jő be, mint amennyit ő kívánt. A dolog vége a lett, hogy a kis-petriek nem tudván másként megmenteni sajátukat, aláírták a 30.000 pengőforintot mint *önkéntes* kölcsönt.

Kuthi, mikor ilyen szolgálatot tett kormányának, csak harmadik biztos volt; ezután pár héttel kinevezetett szolgabírónak.*

* E jellemzés után még két jelentéktelen, sőt részben befejezetlen jellemzés van, a gr. Lázár Lászlóé és a Lenkey Károlyé. Pálffy még felírta a 240. szám után *Lónyai Gábor* nevét, de a kézirat ezzel meg is szakad.

JEGYZETEK

1.

A KÉZIRAT ÉS A SZÖVEG-KIADÁS.

Pálffy János kézirata jelenleg az Erdélyi Múzeumnak a kolozsvári egyetemi könyvtárban őrzött kézirattárában 1272. sz. alatt található. Az e szám alatt kezelt kézirat eredeti része Pálffy kézírásával 1—309-ig alkalmazott lapszámozással, elől egy számozatlan beírt és egy beíratlan levelet foglal magába. A kézirat végén 10 számozatlan és beíratlan levél van az eredeti papirból. A kézirat maga eredetileg 22 × 29 cm nagyságú, 4-r alakú levelekből állott, a köttetéskor e részt 13—178-ig futó gépszámozással látták el, eléje kötve 1—12 és utána 179—190-es számmal jegyzett, 24 diósgyőri papir-levelet. A 179a lapon kézírással ráírva Erdélyi Jánosnak a kéziratra vonatkozó feljegyzése a »Sárospataki Füzetek« I. 1857—8. évf. 374. lapjáról. Az újabb, aranyozott sarkú finom félbőrkötésben levő kézirat sarkán Pálffy János Magyarországi és Erdélyi Urak címet viseli. Ez azonban nem származik P.-tól; az ő kéziratában semmi nyoma annak, hogy valami címet adott volna neki. A kéziratot a köttetéskor látták el egészen önkényesen ezzel a címmel. A kiadó, az Erdélyi Szépmíves Céh azonban mégis megfelelőnek tartotta a címet az Emlékezések címéül felhasználni.

A kézirat szövegének közlésében addig a mértékig ragaszkodtam a Történelmi Társaság forráskiadási elveihez, ameddig e kiadás természete megengedte. A szöveget mai helyesírással adom ugyan, de a család- és helységnevekben megtartottam az eredeti kézirat helyesírását még akkor is, ha puszta következetlenségről vagy nyilvánvaló tollhibáról van szó. Ezért olvasható egy-egy név 3—4 alakban is. A helyesírásbeli módosítás nem érinti a szöveg nyelvjárási, vagy általánosabban nyelvi sajátságait. Ezeket, mint az író stílusára jellemzőket, gondosan megőriztem. A szövegben dűlten csak azt szedettem, ami a kéziratban alá van húzva. A központozás és idézőjelezés (» «) tekintetében is csak annyiban korszerűsítettem a szöveget, amennyiben a forráskiadás hűségének szemmeltartása megengedte. A szövegközlés pontosságára szigorúan ügyeltem, a gépelt szöveget az eredetivel és a szedéssel többször is

összeolvastam. A szövegben legfeljebb egy-egy szó tollbanmaradt szótagját egészítettem ki jelzés nélkül. Az esetleges kihagyásokat ..... vagy — — — — — — jellel jelzem. Külső okokból egy régebbi népnév helyett a román-t használom. A szöveg élvezetét nem akarom zavarni jegyzetekkel. Ezeket éppen azért csak a legszükségesebb esetekben közlöm a szöveggel együtt, egyébként minden, a szereplő személyekre vonatkozó megjegyzést a kiadás végén levő jegyzetek közt találhatni meg. Természetes, hogy mivel e jegyzetek nem szakemberek számára, hanem elsősorban a helyzeténél fogva kisebb magyar történelmi műveltségű erdélyi olvasóközönség érdeklődésének kielégítésére készültek, csak felvilágosító jellegűek és irodalmi utalásokat, bírálatot nem tartalmaznak. Ettől is, meg az Emlékezések kritikai megjegyzésekkel kísérésétől egyrészt a kiadás természete, másrészt pedig az itten rendelkezésre álló újabb tudományos források hiánya miatt tartozkodnom kellett. A kiadó kívánságára maradt ki e kiadványból az eredeti kéziratban előforduló nehány jelentéktelenebb jellemzés. Ezért el kellett hagynom az eredeti sorszámozást és ilyen számozás nélkül újra betűsorba kellett elhelyeznem a közlésre kijelölteket. A kéziratban felsorakozó neveket az eredeti sorszámozással ide alább közlöm, *-gal jelölve meg a ki nem adott részeket.

1. Abonyi István.* 2. Ágoston József. 3. Almásy Pál. 4. Almásy Manó. 5. Gr. Andrássy György. 6. Gr. Andrássy Gyula. 7. Gr. Andrássy Manó.* 8. Ányos Pál. 9. Br. Apor Lázár.* 10. Br. Apor József. 11. Arany János. 12. Asztalos Pál. 13. Gr. Attems. 14. Bakó József. 15. Dr. Balassa János. 16. Balassa Konstantin. 17. Balázsi József.* 18. Br. Bálinthit József. 19. Balla Mihály.* 20. Balogh Dániel. 21. Balogh János. 22. Bánfai Simon. 23. Gr. Bánffy József. 24. Br. Bánffy Miklós.* 25. Br. Bánffy Pál. 26. Br. Bánffy János.* 27. Br. Bánffy János. 28. Br. Bánffy Dániel. 29. Barcsay János. 30. Bárczay Albert.* 31. Id. Bárczay József.* 32. Dr. Bara (Imre).* 33. Br. Barkóczy Mihály.* 34. Barna Mihály. 35. Bartha Mózes. 36. Barthal György.* 37. Barthos Ede. 38. Básthy-Mocsáry Fáni. 39. Gr. Batthyány Lajos. 40. Gr. Batthyány Kázmér. 41. Gr. Batthyány István.* 42. Bájer József.* 43. Bajza József. 44. Doctor Bé. 45. Bem József. 46. Bedeus József. 47. Gr. Béldi Ferenc. 48. Gr. Bellegarde Henrik. 49. Berde Mózes. 50. Bernáth Zsigmond.* 51. Bernáth Albert. 52. Bernáth József. 52.** Bernáth Gáspár. 53. Beöthy Ödön. 54. Berzenczey László. 55. Besenyei Gábor.* 56. Besze János. 57. Id. gr. Bethlen János. 58. Ifj. gr. Bethlen

** Itt Pálffy eltévesztette a számozást és így végig tévesen fut.

János. 59. Ifj. gr. Bethlen Pál.* 60. Id. gr. Bethlen Gábor.* 61. Gr. Bethlen Farkas.* 62. Gr. Bethlen Ferenc.* 63. Gr. Bethlen József.* 64. Gr. Bethlen Gergely. 65. Ifj. gr. Bethlen Gábor.* 66. Gr. Bethlen Lajos. 67. Gr. Bethlen Domokos. 68. Bezerédy István. 69. Biró József. 70. Biró Antal. 71. Bogdanovics Vilibáld. 72. Boczkó Dániel. 73. Bónis Samu. 74. Br. Bornemisza János. 75. Br. Bornemisza József. 76. Boronkai Albert.* 77. Bors Ferenc. 78. Bojér Antal.* 79. Brassai Samu. 80. Breczenheim Ferdinánd, regéci herceg. 81. Dr. Breznai István. 82. Báró Bruckenthal József.* 83. Buda Sándor. 84. Budai András.* 85. Bujanovich Rudolf. 86. Csányi László. 87. Cselei János. 88. Csengeri Antal. 89. Cserei Farkas.* 90. Cserei Elek. 91. Csernátoni-Cseh Lajos. 92. Csernovich Péter.* 93. Csernus (Menyhért). 94. Czecz János. 95. Csiki Sándor.* 96. Csiszár Gábor. 97. Daczó József. 98. Damiánich János. 99. Daniel Elek.* 100. Darvas Antal.* 101. Dávid. 102. Deák. 103. Deák Ferenc. 104. Deáki-Fülöp Samu.* 105. Gr. Degenfeld Ottó.* 106. Gr. Degenfeld Imre.* 107. Döbrentei Gábor. 108. Dobsa Lajos.* 109. Dónáth Sándor. 110. Dósa Elek. 111. Drágos János.* 112. Duschek Ferenc. 113. Dembinszky Henrik. 114. Egresi Gábor. 115. Br. Eötvös József. 116. Erdélyi János. 117. Ernszt. 118. Erős Lajos.* 119. Herceg Eszterházy Pál. 120. Gr. Eszterházy Mihály. 121. Évva András. 122. Bölöni Farkas Sándor. 123. Farkas Károly. 124. Fekete Lajos. 125. Ferenczi József. 126. Fiáth István.* 127. Fodor István.* 128. Földváry Ferenc. 129. Földváry Lajos. 130. Földváry Károly. 131. Földváry Sándor. 132. Gr. Forray-Brunsvick Julia. 133. Dr. Fortmayer Ferdinand. 134. Fronius Imre. 135. Fronius Mihály.* 136. Fülep Lipót. 137. Füzi János.* 138. Gál László.* 139. Gál József.* 140. Gál Domokos. 141. Gál János. 142. Gálffi Mihály. 143. Gál Sándor. 144. Gedeon János.* 145. Gencsi József. 146. Gombos László. 147. Gönczi Gedeon. 148. Görgey Arthur. 149. Gorové István.* 150. Graven Lajos. 151. Guyon Richárd, esqu. 152. Br. Györffy Samu. 153. Gr. Gyulay Lajos. 154. Gyulai Pál.* 155. Haczel Márton.* 156. Halász Bódi. 157. Gr. Haller Sándor. 158. Gr. Haller Ignác. 159. Gr. Haller János. 160. Br. Haynau Julius. 161. Hajnik Pál. 162. Házman Ferenc.* 163. Hegedüs László.* 164. Id. Hegyessy Elek. 165. Ifj. Hegyessy Ferenc. 166. Heilprin Mihály.* 167. Br. Henter József.* 168. Heritz István.* 169. Hertelendy Miksa.* 170. Hodossy Miklós.* 171. Hornyai Ferenc. 172. Petrichevich Horváth Albert.* 173. P. Horváth Károly. 174. P. Horváth Lázár. 175. Horváth Mihály. 176. Horváth Edmund. 177. Kováchich-Horváth István.* 178. Hunfalvi Pál. 179. Hunkár Antal.* 180. Br. Huszár Károly. 181. Imre György.* 182. Irányi Dániel. 183. Irinyi József. 184. István főherceg. 185. Iszlai Lajos. 186. Iszlai László.* 187. Ivánka Zsigmond. 188. Jankovich József.* 189. Jászay Pál.* 190. Jekelfalusi Emil.* 191. Jókai Mór.

192. József főherceg. 193. Br. Jósika Miklós. 194. Br. Jósika János.* 195. Br. Jósika Lajos.* 196. Jozipovich Antal.* 197. Kabos Dániel.* 198. Kállay Ödön. 199. Gr. Kálnoky Dénes. 200. Kandó Kálmán.* 201. Kapy István. 202. Katona Miklós. 203. Karoján Demeter. 204. Gr. Károlyi István. 205. Gr. Károlyi Eduárd. 206. Gr. Károlyi György. 207. Kazinczy Gábor. 208. Kazinczy András. 209. Kazinczy Emil. 210. Kelemen Beniám. 211. Kelemen Pál. 212. Gr. Kemény József.* 213. Gr. Kemény Sámuel. 214. Br. Kemény Ferenc. 215. Br. Kemény Farkas. 216. Br. Kemény Domokos.* 217. Br. Kemény István.* 218. Br. Kemény Dénes. 219. Br. Kemény Zsigmond. 220. Gr. Kendeffy Ádám. 221. Kendy Ferenc. 222. Gr. Khun Gothárd.* 223. Klapka György. 224. Klauzál Gábor. 225. Kis Ernő. 226. Komáromy József.* 227. Komáromy György. 228. Koronka József. 229. Kossuth Lajos. 230. Kossuth Ádám. 231. Kovács Lajos. 232. Kovács István. 233. Kővári László.* 234. Kozma Dénes. 235. Kriza János.* 236. Kubinyi Ferenc. 237. Kuthy Lajos. 238. Gr. Lázár László.* 239. Lenkey Károly.* 240. Lónyai Gábor (Csak a nevet írta fel. A számozás téves volta miatt ez a jellemzés tulajdonképpen a 241. lett volna).

2.

PÁLFFY JÁNOS IRODALMI MUNKÁSSÁGA.

»Tengeri mátkák« (Erdődi János). Remény 'sebkönyv. Szerkeszté Szentiváni Mihály. 1840. Kolozsvárt. A Kir. Lyceum betűivel. 171—184. — »Kelenfi Dénes« (U. a.) I. h. 253—294. — »A' szív' örvényei« (U. a.) Nemzeti Társalkodó. 1840. 129—134, 137—142. — »Viszhang.« Erdélyi Hiradó 1842. 219—20, 225—6. »Igénytelen nézetek korunk hatalmas igényeiről.« I. h. 315—6, 334—4, 345—6, 356—8. — »Szózat.« I. h. 407—8, 413—4. — »Pár szó a' Dózsa Elek úr „Nyilatkozatá"-ra.« I. h. 438. — Országgyűlési beszédek és hozzászólások. Beszédtár záratékul az 1841/2-dik országgyűlési jegyzőkönyvhöz. Szerkeszti és kiadja Hajnik Károly. Kolo'svárt. Nyomatott a' Kir. Lyceum Intézetében. I, 59, 64, 129, 204, 222—3, 225, 252—3, 274, 404, II, 126, 132, 171—3, 190, 347—9, III, 183, 192, 240, 273, 294, 320, 330, 344, 384, 396—7, 406, 415, 441, 448—9, 453, 461, 478, 495, 601, 605, 621, 642, 647, 652, 658. — Az országgyűlési követek névsora feletti vitában beszéd. I. h. I, 98—100. — Beszéd a rendszeres bizottmányok kinevezését tárgyazó királyi leirat tárgyalásakor. I. h. 365—368. — Beszéd a magyar nyelv ügyében. I. h. II, 30—2. — Beszéde gr. Haller Ignác, kükűllői főispán visszaélései ügyében. I. h. 299—302. — Beszéde a só-

visszaélések ügyében. I. h. III, 106—8. — Beszéde egy gazdasági egyesület és egy erdélyi tudományos akadémia megalkotása érdekében. I. h. 501—2, 510—11. — Beszéde a vegyesházasságok dolgában. I. h. 555—6. — Házi pénztár. I. h. 1845. 177—8, 185—6, 193—4, 201—3. — Országgyűlési szállások. I. h. 337—8. — Beszéde az unió-törvény megerősítésének késlekedéséből származó zavarokról. Közlöny 1848. 112. — Július 10-én, alelnökké választásakor mondott beszéde. I. h. 132. — Beszéde a székely főtisztek választásáról. I. h. 283. — Válasz Pap Zsigmond román képviselő beszédére. I. h. 408. — Beszéde az erdélyi szászokról. I. h. 425—6. — »Halljunk szót.« Erdélyi Hiradó 1848. 347. sz. — Kérdés br. Jósika Sámuelhez lemondása érdekében. I. h. 241. — Megjegyzései az országgyűlést összehívó királyi leiratra. I. h. 310. — Képviselőházi felszólalás két képviselő elfogatása ügyében. Közlöny 1849. 2. — Beszéde az alelnökségről lemondásakor. I. h. 21. — Beszéde a forradalmi időkről. I. h. 71. — Beszéde a vésztörvény-javaslatról. I. h. 98, 100. — Hozzászólások. I. h. 228. 248, 252. — Beszéde a sajtószabadság ügyében. I. h. 1849. 261. — Beszéde az ujoncozásról. I. h. 333. — A békepárt keletkezése és a Martius 15-e gyanusításai. Esti Lapok 1849. 32. sz. — A magyar államformáról. I. h. 36. sz. — Wesselényi Miklós br., Kemény Dénes br., Bethlen János gr. Pesti Napló 1851. 20. sz. 1—2. — Cikk. I. h. febr. 17-i, márc. 31-i, máj. 6-i sz. — Naplótöredéke 1852—53-ból. Kiadta Jakab Elek. Nemzet XIV. 1895. 4559 (123.) sz. Melléklet. — »A Hegyalja.« Magyar Sajtó II. 1856. 3. sz. 1—2, 5. sz. 1—2. — Emlékezései. 1272. sz. kézirat az Erdélyi Múzeum kézirattárában; teljes gépelt másolata a kolozsvári református kollégium levéltárában. Részleteket közölt belőle Kelemen Lajos a Budapesti Hírlap Vasárnapjá-ban 1928. nov. 4-i sz. 5—8., nov. 11-i sz. 5—6., nov. 18-i sz. 5—6., nov. 25-i sz. 5—6. (A bevezetés, a közcímek és az adatbeli tévedések nem a közlőtől származnak. — Itt megjelent a Batthyány L. gr., dr. Bé, Földváry Károly, Lajos és Sándor, Almásy Pál, Csányi László, Kemény Dénes br., Boczkó Dániel, Haynau Gyula jellemzése); Lukinich Imre: »A Bethleni gróf Bethlen család története.« 480—2., 538—9. (A Bethlenekről szólók); Jancsó Béla, Erdélyi Helikon I. 1928. 387—389., III. 1930. 115—120. (Eötvös József és Kemény Zsigmond); Szabó T. Attila: I. h. XI. 1938. 715—29., XII. 1939. 12—28., 114—126., 185—197., 245—254.; U. a. Ifjú Erdély XVIII. (1939). 50—51. (Eötvös József). — Két levele gr. Mikó Imréhez. Kézirat az Erdélyi Múzeum gr. Mikó Imre levéltárának írói levelezés-anyagában. — A naplótöredék és az Emlékezések előszava újra megjelent az Erdélyi Helikon XII. (1939). 5. számában.

Pálffy teljes irodalmi hagyatékának összeállítását nagyon megnehezíti az, hogy főként az egykorú hírlapokban többször

álnéven vagy betűjeggyel írhatott. Kétségtelen például, hogy az övé az a két P.-vel jegyzett cikk-sorozat, amely a debreceni Esti Lapok-ban (szerk. Jókai Mór) »Országlás és kormányzás« meg »Állam és hatalom« címen jelent meg (1849., 58., 60., 62., 64., 65., 69., 71. sz.). De ezenkívül is több olyan jelzés nélkül írt cikk olvasható ebben a lapban (ez az ő pártjának, a békepártnak volt a szócsöve!), amelynek csaknem kétségkívül P. a szerzője. Az Erdélyi Híradó 1840—1849 közötti évfolyamaiban, még inkább a Magyar Hírlap 1851 körüli számaiban sok olyan cikkre akadtam, amelyet tartalmi és stílusbeli okoknál fogva szinte kétségtelenül a Pálffyéinak kell tartanunk. Itt fennebb azonban csak a biztosan Pálffynak tulajdonítható cikkeket soroltam fel, vagyis az olyanokat, amelyeket neve alatt jelentetett meg, illetőleg amelyeket Emlékezéseiben, habár névtelenek, magáénak vall. — Érdekes, hogy az egykorú kiáltványok közül csak egyen akadtam az ő nevére, mint aláíróéra. Ez »Az országgyűlés Magyarország népeihez« 1848. okt. 28-án kelt, de a belétett ceruzabejegyzés szerint ezt sem ő, hanem Kemény Dénes br. »készítette« (Vö. Erdélyi Múzeum lt. Apor könyvtár. Országgyűlési iratok 1847, 1848, 1849.).

Az író saját feljegyzései nyomán Jakab Elek és Szinnyei József is megemlíti, hogy P.-nak még a következő munkái maradtak kéziratban: A »Zsadányi család« című regény I—VIII. fejezete. — E regény-töredékével egy időben írta »Kendi Ferenc« című életképét is. — »Tihamér« (Regény). — »Eszmetöredékek a keleti ügy körül« (Politikai értekezés. — Ez utóbbi értekezéséről maga naplótöredékében mint »A keleti harczról és politikáról írt művé«-ről emlékezik meg, tehát terjedelmesebbnek és befejezettnek kellett lennie. E munkát, Jakab Elek szerint, testvérének küldte.). Nyilvánvalóan Jakab Elek szövegének félreértésén alapul Szinnyeinek (i. h.) az az állítása, hogy P. irodalmi hagyatéka az Erdélyi Múzeumba került, mert ilt — legalább is ma — az Emlékezéseken és a két levelén kívül más Pálffy kéziratot nem őriznek és nyoma sincs annak, hogy valaha őriztek volna.

Pálffy önéletrajzát is megírta, egyéb jegyzeteket is készített. Ezek még a századfordulón megvoltak nagyon értékes önéletrajzi adatokat tartalmazó leveleivel együtt (Vö. Jakab Elek, i. h., valamint Jakab Elek és Szádeczky Lajos: »Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig.« (Budapest, 1901. 560—2.). Ma hollétükről semmit sem sikerült kideríteni. Úgy látszik, Tarcsafalván vagy Bencéden kallódtak el.

3.

JEGYZETEK PÁLFFY JÁNOS ÉLETÉHEZ.

Családja történetét megírta Pálffy György: »A tarcsafalvi Pálffi(!) család.« Geneológiai Füzetek. V. 1907. 5—8., 15—18. A családi címerre vonatkozólag szükségesnek tartom a következőket megjegyezni: A család még a mult század elején is azt az egyszerű (kardot tartó kar) címert használta, amelynek alapján a kiadvány címlapján levő cimke is készült. De már úgy látszik, Pálffy János korában is szívesen kapcsolta a Tarcsafalvi Pálffy család magát a magyarországi Erdődi Pálffy (grófi és hercegi) családhoz; ezt mutatja talán, Pálffy Jánosnak írói álneve, az Erdődi János név és az, hogy újabban a család a jelzett grófi és hercegi Pálffyak kerékből kinövő szarvasos címerét használja. E használat egyáltalában nem indokolt, mert a családnak a magyarországi Pálffyakhoz a közös néven kívül semmi köze sincs. A családnév, mint az a legtöbb családnév esetében megfigyelhető, alakjára nézve változó; csak a mult században is a Pálffy János cikkei alatt, meg a róla szóló megemlékezésekben, hírekben családnevének a következő változatait láthatjuk: Pálfi, Pálfy, Pálffy. Lehet, hogy ezek közül az elsőt a 48-as idők roszszul értelmezett demokratikus gondolkozásának hatásaként maga is használta, de az is kétségtelen, hogy az általam egyetlen fellelt és látott kiadványában, amelyben az ő neve aláírásban szerepel, a családnév Pálffy alakban olvasható. A gr. Mikó Imréhez írt két levél (P. aláírását másutt nem volt alkalmam látni!) a családnevet ugyanígy őrizte meg, sőt az y-ra Pálffy a régies helyesírás kettőspontját is kitette. Az Emlékezések kéziratában a Pálffy családnév-alak áll.

A Pálffy János életére vonatkozó adatokat Emlékezéseiből és az alább felsorolt különböző forrásokból magamnak kellett összeszednem és az ellentmondásoktól megtisztítanom. Nehány értékes adatot Emlékezései őriznek.

Jakab Elek i. h. nyomán tévesen került bele Szinnyei József alább idézett munkájába az az adat, hogy P-nak a Kossuth Pesti Hírlapjába írt cikkei miatt kellett otthagynia a katonaságot, hiszen P. már 1835-ben nyugalomba vonult, Kossuth hírlapja pedig csak 1841-ben indult meg. Hogy ez az állítás valamely más korabeli lapra vonatkoztatható-e, azt nem sikerült eldöntenem. — Arról a környéken ma is élő szájhagyományról, mely P.-nak öccse felesége iránti vonzalmára vonatkozik, Gyallay Domokos szíves szóbeli közlése révén tudok. Az asszony szépségéről is a szájhagyomány beszél, de megerősíti ezt Kelemen Lajos szíves közlése is; ő ugyanis látta még Hegyessy Zsuzsánnának néhai Pákey Lajoshoz családi örök-

ség útján került festményét és hallotta nyilatkozni Pákeynek H. Zs.-val kortárs anyósát ez utóbbinak nem mindennapi szépségéről.

Felmentése utáni életét csak töredékesen ismerjük Jakab Eleknek Pálffy levelei alapján írt futó életrajzából, Pálffy 1852—53-ból származó naplótöredékeiből és emlékezéseinek ittott elszórt adataiból. Arra nézve, hogy milyen körülmények közölt kellett elhagynia Pestet, semmi közelebbi adatot nem sikerült felfedeznem. Emlékezéseiben azonban erdélyi követtársáról, ifj. gr. Bethlen Jánosról szólva, ezeket írja: »Közöttünk 1852 óta, mióta ő Erdélybe ment lakni..., *én pedig e zsidó fészekbe* (t. i. *Sátoraljaújhelyre*) *confiniáltattam*, külsőleg minden viszony megszakadt.« Ebből és nehány jelentéktelenebb megjegyzéséből nyilvánvaló, hogy Pestről való távozása felsőbb kényszerre történt. Hazaérkezése után az Erdélyi Múzeum Egylet javára írt végrendeletét a család perrel támadta meg és így vagyona nem juthatott ennek az egyesületnek birtokába.

Életrajzi adataira vonatkozó nyomtatott források: Ellenőr 1848. 57, 62, 63, 103. — Erdélyi Híradó 1848. 217, 218, 229, 310, 315, 342, 347. — Esti Lapok. 1849. 26. sz. 1. — Figyelő V. 1878. 328. (Jakab Elektől). — Hölgyfutár 1857. 95. sz. (Id. Szinnyei alább i. h., magam azonban az idézett forrásban nem akadtam rá). — Kolozsvári Híradó. 1848. 2, 6, 47, 74, 101, 121, 124. — Közlöny (Hivatalos kormánylap.) 1848. évf. 6, 41, 66, 106, 111, 112, 116, 132, 149—151, 154—5, 157, 161, 174, 283, 304, 314, 408, 492—3, 541, 590—1, 626—7, 650, 662, 670—1, 677—80, 798. 1849. évf. 2, 21, 71, 83, 88, 98, 100, 104, 248, 252, 261, 333. — Pesti Hírlap. 1848. 515, 519, 641. — Magyar Hirlap. 1850. 221 (aug. 4-i) sz. 975. — »Az 1848-ik év július 2-ikán egybegyűlt nemzeti képviselők háza üléseinek jegyzőkönyve.« (Az Erdélyi Múzeum levéltárának Apor könyvtárában levő példányt használtam.) — »Erdély-nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városában hirdetett s junius 18-án bezárt országgyűlésének Jegyző- és Irománykönyve.« Kir. főkormányszéki engedélyezett hiteles kiadás. Kolozsvárt, 1861. 15 és 27. Bevezetés a közlésekhez. Budapesti Hírlap Vasárnapja 1928. nov. 4-, 11-, 18-, és 25-i sz. — Nagy Iván: »Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal.« Pest, 1862. IX. 83—4. — Kőváry László: »Erdély története 1848—49-ben.« Pest, 1861. 14—15. — U. a.: »Okmánytár az 1848—9-ki erdélyi eseményekhez.« Kolozsvárott, MDCCCLXI. 6—7. — Szeremley Samu: »Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről.« Pest, 1868. I. 66, 142, 234, 274, 321, II. 16, 182. — Jakab Elek: »Szabadságharczunk története.« Budapest, 1880., 78. és 106—8. — Jakab Elek és Szádeczky

Lajos: »Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1848-ig.« Budapest, 1901. 559—562. — Jakab Elek: »Pálffy János, 1848—49-ki képviselőházi alelnök „Napló"-ja.« Nemzet. XIV. 1895. 4559 (123.). sz. Melléklet. (Életrajz és közlés a naplóból). — Szinnyei József: »Magyar írók élete és munkái.« X. 164—5. Pallas Nagy Lexikona XIII. 731. (Ahány sor, szinte annyi téves állítás.). — Révai Nagy Lexikona XV. 108. (U. a.). — Daróczy Zoltán: »Nemesi évkönyv 1923.« I. évf. Bpest, 1923. 145. — Jancsó Béla: »Pálffy János feljegyzései kortársairól.« Erdélyi Helikon. I. 1928. 385—7., III. 1930. 115. — U. a.. »Pálffy János Kemény Zsigmondja és a Kemény Zsigmond probléma.« I. h. III. 1930. 121—2. — Hofbauer László: »A Remény című zsebkönyv története.« Erdélyi Múzeum XXXV. 1930. 352. — Szabó T. Attila: »Pálffy János emlékezései.« Erdélyi Helikon. XI. 1938. 715.

Pálffy megírta önéletrajzát; ezt a kéziratot, úgy látszik, Jakab Elek és Szádeczky Lajos használta (i. h. 560—2), ma azonban hollétéről semmit sem tudunk.

* * *

E kiadvány sajtó alá rendezője hálás köszönetét fejezi ki tanára, Kelemen Lajos iránt azért az önzetlenségért, hogy vele az Emlékezéseket nemcsak megismertette, de a kiadás munkájában tanácsaival támogatta, sőt a kézirat összeolvasásában segítette. Köszönettel tartozik mások mellett Jakó Zsigmond-nak is, aki az Emlékezéseknek már megjelent részleteit a fővárosi lap-példányokban felkutatta.

Külön köszönet illeti az Erdélyi Múzeum Egyesület választmányát azért, hogy a kézirat lemásoltatását és kiadását megkönnyítette, illetőleg engedélyezte.

4.

SZEMÉLYI JEGYZETEK AZ EMLÉKEZÉSEK SZÖVEGÉHEZ.

E részben a szöveg megértéséhez szükséges adatokat gyűjtöttem egybe. Megjegyzendő azonban, hogy az emlékiratban előforduló nagyobb személyiségekre (Görgey Kossuth, Széchenyi stb.) vonatkozólag feleslegesnek tartottam ilyen jegyzeteket mellékelni.

Agoston József (1800—1860). Kossuth ügyvédje volt a híres 1837-i perben, melyben védettjét a „Törvényhatósági Tudósítások" miatt három, illetőleg négy évre ítélték el. Magát Agostont is perbe akarták fogni több társával együtt az *Országgyűlési*, majd *Törvényhatósági Tudósítások* támogatása miatt. — *Almásy Manó* (mh. 1875) nyolc gyermeke közül a második volt az emlékezésekben

szereplő Gyula (1823—90). — *Almásy Pál gr.* (1818—1882), előbb Heves megye alispánja, később (1848) Gyöngyös képviselője és tartományi kormánybiztosa. Első felesége gr. Batthyány Amália (1818—1867) volt. Ez az Amália azonban a Batthyányaknak nem a Zsigmondtól (mh. 1728) lejövő ágából való, mint B. Lajos, hanem az u. n. Pinkafői ágazatnak Józseftől (1738—1806) származó második ágából. Almásy egyébként, amint Pálffy is előadja, az 1849 április 14-i trónfosztó és Magyarország függetlenségét kimondó országgyűlésnek is elnöke volt. Június 26-án az országos törvényszék másodelnökévé nevezik ki; ugyanekkor Pálffy első alelnöke lett. A képviselőház alelnökségéről lemondó levelét július 2-án olvasták fel a képviselőházban. — *Andrássy György* gr. (1797—1872) az Akadémia egyik alapítója és tiszteleti tagja, kora közgazdasági életének egyik legjelentősebb alakja volt. Politikai és nemzetgazdasági szereplése egybeesik Széchenyi működésével. Külföldi utazásából hazajőve, 1833-ban vele együtt írta és adta ki a Lánchíd építésére vonatkozó jelentését. — *Andrássy Gyula gr.* (1823—1890) a szabadságharc alatt konstantinápolyi követ, majd az 1867-ben kinevezett második felelős magyar minisztérium feje és a honvédelmi tárca vezetője, 1871-ben pedig Ausztria-Magyarország külügyminisztere és a császári család minisztere lett. Ettől az állástól 1878-ban vált meg. — *Andrássy Manó* gr. (1821—1891) a szabadságharc alatt résztvett a pákozdi csatában, de Buda-Pest elfoglalása (1849. jan. 5.) után külföldi utazásra Indiába, Cejlonba, Jávába és Kínába ment. — *Asztalos Pál* huszti képviselő volt, de a képviselők névsorában azok között szerepel, akik még 1849. március 1-e előtt meghaltak.

Balassa János dr. (1814—1868) a pesti egyetem tanára, európai hírű sebész, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja volt. — *Balassa Konstantin* (1792—1862) mint huszártiszt a lovak idomításában nagy ügyességre tett szert. A P. említette három kiadást megért munkája előbb német nyelven (Der Hufbeschlag ohne Zwang, Bécs 1828), majd még hat nyelven jelent meg. Magyarra Hoffner József fordította „Az erőszak nélküli patkolás" címen (Pest, 1828). Ezen kívül még öt katonai, főleg a ménes-gazdálkodás körébe vágó munkát írt. — *Baldacci Manó br.* (1807—1852). Nevét Pálffy *Baldacsi* és *Baldácsi* alakban írja, de másutt szerepel még *Baldácsy* alakban is. Osztrák, de valószínűleg olasz eredetű katonacsaládból származott; még apja, József (mh. 1809) erdélyi főrangú családba házasodott, mikor elvette Toroczkai Borbálát. Fiait az 1841-i erdélyi országgyülés honfiúsítja. Manó a bécsújhelyi katonai akadémián végezte tanulmányait, aztán a hadsereg kötelékébe lépett. Itt gyorsan haladt; 1848-ban már a kolozsvári 51. gyalogezred parancsnoka volt. Később mint az erdélyi hadak vezére, nem nagy eredménynyel működött. 1848. nov. 17-én Kolozsvárt is feladta. 1849. jan. 5-én osztrák fogságba került. Előbb felmentették, de aztán két évi várfogságra ítélték. Olmützben halt meg. — *Bálintitt József*

br. (1808—1877) valóban kiterjedt birtok felett rendelkezett, hiszen úrbéri kárpótlást 28 faluban fekvő birtokból kapott. — *Balogh János* (1796—1872). Bars megye tisztviselője, alispánja és országgyűlési követe volt. Mint őrnagy küzdött a szabadságharcban, aztán Bemmel török földre menekült. 1859-ig élt számüzetésben. Ekkor hazajött, de elfogták, majd szabadon bocsátották. 1861-ben lépett föl utoljára az országgyülésen, mint Bars képviselője. — *Bánffay Simon* (1819—†) ügyvéd, közjegyző és kir. tanácsos. Irodalmi működését 1835-ben kezdette meg. A Pesti Napló, melynek az önkényuralom alatt egyik szerkesztője volt kormány-támogatásban részesült. E támogatás azonban oly megalkuvásokra késztette a lapot, hogy az előfizetők megfogyásával a kiadó, Emich Gusztáv meg akarta szüntetni. A felelős szerkesztők (Császár Ferenc, Bécsy Emil, Szenvey József) folytonos változása után Császár névleges szerkesztősége alatt B. szerkesztette és a legnevesebb írók támogatásával fel is virágoztatta a lapot. Jellemző, hogy 12 hónap alatt 151-szer idézték a rendőrség és négyszer a hadbíróság elé. 1851. szept. 6-án el is mozdították állásától; csak 1867-ben vette át megint a lapot, mint tulajdonos és felügyelő szerkesztő. Az önkényuralom alatt sokat tett a nemzeti szellem fejlesztése érdekében. — *Bánffy Dániel br.* (1812—1888) később v. b. t. tanácsos; B. Dezső magyar miniszterelnöknek apja. — *Bánffy György gr.* (1747—1822), mint erdély főkormányzója még II. József kedvelt embere volt. 1787-ben lett Erdély kormányzója. Ő helyeztette át Erdély székhelyét Nagyszebenből Kolozsvárra és építtette 1774—1785 között itten a város legszebb főúri műemlékét, a Bánffy-palotát. Fia volt az a József (1779—1858), akiről az emlékezés szól. — *Bánffy János br.* (1810—1873), Küküllő megye főispánja volt 1848-ban. — *Bánffy Pál br.* (1798—1863) a B. Pál (1762—1827) és a Felcsúti Gányi Erzsébet fia. Az emlékezésben szereplő felesége teljes neve: Róffi Borbély Amália (1803—1864). — *Barcsay Polixéna* (1821—1906) 1841-ben ment nőül gr. Lázár Mórichoz (1817—1865); férje is részt vett a szabadságharcban. B. később „A nők írói jogosultságáról" címen cikket írt a Kolozsvári Közlönyben és a Hölgyfutárban is (1858). — *Batthyány Kázmér gr.* (1807—1854) főrangú körök akkori szokása szerint csaknem teljesen külföldi nevelésben részesült és így németül, angolul, franciául és olaszul hamarább és élete végéig jobban tudott, mint magyarul. Később hazájában telepedve meg, már az 1839/40-i országgyülésen feltünt. Az 1843/44-i országgyülésen a főrendi ellenzék egyik legkitünőbb tagja, a magyar ipar védelmére alapított védegylet elnöke és a rohonci gazdasági intézet egyik alapítója. A márciusi forradalom után baranyai főispán és kormánybiztos. A rácok (szerbek) elleni harcokban vitézül küzdött; anyagilag is hatalmas összegeket áldozott a szabadságharc ügyéért. A gr. Batthyány család más ágából származott, nem abból, amelyből B. Lajos gr., a miniszterelnök. — *Batthyány Lajos gr.* (1806—1849) család-

neve a kéziratban *Batthyányi, Batthyáni, Batthyány*, sőt egyszer *Batthyányy* alakban felváltva fordul elő; a tragikus sorsú gróf azonban családnevét *Batthyány*-nak írta, családja is így használta. — A jellemzésben előforduló események megértéséhez tudnunk kell a következőket: A sukorói találkozás után Batthyány valóban Bécsbe ment. De az ottani kérlelhetetlenséget, a pesti szélsőséges kilengéseket és részben a képviselőház bizalmatlanságát látva, 1848 október 1-én lemondott a miniszterelnökségről, sőt a képviselőségről is; az újra elrendelt képviselőválasztáson azonban megint megválasztották. Érdekes, hogy lemondását a képviselőháznak csak e hó 9-én jelentették be; erre Kossuth indítványára addig, míg az ország állapota a törvényes kormány alakítását lehetővé teszi, a képviselőház az ország teljhatalmú kormányzásával a honvédelmi bizottmányt bízta meg. Ennek elnöke Kossuth Lajos lett. Ilyen változott viszonyokat talált itt B., mikor Bécsből visszajött (A képviselőházban való első megjelenésekor a kormánypárt és a karzat hangos nemtetszéssel fogadta). Mint a Habsburgházzal való becsületes, békés kiegyezés híve továbbra is a béketörekvések támogatója volt. Éppen azért nyugodtan Pesten maradt, mikor 1849 január 5-én Windischgrätz csapatai bevonultak Pestre. Azonban őt is elfogták és az osztrák csapatok visszavonulása után Ausztriába szállították. Hosszas törvénykezési eljárás után még az idegen bíróság sem ítélte halálra, de aztán Schwartzenberg miniszter utasítására úgy változtatták meg a vádiratot, hogy halálra kelljen ítélni. Hogy az Ausztriában szokásos biztos kegyelmezést mellőzni lehessen, az ítélet után Olmützből azonnal Pestre szállították. A kivégzés előtti éjtszakán, bár az őrök egész éjjel a szobában és a gróf ágyához közel tartózkodtak, egy kis törrel a nyakán, a karján és a szíve táján sebet ejtett. Reggel az őrök alvadt vérben, eszméletlenül találták. *Az öngyilkossági kisérletet azonban úgy hajtotta végre, hogy őrei még egy szisszenést sem hallottak.* Az orvosok eszméletre téritették és a jellemzésben említett vizsgálat után, nyomban reggel, október 6-án 7 órakor a vérveszteségtől bágyadt, de egyébként bátran viselkedő Batthyányt golyó által kivégezték. Halála helyén Budapesten, a róla elnevezett tér közepén ma örökmécses ég. — *Bedeus József br.* (1782—1858) kormányszéki tanácsos és történetiró. Tudományos működéséért az erdélyi szász honismertető társaság 1842-ben elnökévé választotta. — *Bellegarde Henrik gr.* apja is Henrik (1756—1845) a napoleoni háborúk egyik hadvezére, 1805-től kezdve a legfőbb haditanács elnöke volt. A család maga francia eredetű, Savojából Ausztriába bevándorolt grófi család. — *Beöthy Ödön* (1796—1854) a szabadságharcban erdélyi kormánybiztos is volt. Világos után Bécsen keresztül külföldre menekült és Párizsban, Londonban meg Jerseyben élt. Hogy feleségével találkozhassék, betegen Hamburgba ment és itt (nem mint P. írja Párizsban) halt meg. — *Berde Áron* (1819—?) előbb a kolozsvári unitárius kollégiumban a természettudományokat adta elő; ké-

sőbb a kolozsvári jogakadémián (1863), majd 1872-ben az akkor megszervezett kolozsvári egyetem tanára és első rektora lett. Az Akadémia is levelező tagjává választotta. — *Berde Mózes* (1815—1893) a második felelős miniszteriumban a belügyi tárcánál az erdélyi ügyek előadója és miniszteri osztálytanácsos lett. Végrendeletében örökösévé az erdélyi unitárius egyházat tette; ebből az alapítványból épült a kolozsvári unitárius kollégium hatalmas épülete. A szegény diákok kenyér-segélyezésére tett alapítványának emlékét sokáig őrizte a „Berde-cipó" név. — *Bernáth Gáspár* (1810—1873) ügyvédi oklevelet szerzett, de e mesterséget nem folytatta; csak az irodalomnak élt. Érdekes, hogy bár komoly, ritkán nevető gyerek volt, később Bernát Gazsi tréfáival és adomáival országos hírnévre tett szert. — *Berzenczey László* (1820—1884) Erdélyen és Moldván keresztül menekült Kiutahijába; innen 1851-ben Kossuth társaságában ment Gibraltárig s onnan mint a bujdosók vezetője Amerika felé vette útját. Kossuthnak az Egyesült-Államokba érkezése után rövidesen megkezdte világkörüli útját. Előbb Amerika más részeit, aztán Kínát, Indiát, Ceylont, Egyiptomot és Törökországot látogatta meg. A krimi háború után, 1862-ben jelentkezett Galacban az osztrák hatóságoknál. Ekkor Bécsbe vitték, majd Klagenfurtot jelölték ki tartózkodási helyéül. 1867-ben hazatért, de nemsokára (1873) megint keleti utazásra indult. Mikor 1874 végén nagy fáradalmak és viszontagságok után visszatért, útja eredménytelensége miatt, összetört ember volt. 1875 elején az elmezavar jelei mutatkoztak rajta; szinte tíz évvel később, 1884-ben a Lipótmezőn halt meg. — *Bcsze János* (1811—1892) két évig raboskodott, 1861-ben Esztergom képviselője és előbb a határozati, majd a felirati (Deák) párt támogatója. Mint a pénzügyi törvényszék elnöke vonult nyugdíjba, de aztán *nyugdíjáról a haza pénzügyi nehézségeire hivatkozva lemondott.* — *Bezerédj István* (1795—1856) szabadelvű képviselő volt, aki elsőnek sürgette az 1843/44-i országgyűlésen a közteherviselést és küzdött a halálbüntetés eltörlése érdekében. A szabadságharcban állást nem vállalt, de mint mérséklő és kiegyenlítő elem résztvett a képviselőház munkájában. Előbb kötéláltali halálra ítélték, de aztán kegyelmet kapott. — *Bethlen Gergely gr.* (1810—1867) előbb kormányszéki gyakornok, majd az erdélyi udvari kancellária fogalmazója. 1848-ban a lovas nemzetőrök közé állott és az erdélyi harcokban kitüntette magát. Világos után Törökországba menekült, aztán meg Franciaországba ment. Itt élt 1859-ig; ekkor olasz szolgálatba lépett. Résztvett az olasz szabadságharcban is mint lovas ezredes. 1867-ben kegyelmet nyerve, visszatért hazájába, de még ez év december 23-án meghalt Kolozsvárt; itt is temették el. — *Bethlen János gr. id.* (1792—1851) a nápoleoni háborúkban az osztrák hadseregben harcolt, aztán Bécsben, az erdélyi kancelláriánál vállalt tiszteletbeli titkári állást. Csak a 30-as években kezd az erdélyi politikai életben szerepelni. *Első* feleségétől, gr. Béldi Rozáliától († 1836)

Jánoson (1826—1891), Olivéren (1825—1894) és Miklóson (1831—1899) kívül elsőnek Rozália nevű leánya született (1824); ez br. Stipsich József eredeshez ment nőül. *Második* feleségétől, gr. Bethlen Domokos elvált feleségétől, br. Wesselényi Zsuzsánnától (1808—1891) született Dániel (1838—1893), István (1839—1881) és Aurél (1843—1906). Ezek közül Istvánnak és feleségének, gr. Teleki Ilonának (1849—1914) harmadik gyermeke gr. Bethlen István (sz. 1874), volt magyar miniszterelnök; B. János tehát ez utóbbinak nagyapja. — *Bethlen János gr. ifj.* (1811—1879) az unió előtt az erdélyi országgyűlésen, az után a magyar nemzetgyűlésben képviselő. A székelyudvarhelyi ref. kollégium főgondnoka és az Erdélyi Múzeum-Egyesület egyik alapítója. Feleségе, Teleki Zsófia grófnő (1815—1852) volt. — *Bethlen Lajos gr.* (1782—1867) bármennyire ellensége volt a szabadelvű törekvéseknek, már 69 éves volt, mikor 1848-ban a honvédek közé állott; ezért 1852-ben fogságot is szenvedett. Önéletleírását Szádeczky Lajos adta ki (Kolozsvár, 1908). — *Boczkó Dániel* orosházi képviselő. Szentiványi Károly után, 1849. július 9-én nevezték ki Erdély teljhatalmú kormánybiztosának és mint ilyen még augusztus 7-én is rendeletet adott ki Kolozsvárt a bankjegyekkel való visszaélések ellen. Különösen az aradi csatában (1849. febr. 8) tűnt ki bátor viselkedésével. — *Bónis Samu* (1810—1879) a börtönből 1856 végén szabadult ki kegyelmezés útján. A kiegyezést előkészítő politikai mozgalmakban résztvett, de a kiegyezés után a kuriához került; a semmitőszék tanácselnökeként halt meg. — *Bölöni Farkas Sándor* (1795—1842) gr. Béldi Ferenccel 1830-ban indult külföldi útra. Németországon, Franciaországon, Belgiumon és Hollandián keresztül Angliába, Skóciába és Irországba, majd Amerikába mentek. Utazásáról naplót írt; amerikai jegyzetei „Utazás Észak-Amerikában" címen 1834-ben és 1835-ben két kiadásban is megjelentek. E mű irodalmi hatása szinte érthetetlenül nagy volt; az Akadémia a Marczibányi jutalommal, 200 pengővel tüntette ki. — *Brassai Sámuel* (1800—1897) a tudománynak csaknem minden ágával foglalkozott. Iskoláinak elvégzése után előbb nevelő, aztán 1837-től a kolozsvári unitárius kollégium tanára. 1850—1859-ben Pesten tanárkodott; ekkor visszakerült Kolozsvárra. 1872-ben a kolozsvári egyetem tanára lett. Hihetetlenül sokoldalú ismereteiért az Akadémia tiszteletbeli tagjának választotta (1887), de már előbb levelező (1837), illetőleg rendes tag (1865) volt. Aránylag keveset írt; elaprózódó tudományos munkásságában semmi jelentősebb alkotás nincs. — Szép síremléke Kolozsvárt, a házsongárdi temetőben áll. — *Bretzenheim Ferdinánd herceg* (1801—1855) az 1827-ben honfiusított B. Károly Auguszt herceg fia. A család maga egyébként az egykori Rákóczi-uradalmak egyrészét (Sárospatak, Regéc stb.) bírta.

Cavagnac Lajos Jenő (1802—1857) francia tábornok, az 1848. jún. 23-i párizsi fölkelés elnyomója, később a köztársasági

kormány feje. A rend helyreállítása után még 1848. dec. 20-án lemondott. — *Czecz János* (1822—1904) örmény származású volt. A fegyverletétel után 1850 tavaszáig Magyarországon rejtőzködött, aztán Hamburgon át Párizsba menekült. Itt a francia támogatásban több ízben is csalódva, Argentinába ment és itt a hadsereg szervezője, egyik műszaki tanácsadója és a katonai oktatás jelentős tényezője lett. Bem erdélyi hadjáratáról írt munkáját 1850-ben Hamburgban adta ki német nyelven; megjelent magyarul (1868) és lengyelül is (1854). Buenos-Ayresben halt meg. — *Csányi László* (1790—1849) előbb muraközi, majd erdélyi kormánybiztos, Görgeynek testi-lelki jóbarátja volt. A debreceni Szemere-kormányban a közlekedésügyi tárca betöltője volt. 1849 október 10-én akasztófán végezték ki. — *Csengeri Antal* (1822—1880) közgazdász és közíró, a Magyar Földhitelintézet egyik alapítója. Már a 40-es évek elején újságíró volt. Előbb a Pesti Hirlapot (1845—49), majd a Budapesti Szemlét (1861—79) is szerkesztette. Politikai és történelmi tanulmányokat írt. — *Csernátoni Cseh Lajos* (1823—1901) hírlapíró, Kossuth titkára, a szélsőséges „Március Tizenötödike" egyik szerkesztője, 1848. nov. 11-től a honvédelmi bizottmány titkára. A szabadságharc bukása után Franciaországba menekült, majd Angliába kényszerült menni. Itt tanítóskodott, majd Amerikába menve újságíróskodott. Később Skóciában tanító, majd Olaszországban Garibaldi magyar légiójánál hadbíró. A kiegyezés évében hazajött és itt mint országgyülési képviselő élt. Vagyonát a magyar hirlapírók nyugdíjintézetére hagyta.

Damjanich János (1804—1849) századosként fogott hozzá a délvidéki magyar nemzetőrség megszervezéséhez. Erélye, fegyelmezettsége és személyes bátorsága nagyban hozzájárult ahhoz, hogy csapatai megakadályozhassák a szerb felkelés győzelmét. 1849. ápr. 28-án, mikor Görgey megbízásából a hadügyi tárca ideiglenes vezetésére Debrecenbe akart menni, Komáromban egy sétakocsizás alkalmával felborult és a lábát bokában eltörte. Lába annyira béna maradt, hogy csatában nem is vehetett többé részt. A világosi fegyverletétel utáni aradi kivégzéskor is szekéren vitték ki a vesztőhelyre. Mint a csatában, itt is bátran viselkedett; utolsónak, tizenharmadikként akasztották fel 1849. október 6-án. — *Degenfeld Imre gr.* (1810—1883) a szabadságharcban szabolcsi főispán volt. — *Dembinszky Henrik* (1791—1864) mérnöki tudományokat Bécsben tanult. 1812-ben résztvett Napoleon oldalán az oroszországi hadjáratban, majd az 1831-i lengyel felkelésben. Az osztrolenkai csata után (1831) tüneményes hadmozdulattal Varsóba vonult vissza, de nem tarthatta magát. Párizsba menekült; itt 1848-ban gr. Teleki Lászlóval, a párizsi magyar követtel megismerkedve, ez utóbbi ajánlatára 1849-ben a felsőtiszai és középmagyarországi honvédhadsereg fővezérévé nevezték ki. Minthogy sem a terepet, sem a gondjaira bizott csapatokat nem ismerte, magyarországi szereplése részben ezért, részben

pedig a magyar tábornokokkal, főként Görgeyvel való ellentéte miatt a vesztett csaták sorozatából állott. A fegyverletétel után török földre és innen mint honosított francia alattvaló Párizsba menekült. Megírta és 1849-ben kiadta „Mémoires sur la guerre de Hongrie 1848—1849" cimen a szabadságharcra vonatkozó emlékiratait. — *Dósa Elek* (1803—1867) híres jogtudós volt. *Erdélyhoni jogtudomány* című három kötetes müve (Kvár, 1863) az erdélyi jogtudománynak máig is legalaposabb összefoglalása. — *Duschek Ferenc* (1797—1873) cseh származású volt, de már gyermekkorában Magyarországra került. Alapos pénzügyi és közgazdasági ismereteit annyira értékelték, hogy a monarchia államtanácsához is bejutott. Széchenyi is gyakran felhasználta tanácsait közgazdasági újításaiban. 1848-ban Kossuth oldalán pénzügyminiszteriumi államtitkár, később pénzügyminiszter lett. Elfogatása után elítélték; rövid fogsága után kiszabadult és életének hátralevő részét visszavonultságban töltötte.

Egressy (Galambos) Gábor (1808—1866) színész, a Kisfaludy-Társaság tagja. Szegedi kormánybiztossága után egy 500 főből álló szabadcsapat vezére lett, de megsebesülve Pesten gyógyíttatta magát. Budavár ostromában mint önkéntes vett részt. Bem fehéregyházi veresége után vele együtt Törökországba menekült. Innen 1850 szeptemberében tért vissza. Törökországi tartózkodásáról írt naplója, melyről Pálffy is megemlékezik, 1851-ben jelent meg. — *Erdélyi János* (1814—1868) sárospataki főiskolai tanár, az Akadémia rendes tagja és a Kisfaludy-Társaság titkára volt. 1846—1848-ban adta ki e társaság kiadásában híres gyüjteményét, a „Népdalok és mondák"-at (I—III. köt.). Jelentős kortörténeti forrás „Pályák és pálmák" című emlékezése (1886) is. — *Eszterházy Mihály gr.* (1783—1874) az elsők közé tartozott, akik az 1825-i országgyülés felső tábláján magyarul beszéltek és mindent megtettek az ország előhaladására. — *Eszterházy Pál Antal herceg* (1786—1866) a nemzet és az uralkodóház között egyre feszültebbé váló viszony miatt még 1848 szeptember elején lemondott a külügyminiszterségről. 1856-ban a monarchiát feltűnést keltő fénnyel képviselte II. Sándor cár koronáztatásán. Fényűző életmódja miatt 1860-ban a hercegi vagyont gondnokság alá kellett helyezni.

Fekete Lajos csurgói képviselő, Kossuth egyik kedvelt embere volt. — *Ferenc Károly főherceg*, V. Ferdinándnak és Mária Lujzának, Napoleon feleségének testvére volt. — *Forgách Antal gr.* (1819—1885) testvérével, Sándorral együtt az osztrákhoz csatlakozott és vele együtt a „muszkavezető" melléknevet nyerte. Az elnyomatás korában előbb a kassai kerület főispánja, majd a csehországi helytartóság elnöke, 1867 óta Deák-párti, majd szabadelvű képviselő volt. — *Gr. Forray Andrásné Brunswick Julia grófnő* (sz. 1787) csillagkeresztes és palotahölgy, majd a nádorné főudvarhölgye volt. Leánya, Julia gr. Nádasdy Lipóthoz ment nőül. — *Földváry Lajos* (1811—1881) honvédezredes.

Eszék eleste után csak hős testvérei közbelépésére szabadult meg az árulás vádja alól. A szabadságharc után a magánéletbe vonult vissza. 1857-ben osztrák, később (1875) magyar bárságot kapott. F. *Károly* és *Sándor* testvére. Felesége Szita Alojzia. — *Földváry Sándor* (1809—1868) a cs. és kir. hadseregben szolgált 1845-ig, akkor megházasodván a magánéletbe vonult. A délmagyarországi harcokban tüntette ki magát. A szabadságharc végeztével 15 évi fogságra ítélték, de aztán kegyelmet nyert. — *Fronius Imre* és *Mihály* családja, mint Pálffy is írja, szász eredetű. Fr. Mátyás brassói bíró vitte keresztül Báthory István erdélyi fejedelemnél és lengyel királynál a szászok közjogi helyzetének tisztázását, alkotmányuk megerősítését. 1583-ban nemességet is nyert.

Gál János (1799—1891) előbb az erdélyi főkormányszéknél írnok, később törvényszéki, majd királyi táblai ülnök. 1850-ben került Bécsbe mint bizalmi férfi és az erdélyi úrbéri ügyek szakértője. 1865—1885 között megint táblai ülnök, majd kuriai bíró lett. Az erdélyi országgyüléseken 1836-tól kezdve mint királyi hivatalos, majd mint Oláhfalu követe vett részt. Tagja volt a magyar országgyülésnek is. — *Gál Sándor* (1817—1866) honvédezredes, a kézdivásárhelyi, majd az olmützi katonaiskolában tanult, de minthogy hadnagyságon feljebb nem nevezték ki, nyugalmaztatta magát. 1848-ban a Kossuth-huszárok és a 12. zászlóalj szervezését végezte Erdélyben. A Székelyföld védelmezésében nagy katonai tehetségről tett bizonyságot. A világosi fegyverletétel után Hamburgba, onnan Angliába, majd Konstantinápolyba menekült. Résztvett az olasz szabadságharcban mint egy magyar légió parancsnoka. Mint őrült halt meg Nápoly mellett, Noceraban. — *Gálffi Mihály (Martonosi)* a szabadságharc alatt is ellenzéki volt. A szabadságharc után a Kossuth—Makk-féle összeesküvésnek egyik áldozata volt (L. még a lapalji jegyzetet a szövegrészben). — *Guyon Richárd* (1812—1856) angol származású magyar honvéd-, majd török tábornok. Előbb résztvett a portugál felkelésben, aztán az osztrák hadsereg kötelékébe lépett. Innen 1839-ben történt házasságakor mint főhadnagy lépett ki és Magyarországon telepedett le. 1848-ban újra fegyvert fogott és bámulatos vakmerőségével nagy katonai sikereket ért el. Felesége, Splényi Mária bárónő a szabadságharc után követte férjét Törökországba is. — *Gyulai Lajos gr.* (1800—1869) külön is szerepel az emlékezésekben. Korának egyik legműveltebb főura volt. A kolozsvári színház, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Akadémia egyik bőkezű támogatója. Félszázadig vezetett naplója mintegy 126 kötetben az Erdélyi Múzeum kézirattárában van.

Hajnik Károly (1806—1866) országgyülési gyorsíró volt az erdélyi és a magyarországi országgyülésen. A szabadságharc alatt, mint az emlékezésekből is látható, kormánybiztosi teendőket is végzett. Ezért a szabadságharc után elvesztette állását. Egy ideig Heckenast Gusztáv irodalmi szerkesztőként alkalmazta. 1861 után azonban megint országgyülési gyorsíró volt. Mint lapszerkesztő

is működött. — Testvére volt az alábbi. — *Hajnik Pál* (1808—1864) mint szülővárosának, Vácnak képviselője került be az 1848 i nemzetgyűlésbe. Perczel Mór után, mint higgadt és türelmes egyéniséget, őt bizták meg a rendőrségi ügyek vezetésével. Rövid ideig Madarász Lászlót tették ugyan helyére, de aztán ismét átvette a rendőrség központi irányítását. Az utolsók között menekült Törökországba. Kossuthtal beutazta Anglia nagy részét és az Észak-Amerikai Egyesült-Államok több államát; visszatérve Európába, Párizsban telepedett le. Itt a Magyarország felé irányuló francia borkereskedés intézésében vett részt addig, míg kegyelmet nem kapott. Akkor visszatért, ügyvéd, képviselő és képviselőházi háznagy volt. Naplójegyzetei kiadatlanok. — Testvére volt Károly, a gyorsíró. — *Haller János gr.* (mh. 1843) korában mintaszerű gazdálkodásával példaképe volt az erdélyieknek. A fehéregyházi, ma már lebontott Haller-kastély újjáépíttetője is volt. Első felesége, Bethlen Jozefin grófnő halála után Kleist Zsuzsát (1785—1866) vette el. — *Haller Sándor gr.* (1814—1895) a szabadságharcban alezredességig emelkedett. — *Haynau Gyula Jakab br.* (1786—1853), a hesseni választófejedelem törvénytelen fia a napoleoni háborúk alatt kezdte meg katonai pályafutását. 1847-ben temesvári hadparancsnokká nevezték ki, de összeférhetetlen természete miatt nemsokára visszahívták. A 48-as mozgalmak idején felajánlotta szolgálatát a magyar kormánynak is, de nem fogadták el. 1849. áprilisában a Bresciában kitört lázadás véres elfojtásakor érdemelte ki a „bresciai hiéna" nevet. Windisch-Grätz visszahívása (1849. ápr. 12) után nemsokára őt nevezték ki a magyarországi osztrák csapatok hadvezérévé. Az oroszok segítségével sikeresen harcolt Görgey ellen. Mikor Görgey mégis az oroszok előtt tette le a fegyvert (1849. aug. 13.), dühében előbbi kegyetlenkedéseit többek közt az október 6 i aradi és pesti kivégzésekkel, kínzásokkal és korbácsolásokkal tetézte. A bécsi miniszteriummal és különösen Bachhal való ellentéte miatt 1850 július 5-én meg kellett válni attól a teljhatalmú állásától, amely európai „hírt" szerzett neki. Sok kortársának véleményét fejezi ki Radetzky János osztrák tábornagy híres mondása: „Haynau olyan, mint a borotva: használat után jól el kell tenni." — *Horváth István (Zsákodi Kovách)* annyira jól ismerte az erdélyi jogviszonyokat, hogy br. Jósika Sámuel 1843—44-ben őt vitte fel Bécsbe rendkívüli jogi előadónak. 1859-ben visszavonult a hivatali élettől. — *Horváth János* 1848-ban Felső-Fehér megye főispánja volt. — *Horváth Mihály* (1809—1878) kimenekülése után levéltári kutatásokat folytatott Brüsszelben. Csak 1867 elején térhetett haza. Megírta a szabadságharc történetét is; történettudományi munkássága nagyon jelentős, ha némi elfogultságtól nem is mentes. — *Hunfalvi Pál* (1820—1888) a szabadságharc után 7 hónapi fogságot szenvedett. 1858-ban az Akadémia levelező taggá, 1872-ben a pesti egyetem tanárává választotta. Több külföldi tudományos társaság tagja volt. Földrajzi, statisztikai

és nyelvészeti munkái korában nagyon híresek voltak. — *Hunkár Antal* veszprémi főispán volt. P. nehány sorban nem tuláságosan hízelgően nyilatkozik róla.

Irányi Dániel (1822—1892) a békepárt egyik legkíméletlenebb ellensége Debrecenben. A világosi fegyverletétel után 1850. januárjáig az országban bujdosott, aztán kocsisnak öltözve Svájcba, majd Párizsba menekült. Külföldön élt 1868-ig, akkor visszatért és politikai meg társadalmi téren működött. Politikai magatartása rendkívül érdekes volt. Hazatérte után, Kemény Zsigmond emlékezéseire válaszolva, röpiratban támadta meg az egykori békepártot. — *Irinyi József* (1822—1859) mint baloldali, de nem a Madarász-párthoz tartozó képviselő vett részt a szabadságharcban, 1848 végén Párizsban követségi tanácsos volt Teleki László gr. mellett. Visszajövet hamis útlevéllel akart Magyarországra szökni, de leleplezték és elfogták. Pálffyval együtt tartották fogságban az Újépületben, halálra is ítélték, de a többiekkel együtt kegyelmet kapott Haynautól. Már diákkorában szépirodalmi téren is próbálkozott, eredeti regényeket, útijegyzéseket, politikai cikkeket és drámákat írt, illetőleg fordított. — *István főherceg* I. Ferenc császár öccsének, József főhercegnek és nádornak fia, maga is Magyarország nádora. — *Ivánka Zsigmond* (sz. 1818) 1848 előtt Hont megye egyik nevezetes ellenzéki szónoka, a fegyverletétel után Kossuthtal Viddinbe, Konstantinápolyba, majd Párizsba menekült, de nemsokára visszatért Magyarországba.

Jellasich József (1801—1859) ezredest V. Ferdinánd 1848 március 23-án nevezte ki horvát bánná; ismeretes szereplése ekkor kezdődik. — *Jósika János br.* (1778—1843) alakja külön is szerepel Pálffy emlékezéseiben. Habsburg-hű magatartásáért 1834-ben a Lipót-rend nagykeresztjét kapta, az 1841—2-i országgyülésen még királyi személyes volt. Kortársai és különösen az ellenzék tagjai előtt alakja nagyon népszerűtlen volt. P. is nagyon szigorúan nyilatkozik róla. — *Jósika Sámuel* 1844-ben lett erdélyi udvari kancellár és Erdélynek Magyarországgal való egyesüléséig 1848. április 15-ig viselte e tisztséget mint korának egyik legbefolyásosabb politikusa. — *József főherceg* (mh. 1847) II. József öccsének és a trónon örökösének II. Lipótnak fia, Magyarország nádora; a nádorságban fia István főherceg követte (mh. 1867).

Kállay Ödön (1815—1879) alakját személyes tapasztalatai alapján keményen ítéli meg P. Haynau júl. 5-i kegyelmezése után falusi birtokára vonult, de az alkotmányos élet visszaáltával újra résztvett a függetlenségi párt oldalán a politikai életben. — *Kálnoky Dénes gr.* (1814—1888) táblabíró, székely királybíró és főispán volt. 1849-ben mint nemzetőrségi kapitány Háromszékben harcolt. A fegyverletétel után hamar megszüntették ellene az eljárást. Az ötvenes években irodalommal foglalkozott, majd Keleten és Afrikában utazott. — *Károlyi György gr.* (1802—1877) az Akadémia egyik alapítója volt; félévi jövedelmét (40.000 frt.)

ajánlotta fel. A kiegyezéskor koronaőr, majd főudvarmester volt. — *Károlyi István gr.* (1797—1881) a Szent István Társulat elnöke volt. Fia, Eduárd (1821—1879). — *Kazinczy Emil* (1811—1890) katonai pályán működött. Több francia, angol, német és görög fordítása maradt. — *Kazinczy Gábor* (1818—1864) K. Istvánnak, K. Ferenc unokatestvérének fia. Az önkényuralom alatt elborult kedélyállapotából csak lassan tért magához, de aztán tudományos munkásságot fejtett ki. Az 1861-i országgyülés feloszlatása után reményében csalódva, bánfai magányában halt meg. — *Kelemen Béniamin* (1792—1883) előbb br. Wesselényi Miklósnak, utóbb árván maradt gyermekeinek erős kezű jószágigazgatója. — *Kemény Farkas br.* (1796—1852) katonai pályára lépett, de aztán otthagyta. A szabadságharc azonban újra fegyverfogásra kényszerítette. Nagyon vitéz és bátor katona volt; halálmegvető merészségét különösen a piski híd védelme alkalmával bizonyította be. Bem kedvelt embere volt. A fegyverletétel után Angliába költözött és ott is halt meg. — *Kemény Ferenc* (1795—1875) az 1843, 1846, 1848 és az 1865-i erdélyi országgyülés elnöke, a trónhoz és az alkotmányhoz egyaránt ragaszkodó politikus volt. — *Kemény Sámuel gr.* a politikus és tudománypártoló id. Sámuel fia maga is azzal tette emlékezetessé nevét, hogy unokatestvérével gr. Kemény Józseffel (1795—1855) együtt nagyértékű könyv-, kézirat- és levéltárát egy megalakítandó erdélyi múzeum céljaira ajánlotta fel. Mint politikus nagy szerepet játszott az 1834-i erdélyi országgyülés ellenzéki megmozdulásaiban. — *Kiss Ernő* (1800—1849) igazi katona lélek volt. A katonai pályát az osztrák hadseregben kezdte, de a forradalom kitörésekor a magyar kormány szolgálatába állt. Az Aradon kivégzett tizenhárom tábornok közé tartozik. — *Klapka György* (1820—1892) előbb a cs. és kir. hadseregben, majd a magyar kir. testőrségben szolgált, de nemsokára adósságai miatt innen ki kellett lépnie. A szabadságharc kitörésekor a magyar miniszteriumnak ajánlotta fel szolgálatait. Több fontos megbizást, köztük Komárom biztosítását, nagyszerűen teljesítette. Megírta és kiadta német, magyar és angol nyelven emlékiratait meg az 1848/49-i hadjárat történetét. — *Klauzál Gábor* (1804—1866) a Batthyány miniszterium lemondása után visszavonult a politika teréről. — *Kornis János gr.* (1781—1840) előbb kővári adminisztrátor (1817), udvari tanácsos (1822) kormányszéki alelnök (1827) majd 1837-ben erdélyi főkormányzó. — *Kovács István* (1799—1872) erdélyi főtörvényszéki tanácsos, az Akadémia levelező és a Magyar Történelmi Társaság alapító tagja. Több apróbb, korában alapvető történeti értekezése és cikke mellett mindössze három nagyobb munkát írt; közülök egyiket az Erdélyi Múzeum ügyében. — *Kovács Lajos* (1812—1890) mint a Kossuth politikájának ellensége többször szembehelyezkedett vele a képviselőházban. Végre vele szemben megalapította a békepártot és ennek hírlapját az „Esti Lapok"-at. — *Kubinyi Ferenc* (1796—1874) a természettudományok, a régiség

és az irodalom nagy barátja volt. Mint Losonc képviselője, az 1848-i országgyűlésen előbb Batthyányt támogatta, de aztán Kossuth szélsőséges irányához csatlakozott. A szabadságharc után ezért nem kegyelmezett meg neki még Haynau sem; 9 évi várfogságra ítélték, de végül mégis csak kegyelmet kapott. Élete hátralevő részét a tudománynak szentelte. Nehány korvinát ő szerzett meg Konstantinápolyból az Akadémia könyvtárának. — *Kuthy Lajos* (1813—1864) a 40-es évek legdivatosabb, legünnepeltebb regényírója volt. Az elnyomó osztrák közigazgatásban való részvétele teljesen tönkretette írói népszerűségét. Valóságos társadalmi számkivetettségben idegbajban halt meg Nagyváradon mint nyugalmazott, de hitelezőitől agyonhajszolt tisztviselő.

Lamberg Ferenc gr. (1791—1848), osztrák altábornagyot 1848 szeptemberében nevezték ki királyi biztossá és Magyarország katonai parancsnokává. Ugyane hó 28-án, amint az országgyűlés tanácskozásaira sietett, az osztrák katonaság ellen felbőszített tömeg a Lánchíd közepén kaszával, ruddal és puskával megtámadta és nehány nemzetőr védelmezése ellenére összekaszabolta. Az ártózatosan összevagdalt hullát a híres Károly-kaszárnyába hurcolták és itt temették el. Pest visszafoglalása után Windischgrätz herceg nagy katonai pompával temettette el. — *Le Normand Mária Anna* (1772—1843)) híres kártyavetőnő. 1790-ben telepedett meg Párizsban és itt jövendőmondással foglalkozott. Párizsból való kiutasításáért (1809) úgy állt bosszút, hogy „Souvenirs prophétiques d'une Sybille" című könyvében megjósolta I. Napoleon bukását. Egy másik híres munkáját (Mémoires historiques et secrets de l'impératrice Joséphine) is hasonló indulat iratta vele. — *Leutzendorf*, százados-hadbíró szerepének tisztázásához értékes adatokkal járul az emlékirat. A hadbíróról eddig nem tudtuk, hogy milyen okok kényszerítették a kétszínű és sokszor következetlennek látszó viselkedésre. — *Lónyai Gábor* (1805—1885) a fiatal Kossuthnak egyik pártfogója; az „Országgyűlési Tudósítások" kiadását is főként ő tette lehetővé. Az országos gazdasági egylet egyik alapítója volt. Az emlékezésekben többször szerepel neve; az utolsó, akiről már emlékezést nem írt Pálffy, de nevét még felírta, éppen ő volt.

Madarász József (1817—1915) már nagyon fiatal korában résztvett a közügyekben. A szabadságharcban mindvégig szélsőséges köztársasági volt. Ezért a szabadságharc után hosszas fogságot szenvedett Olmützben és Kufsteinban. 1865-ben szabadult ki. Kiadta az 1831—1882 közötti időszakra vonatkozó emlékiratait. (Bp. 1883.) — *Madarász László* (1811—1909) országgyűlési képviselő, a honvédelmi bizottmány tagja és a rendőrügyi osztály (miniszterium) vezetője. Mint politikus szélsőséges Habsburg ellenes magatartásáról volt ismeretes. A Habsburg-ház trónfosztásának egyik előkészítője és indítványozója volt. Pálffy szerint résztvett Lamberg meggyilkolásában is. A hazaárulás vádja miatt kivégzett gr. Zichy Ödön elkobzott ingóságainak megdéz-

málásával is őt gyanúsították. E vád miatt 1848 április 16-án lemondott a képviselői megbízásról, de aztán július 2-án újra igazolták csákvári képviselővé történt megválasztását. Nemcsak Pálffy, de legtöbb kortársa lesujtóan nyilatkozott róla. A szabadságharc után külföldre menekült és az Egyesült Államokban mint ültetvény-tulajdonos élt. — *Mérei Mór* (1813—1858) előbb mint őrnagy küzdött a szabadságharcban, majd a rendőrség keretében tanácsos és Kossuth egyik bizalmasa lett. A szabadságharc után Angliába menekült és ott mint gyárigazgató végezte életét. 1848-ban a szélsőségesen forradalmi „Radical Lap" szerkesztője volt. A Madarász László csoportjába tartozott.

Nádasdy Lipót gr. (1802—1873) a Forray András gr. és Brunswick Julia grófnő leányát Juliát vette el. — *Nyáry Pál* (1806—1871) politikus, a békepárt egyik tekintélyes alakja. Ő alapította Madarász Lászlóval szemben a debreceni „Esti Lapok"-at a békepárt eszméinek terjesztésére; ennek szerkesztője Jókai Mór volt. Nagy része volt Madarász megbuktatásában is. A világosi fegyverletétel után tíz évre ítélték; ebből hét évet ki is töltött Josephstadtban.

Oxenstierna Axel gr. (1583—1654) svéd politikus, Gusztáv Adolf udvari kancellárja, a harmincéves háború svéd politikájának és hadakozásainak irányítója. Neki tulajdonítják ezt a mondást: *„Quam parva sapientia regitur mundus"*.

Palmerston Temple Henrik János (1784—1865) angol államférfi; a mult század első felében Nagy Britania külügyeinek egyik legjelentősebb intézője. — *Papp Endre* (1817—1851) költő és közíró, 1848-ban Szatmár megye egyik kerületének képviselője és közoktatási tanácsos volt. A szabadságharc után Pestre költözött, de aztán rövidesen meghalt. Prózai művei közül maradandó értékű Kölcsey jellemzése Csengery „Magyar szónokok és státusférfiak" című könyvében. — *Páskievics Iván Fedorovics herceg* (1782—1856) orosz tábornagy az 1831-i lengyel felkelés leverője, 1849. jún. 17-én kezdte meg Magyarország elleni hadműveletét mintegy 110.000 emberrel. Egyik tábornoka, Rüdiger előtt tette le Görgey Világosnál a fegyvert. — *Patay József* monori képviselő volt. — *Pázmándy Dénes* (1781—1854) Komárom megye képviselője és a kormánynak Debrecenbe menekülésétől (1849 jan. 1.) a képviselőház elnöke. Politikai szempontból ingadozó, de egyébként becsületes egyéniség volt. Mint a Habsburgokkal való kibékülés hívét Haynau 1849-ben rövid fogság után szabadon bocsátotta. — *Perényi Zsigmond br.* (1783—1849) a főrendiház alelnöke, koronaőr, septemvir és ugocsai főispán volt. Mikor Aradon elfogták, rettegés nélkül, hidegen vallotta be, hogy a Habsburgház trónfosztásának előkészítésében ő is résztvett. 1849 október 24-én akasztották fel. — *Petrichevich Horváth Dániel id.* (1769—1842) a mult század elején a kolozsvári színház egyik pártfogója volt. A farkas-utcai régi színházépület 1821-ben történt felavatásakor az általa írt „Prologus"-sal kezdették meg azt a dísz-

előadást, melyen Körner „Zrinyi"-jét adták elő ugyancsak az ő fordításában. Feleségétől, gr. Lázár Évától (1780—1857) született harmadik fia *Lázár* (1807—1851), korának divatos írója volt. „Honderü" című szépirodalmi és divatlapja 1843-tól sokat tett az irodalomnak főúri köreinkkel való megkedveltetése érdekében. — *Puchner Antal br.* (1779—1852), tábornok, előbb Nagyszebenben hadparancsnok, majd az V. Ferdinándtól 1848 május 29-re kitűzött kolozsvári unió-országgyűlés királyi biztosa. Később mint az erdélyi osztrák hadműveletek vezére Bemmel szemben súlyos vereségeket szenvedett.

Rákóczi-Parcsetich Hugó torontáli főszolgabíró és őrnagyi minőségben Perczel Mór futártisztje volt; a szerb felkelés elnyomásában vett részt. 18 évi kényszermunkára ítélték ugyanakkor, mikor Pálffyt felmentették.

Schwarzenberg Félix Lajos János Frigyes herceg (1800—1852) előbb katonai, majd diplomáciai pályán működött. Az 1848. október 6-án kitört bécsi forradalom leverése után november 22-én miniszterelnökké nevezték ki. Kedvelt politikai terve volt az összes, Habsburg-ház keze alatt levő területek egységesítése. Ennek megvalósítását szolgálta az 1849. március 4-én kiadott új alkotmány. Ez Magyarország önállóságát megszüntette, a törvényhozás jogát a bécsi birodalmi gyűlésre ruházta, az uniót megszüntette, Erdélyt, Horvát- és Dalmátországot, valamint a Határőrvidéket meg Fiumét az anyaországtól elszakítva, külön-külön tartománnyá alakította. Orosz segítséggel sikerült neki az ellentétes magyar törekvéseket ideig-óráig elfojtani, de az egységes Ausztriát nem sikerült megalkotnia és a német szövetségbe bevinnie. — *Sina Simon br.* (mh. 1876) román származású görög kereskedő; a görög műveltség érdekében sokat tett. Résztvett az Ypsilanti-féle görög szabadságharcban is. — *Splényi Ignác br.* (1772—1840) lovassági tábornok, a magyar testőrség kapitánya. A Splényiek Tirolból még a XVI. században kerültek Magyarországra. A tábornok leánya, Mária, Guyon Richárdhoz ment feleségül; fia, Lajos a magyar kormány megbízásából a szabadságharc alatt főként diplomáciai szolgálatot teljesített. — *Stáncsics v. Táncsics Mihály* (1799—1884) előbb takácslegény, később tanár volt. Szélsőséges tanokat hirdető könyveiért a szabadságharc előtt és után is többször fogságot szenvedett. — *Szacsvai Imre* (1818—1849), nagyváradi képviselő, a trónfosztó határozat egyik szerkesztője és felolvasója volt. 1849 október 24-én bitófán végezte életét. — *Szechén gr.*, akit az emlékezés Balogh Dániel alakjával kapcsolatban említ, valószínűleg azonos azzal a gr. Szécsén Károllyal (1818—1848), aki végül is, mint a cs. és kir. 5. huszárezred őrnagya Valegionál, Olaszországban esett el. — *Szemere Miklós* (1802—1881) író, az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság rendes tagja. A szabadságharc alatt saját lován és költségén Bem mellett harcolt Erdélyben, de a világosi fegyverletétel után visszavonult lastóci birtokára. — *Szilágyi Ferenc* (1797—1876) az

osztrák kormány megbízásából 1849-ben indította meg a „Magyar Hirlap" című lapot, de később, 1852-ben ebből az állásból elmozdíttatott. 1857-ben iskolai tanácsos és a soproni kerület protestáns fő- és középiskoláinak tanfelügyelője lett. 1862-től kezdve nyugalomba vonult és levéltári kutatásokat folytatott. Erdély XVIII. századi történelméből több jelentős részletkérdést igyekezett megvilágítani. — *Szunyogh Rudolf* nagykállói képviselő volt.

Teleki Láseló gr. (1811—1861) író és politikus, a „Kegyenc" írója. — *Teleki Mihály* (1634—1690) a gyenge I. Apafi Mihály alatt Erdély kancellárja. — *Toldalagi Ferenc gr.* (1803—1864) később cs. kir. kamarás és 1848-ig Marosszék főkirálybirája volt. — *Török János* (1809—1874) résztvett a szabadságharcban, de utána fogságba vetették. Kiszabadulva 1853—55-ig a Pesti Napló, 1855—58-ig a Bécsben megjelenő Magyar Sajtó, 1859—69-ig a Pesti Hirnök szerkesztője volt. — *Trefort Ágoston* (1817—1888) előbb az 1848-i földmüvelésügyi miniszteriumban államtitkár volt, de aztán Szalay Lászlóval és br. Eötvös Józseffel külföldre ment; innen csak 1850 végén tért vissza. Hazatérte után a vasútügynek és általában a közgazdasági életnek volt egyik szervezője. 1872-től mint kultuszminiszter sokat tett a magyar oktatásügy érdekében is.

Vályi Pál sátoraljaújhelyi református pap, művelődéspolitikai és egyházi cikkeket írt. — *Vlád Alajos* nagyzorlenci, krassószörényi képviselő volt 1848-ban.

Weér Farkas a magyar kormány később Belső-Szolnok vármegye főispánjává nevezte ki. Egyébként a szabadságharcban jelentős szerepet nem játszott. — *Windisch-Grätz Alfréd Kandid Ferdinánd herceg* (1787—1862) először az 1848 június 16-án kezdődő prágai pánszláv lázadás elfojtásakor tünt fel. Még ez év október 16-án az összes osztrák csapatok parancsnokává nevezték ki, azonban a sikertelen téli hadjárat után ez állástól felmentették.

Ypsilanti Sándor (mh. 1828) a moldvai fejedelem, Ypsilanti Konstantin fia, a görög titkos társaság vezére. Az orosz hadseregben szolgált, de 1821-ben a görögök felszabadítása érdekében szabadcsapataival átlépte a moldvai határt. Eleinte irtózatos vérfürdőkben győzedelmeskedett a törökökkel szemben, de aztán Drăgăsani-nál, a Havasalföldön legyőzték csapatait a törökök. Mint politikai menekvő a legnagyobb nyomorban élt haláláig.

Zeyk Károly (1811—1885) előbb a marosvásárhelyi ítélőtáblán, később Bécsben az adókancelláriánál fogalmazó. 1837-től több ízben az erdélyi országgyülésen követ. 1848-ban a magyar kormány belügyi osztályfőnöke, a kiegyezés után Alsó-Fehér megye főispánja. — *Zichy Ödön grófot* (1809—1848), amint Jellasich Székesfehérvár alatti táborából a bán megbízásából az osztrák táborba sietett, Görgey előőrsei elfogták; a haditörvényszék kissé elhamarkodottan halálraítélte és fel is akasztatta. Lefoglalt ingóságaival kapcsolatban nehány megjegyzés található a *Madarász*

Láseló címzó alatt levő jegyzetben. — *Zsedényi (Pfannschmidt) Eduárd* (1804—1879), kormánypárti képviselő és konzervatív politikus. 1848-ban mint miniszteri tanácsos V. Ferdinánd környezetében tartózkodott, sőt a márciusi események után néhány királyi leiratot maga is ellenjegyzett. Ezért és általában túlzott császárhű magatartása miatt ellenszenves volt legtöbb kortársa, főként a márciusi fiatalság előtt. De éppen bennfentessége biztosíték arra, hogy Pálffy valós értesüléseket szerzett tőle. — *Zsófia (Sofia) bajor főhercegnő*, V. Ferdinánd testvérének Ferenc Károly főhercegnek felesége. V. Ferdinánd lemondásakor (1848 dec. 2.) Ferenc Károly főherceg is lemondott a trónról; így következett fia, Ferenc József főherceg.

HIBAKIIGAZITÁS.

Az I. kötet 25. lapján felülről a 15. sorban 1849 helyett 1850 olvasandó

AZ ELSŐ KÖTET TARTALMA

Pálffy János. Irta Szabó T. Attila — — — — 5

PÁLFFY JÁNOS EMLÉKEZÉSEI

Előszó — — — — — — — — — — — — 33
Almásy Manó — — — — — — — — — — — — 35
Almásy Pál — — — — — — — — — — — — 36
Gróf Andrássy György — — — — — — — — 38
Gróf Andrássy Gyula — — — — — — — — 39
Báró Apor József — — — — — — — — — 39
Arany János — — — — — — — — — — — 40
Gróf Attems — — — — — — — — — — — 40
Ágoston József — — — — — — — — — — 41
Bajza József — — — — — — — — — — — 42
Bakó József — — — — — — — — — — — 42
Dr. Balassa János — — — — — — — — — 46
Balassa Konstantin — — — — — — — — — 46
Balogh Dániel — — — — — — — — — — — 46
Balogh János — — — — — — — — — — — 48
Barcsay János — — — — — — — — — — — 50
Barna Mihály — — — — — — — — — — — 50
Bartha Mózes — — — — — — — — — — — 51
Barthos Ede — — — — — — — — — — — — 52
Gróf Batthyány Kázmér — — — — — — — 52
Gróf Batthyány Lajos — — — — — — — — 53
Báró Bálinthit József — — — — — — — — 67
Bánfai Simon — — — — — — — — — — — 67
Báró Bánffy János — — — — — — — — — 68
Gróf Bánffy József — — — — — — — — — 69
Báró Bánffy Pál — — — — — — — — — — 74
Básthy-Mocsáry Fáni — — — — — — — — 75
Bedeus József — — — — — — — — — — 77
Gróf Bellegarde Henrik — — — — — — — 77
Bem József — — — — — — — — — — — 77

Beöthy Ödön — — — — — — — — — — — 78
Bernáth Albert — — — — — — — — — — 79
Bernáth Gáspár — — — — — — — — — — 79
Bernáth József — — — — — — — — — — 80
Berzenczey László — — — — — — — — — 80
Besze János — — — — — — — — — — — 84
Gróf Bethlen Gergely — — — — — — — — 85
Id. gróf Bethlen János — — — — — — — — 86
Ifj. gróf Bethlen János — — — — — — — — 91
Gróf Bethlen Lajos — — — — — — — — — 93
Bezerédy István — — — — — — — — — — 95
Doctor Bé — — — — — — — — — — — 97
Gróf Béldi Ferenc — — — — — — — — — 98
Biró József — — — — — — — — — — — 99
Biró Antal — — — — — — — — — — — 100
Boczkó Dániel — — — — — — — — — — 101
Bogdanovics Vilibáld — — — — — — — — 102
Bónis Samu — — — — — — — — — — — 103
Báró Bornemisza János — — — — — — — — 103
Báró Bornemisza József — — — — — — — 104
Bors Ferenc — — — — — — — — — — — 105
Brassai Samu — — — — — — — — — — — 105
Breczenheim Ferdinánd, regéci herceg — — — 106
Dr. Breznai István — — — — — — — — — 106
Buda Sándor — — — — — — — — — — — 107
Bujanovich Rudolf — — — — — — — — — 107
Csányi László — — — — — — — — — — 108
Cselei János — — — — — — — — — — — 109
Csengeri Antal — — — — — — — — — — 112
Cserei Elek — — — — — — — — — — — 112
Csernátoni Cseh Lajos — — — — — — — — 113
Csernus Menyhért — — — — — — — — — 115
Czecz János — — — — — — — — — — — 116
Csiszár Gábor — — — — — — — — — — 117
Daczó József — — — — — — — — — — — 118
Damiánich János — — — — — — — — — 118
Dávid — — — — — — — — — — — — — 119
Deák — — — — — — — — — — — — — — 119

Deák Ferenc — — — — — — — — — — — 120
Dembinszky Henrik — — — — — — — — — — 130
Dónáth Sándor — — — — — — — — — — — 132
Dósa Elek — — — — — — — — — — — — 133
Döbrentei Gábor — — — — — — — — — — 133
Duschek Ferenc — — — — — — — — — — 134
Egresi Gábor — — — — — — — — — — — 137
Báró Eötvös József — — — — — — — — — 138
Erdélyi János — — — — — — — — — — — 143
Ernszt — — — — — — — — — — — — — 143
Gróf Eszterházy Mihály — — — — — — — — 144
Herceg Eszterházy Pál — — — — — — — — 144
Évva András — — — — — — — — — — — 149
Farkas Károly — — — — — — — — — — — 150
Bölöni Farkas Sándor — — — — — — — — — 150
Fekete Lajos — — — — — — — — — — — 150
Ferenczi József — — — — — — — — — — — 151
Gróf Forray-Brunsvick Júlia — — — — — — — 151
Dr. Fortmayer Ferdinánd — — — — — — — — 152
Földváry Ferenc — — — — — — — — — — — 152
Földváry Lajos — — — — — — — — — — — 152
Földváry Károly — — — — — — — — — — — 153
Földváry Sándor — — — — — — — — — — — 155
Fronius Imre — — — — — — — — — — — — 156
Fülep Lipót — — — — — — — — — — — — 156
Gál Domokos — — — — — — — — — — — 157
Gál János — — — — — — — — — — — — 157
Gál Sándor — — — — — — — — — — — — 158
Gálffi Mihály — — — — — — — — — — — 162
Gencsi József — — — — — — — — — — — 164
Gombos László — — — — — — — — — — — 164
Gönczi Gedeon — — — — — — — — — — — 166
Görgey Artur — — — — — — — — — — — — 167
Graven Lajos — — — — — — — — — — — — 177
Guyon Richard, esqu. — — — — — — — — — 177
Báró Győrffy Samu — — — — — — — — — — 179

A MÁSODIK KÖTET TARTALMA

Hájnik Pál — — — — — — — — — — — — 5
Halász Bódi — — — — — — — — — — — — 5
Gróf Haller Ignác — — — — — — — — — — 6
Gróf Haller János — — — — — — — — — — 7
Gróf Haller Sándor — — — — — — — — — — 8
Báró Haynau Julius — — — — — — — — — — 9
Idősb Hegyessy Elek — — — — — — — — — 15
Ifj. Hegyessy Ferenc — — — — — — — — — 16
Hornyai Ferenc — — — — — — — — — — — 17
Horváth Edmund — — — — — — — — — — 18
Horváth Károly — — — — — — — — — — 18
P. Horváth Lázár — — — — — — — — — — 19
Horváth Mihály — — — — — — — — — — 19
Hunfalvi Pál — — — — — — — — — — — 20
Báró Huszár Károly — — — — — — — — — 20
Irinyi József — — — — — — — — — — — 21
István főherceg — — — — — — — — — — 23
Iszlai Lajos — — — — — — — — — — — 34
Ivánka Zsigmond — — — — — — — — — — 35
Jókai Mór — — — — — — — — — — — — 35
Báró Jósika Miklós — — — — — — — — — 35
József főherceg — — — — — — — — — — 37
Kapy István — — — — — — — — — — — 37
Karoján Demeter — — — — — — — — — — 38
Katona Miklós — — — — — — — — — — — 38
Kazinczy András — — — — — — — — — — 38
Kazinczy Emil — — — — — — — — — — — 40
Kazinczy Gábor — — — — — — — — — — — 41
Kállay Ödön — — — — — — — — — — — — 51
Gróf Kálnoky Dénes — — — — — — — — — 53
Gróf Károlyi Eduárd — — — — — — — — — 54
Gróf Károlyi György — — — — — — — — — 54
Gróf Károlyi István — — — — — — — — — 55
Kelemen Béniám — — — — — — — — — — 55
Kelemen Pál — — — — — — — — — — — — 55

Báró Kemény Dénes — — — — — — — — — — 57
Báró Kemény Farkas — — — — — — — — — 60
Báró Kemény Ferenc — — — — — — — — — 61
Gróf Kemény Sámuel — — — — — — — — — 61
Báró Kemény Zsigmond — — — — — — — — 62
Gróf Kendeffy Ádám — — — — — — — — — 71
Kendy Ferenc — — — — — — — — — — — 72
Kis Ernő — — — — — — — — — — — — — 73
Klapka György — — — — — — — — — — — 74
Klauzál Gábor — — — — — — — — — — — 74
Komáromy György — — — — — — — — — — 75
Koronka József — — — — — — — — — — 76
Kossuth Ádám — — — — — — — — — — — 77
Kossuth Lajos — — — — — — — — — — — 78
Kovács István — — — — — — — — — — — 118
Kovács Lajos — — — — — — — — — — — 119
Kozma Dénes — — — — — — — — — — — 121
Kubinyi Ferenc — — — — — — — — — — — 122
Kuthy Lajos — — — — — — — — — — — — 122

JEGYZETEK

A kézirat és a szöveg-kiadás — — — — — — 127
Pálffy János irodalmi munkássága — — — — 130
Jegyzetek Pálffy János életéhez — — — — — 133
Személyi jegyzetek az Emlékezések szövegéhez — 135

EZ A KÖNYV AZ ERDÉLYI SZÉPMIVES
CÉH SZÁZHUSZONNYOLCADIK KIADVÁNYA
XI. SOROZATÁNAK 12—13. SZÁMU KÖNYVE

AZ
ERDÉLYI HELIKON

Az Erdélyi Helikon erdélyi magyar írók folyóirata. Havonta 80—100 oldal terjedelemben, vaskos kötetet kitevő nagy 8° alakban, művészi díszítésekkel és műmellékletekkel, a legszebb nyomdai kiállításban jelenik meg, az Erdélyi Szépmíves Céh Garamond-antiqua betüivel szedve. Főszerkesztője: Kisbán Miklós. Felelős szerkesztő: Kós Károly. Szerkesztő: Kovács László. Munkatársai a legjobb erdélyi magyar írók.

Előfizetési ára egy évre 600 lei (25 Pengő, 120 Kc.). Aki az Erdélyi Szépmíves Céh tagja (amatör-előfizetője) vagy fűzött sorozatát megrendelte, — egy évre 500 lejért (20 Pengő, 100 Kc.) kapja a folyóiratot.

Előfizetni lehet az évi, illetve félévi összeg előzetes beküldésével, de elő lehet fizetni egy nyilatkozat beküldésével is, amelyben az előfizető kötelezi magát, hogy a folyóirat címére utánvéttel küldött számait átveszi, ebben az esetben a postai utánvételezési díj az előfizetőt terheli.

Minerva R.-T. Kolozsvár.

1/2 150